

**Takáts Sándor (1860–1932)
akadémikus
tizenkét írása Révkomárom
művelődés- és gazdaságtörténetéből**

**Összeállította és sajtó alá rendezte:
Gazda István, Hidvégi Violetta, Virág Jenő**

Részlet az 1996-ban a Castrum Könyvek 4. köteteként megjelent munkából

A kötet szakszerkesztése
a Magyar Tudománytörténeti Intézetben készült

A kiadvány eredeti címe:
Takáts Sándor: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből

TARTALOM

Komárom IV. Béla alatt

Hogyan ostromolta a komáromi bírót 20.000 török

A komáromiak csatája 1583-ban

Szapata Ferenc uram bírósága

A komáromiak a diplomácia szolgálatában

Ribillió Komáromban

A komáromi péntökösök

A komáromi vizahalászat a XVI. században

Ilkay, Jolkay, Jókay

Jókai, a jó kertész

Az elátkozott család

A komáromi Erzsébet-sziget múltja

Komárom IV. Béla alatt¹

Általánosan elismert követelménye a historiának, hogy a történetíró eredeti kútfőket használjon a kutatásoknál és emmit se állítson, ami hitelt érdemlő kútfők alapján nem igazolható; mert csak az érdemel hitelt, ami a forrásokból bebizonyítható. Fölötte megvan tehát nehezítve a kutatónak feladata, ha kénytelenek a forrásokat nélkülözni, illetve, ha olyanok nem is léteznek. Fájdalommal kell bevallanunk, hogy városunk Árpád-kori történelménél ez utóbbi eset forog fent; mert egyetlen sort sem birunk Komáromnak ez időszakba eső múltjáról, mely némi világot vetne őseink itteni viszonyára s fejlettségünk állapotára. S ha mindamellettt képesek vagyunk mégis némely korszakoknak homályos képét adni, azt a királyaink által adott, s mai napig fentmaradt privilegiumoknak köszönhetjük, melyek mint a társadalmi viszonyok fejlődésében ekkor még irányt adó befolyások, nem ritkán érdekes világot vetnek a városok beléletére és szervezkedésére is; ami nagyon természetes; mert a kezdetlegesség stádiumaiban a művelődés és fejlődésre való örekvés lehetőségének ekkor még a szabadalmak voltak első követelményei, ezek adták meg a közigazgatási szervezet azon lényeges exigenciáit, melyek a hatósági jog, az önrendelkezés és a törvénykezési szabadság elnyerése után a falut várossá fejlesztették. Ép azért – eléggé hangsúlyozva a királyi szabadalmak fontosságát – minden igyekezetünket oda kell fordítanunk, hogy azokat összegyűjtve, lehetőleg egy egészszé öntsük, s így – nem rendelkezvén egyéb adattal és hagyománnyal – ezek segélyével alkossuk meg Komáromnak Árpád-kori történelmét! Habár az ezek segélyével eszközölt leírás nem is fog teljes képet nyújtani, arra tán mégis elegendő lesz, hogy városunknak ez időbe eső múltja iránt némi érdeklődést keltsen.

A kor, melyet itt ismertetni szándékozom, negyedik Béla uralkodásának ideje, mely nemcsak azért legfontosabb ránk nézve; mivel ő alatta nyerte meg Komárom a városi jogokat, hanem azért is, mivel aránylag az ő idejéből birunk városunk Árpád-kori történelmére a legtöbb adatot, s így a lelkiismeretes kutatás, ha nem is bő; de mindenesetre fontos és érdekes eredménnyel kecsegtet. Ezt tekintetbe véve, szinte csodálnunk kell, hogy eddig még senki sem akadt, ki e kort tüzetesebben ismertette volna, már csak azért is; mivel az erre vonatkozó okmányok sok tekintetben általános érdekű dolgokat rejtenek magukban. Birunk ugyan egy munkát, – névleg Fényes Elek Komárom megye leírását – melynek rendeltetése lett volna

1 Forrás: Takáts Sándor: Komárom IV. Béla alatt. Komárom, 1885.

Komárom megyének és székvárosának múltjával tüzetesebben foglalkozni; sajnos, a munka írója azt nem tette; mert mindössze alig harminc lapot szentel a megye és széksávorsa egyesült történelmének! ez még hagyján! de még e rövid ismertetése is hemzseg a chronológiai, statisztikai és egyéb hibáktól; s nem ritkán annyira megy a fölületességben, hogy még köztudomású dolgokat is elferdítve ad.

Így a többi között azt írja, hogy 1331-ben nyerte el Komárom a szabad végrendelkezési jogot, holott ezt már Béla 1265-ben megadta – Tamásnak 1277-iki okmányában „mansio,” „Curia,” „census regius”-ról beszél, holott ilyenről Tamás bán szabadalom-levelében szó sincs, s ez így megy az egész műben. Azonkívül a legtöbb okmányt eredeti értelméből kiforgatva adja. A megye történelmét is részint hiányosan, részint az igazságtól eltérőleg mutatja be. Hogy többet ne említsünk, 1214-től 1333-ig csak 5 főispánról van tudomása, s azokat akkép sorolja fel, mintha több nem is lett volna, holott ez időben a következők is főispánok voltak: Sándor, 1236., Tetus, 1244., Hermannus, 1273 előtt, Tamás, 1277., Pál, 1300., Miklós, 1322-24-ig, Donch, 1333., János, 1373., (ki Komárom és Zólyom főispánja volt). Fényes szerint 133. Zámbó Miklós tárnokmester lett volna a főispán; de ez nem lehetséges, mert okmányaink szerint kétségszövegbevonhatatlanul Donch volt a főispán, sőt Zámbó tárnokmester sem lehetett ez időben, mert 1336-ig Demeter volt a királyi tárnokmester. Ilyen s másféle hibákkal van tele e munka, melyeknek kimutatása nem lévén célunk, áttérünk tulajdonképpeni tárgyunkra.

Kevés városnak van hazánkban a kulturai fejlődés és az anyagi jólét követelte hypotesiseknek annyira megfelelő fekvése, mint Komáromnak. Természet által védett helyzete, a Vág és Nyitrahozi közelsége, de főképp az egyesült Dunaágak melletti fekvése Magyarország egész észak-nyugati kereskedelmét kezeibe adák, sőt még Mosonnyal is összeköttetésbe hozzák, amennyiben a Dunának főága ekkor még Mosony alatt ment el s innét egy ága – „Csallóvize” névvel – Pozsony felé folyt s Komárom megyében a Cseklészi vízzel egyesülten ömlött a Dunába. (Ezen Csallóvize és a Duna által képezett a Csallóköz.)

Így állván a dolog, nem kell csodálnunk, hogy Komárom már szent István alatt kiterjedt kereskedelemre tett szert s már ez időben gazdag vásár- és révjövedelmei voltak, melyeket István 1037-ben a bakonybéli monostornak adományozott; tehát már ekkor nevezetes hely volt városunk, mert holmi falunak nem igen van oly rév- és vásárjövedelme, melyet a bőkezűségről ismert István királyi adománykép adhatna; pedig a dotatiókról szólva, ki is mondja, hogy regiiis munificentiiis sicut potui dotavi.”

Az, hogy Komárom már szent István alatt vásárjoggal bírt – mellyel különben a legtöbb esetben csak városok ruháztattak fel – bizonyítéka annak, hogy már előbb is kellett

valamilyen szabadalommal bírnia, amelynek alapján tett szert ekkori kiterjedt folyami kereskedésére, s az ebből származó bő jövedelemre.

Tudva azt, hogy Komárom első lakói nagyrészt magyar nemesek voltak, önkénytelenül is felmerül az a kérdés, kik folytatták itt ez élénk kereskedést? A feleletet megadja Horváth, azt mondván, hogy a kereskedelem nagyrészt a zsidók és az izmaeliták kezeiben volt, amit eléggé bizonyítanak első királyainknak okmányai is, ki, hogy a zsidók és izmaeliták csalásainak végett vessenek, szigorú törvényeket adtak ki ellenük s a vásárokat vasárnapról szombatra tették át. Hogy pedig Komáromban a zsidók és izmaeliták sűrűen laktak az Árpádok alatt, annak eklatans bizonyítéka, hogy még a komáromi várat, a hozzátartozó várbirtokkal együtt hatalmukba tudták keríteni, a kereskedelmet pedig csaknem kizárólag kezeik közt tarták. Csak a későbbi bevándorlásoknál csökkent meg némileg befolyásuk e tekintetben; amennyiben a németek és az olaszok vetélytársaik lőnek. Ezek a nem nemes, de személyi és tulajdoni szabadsággal bíró jómódú idegenek eszközölték nagyrészt, hogy a városok fejlődése és kereskedelme nagyobb lendületet vett és hogy a lakosság között a vagyonság kezdett jobban lábra kapni!

A mily fontos szent István alapító levele Komárom ez időszakba eső fejlettségének meghatározásánál, épp oly fontos Gézának 1075-ben kiadott garam-szent-benedeki apátságot alapító levele városunk környékének megállapításánál; amennyiben ez okmány több oly helynevet sorol fel, melyek mint ma is létező helységek, régiségüknél s városunkhozi viszonyuknál fogva történelmünkben meglehetősen szerepet visznek. Ilyenek elsősorban Udvard (hudoord), melynek lakói királyi udvarnokok voltak, földesura azonban 1268-tól fogva az esztergomi érsek volt. Azután Füs (fius) és Billeg (bileg), mely utóbbi XIII. századi okmányok szerint Billen név alatt is szerepel s végül Naszály (nazal) és Zsitvatő (situatuin). Mind e helységeket I. Géza a szent-benedeki apátságnak adományozta a komáromi határban fekvő három ekényi földdel és a zsitvatői halászzal együtt.

Amint a két felhozott okmányból meggyőződhetünk, Komárom területe s vidéke királyi birtok volt, melyből később is hol egyik, hol másik királyunk ajándékoz el egyes részeket részint ideiglenes, részint örök adományképp! Az adományozásokról azonban határozott adataink nincsenek; mert a néhány homályos birtoklási ügyön kívül, I. Gézától egészen IV. Béla trónraléptéig semmiféle okmánnyal nem bírunk Komárom s vidékének múltjára vonatkozólag!

Egészen másképp áll a dolog IV. Béla trónraléptétől fogva; ő ugyanis mindjárt kormánya elején a királyi adományok rendezése, – az eddigi ügykezelés megváltoztatása – és az elidegenített birtokok visszaszerzése által, majd a szerencsétlen a tatárjárás megszűnte után az

ország rekonstrukciójában rendkívüli erélyt fejtven ki, nagyszámú okmányoknak lón kiadója, melyek közt igen sok, sőt mondhatni aránylag legtöbb Komáromra s a hozzátartozó várbirtokokra vonatkozik.

Ilyen mindjárt az 1239. okt. 14-én kiadott adomány-levél, mellyel Béla mintegy másfél ekényi földet hágy Mátyás gróf birtokában, azon általa már előbb is birt őt ekényi komárom megyei területből, mely eredetileg Zulgageur (Szolgagyőr), Bana és Komárom várához tartozva, s a várjóságok rendezése alkalmával elvétellett ideiglenes birtokosától, és a fentjelzett terület kivételével e várakhoz visszakapcsolatott.

Ez okmány ama birtokvisszatételek egyikét tárgyalja, melyek annyira elkesrítették a főurakat, hogy még Gergely pápához is folyamodtak orvoslásért, s a tatárjárás kitörése alkalmával pedig magára hagyták Bélát. E magatartásuk folytán nagyrészt ők lőnek okai hazánk elpusztulásának.

A tatárjárásról lévén szó, Komáromra vonatkozólag is meg kell egyet-mást jegyezni! Nézetem szerint nagyon egyoldalúlag járnak el a történetírók, midőn a tatárjárást az egykorú írók nyomán akképp adják elő, mintha az néhány vár kivételével az egész ország megsemmisítését, s a lakosok nagyrészének kiirtását vonta volna maga után! Ha szorgalmasan kutatunk, bizony sok oly dologra akadhatunk, melyeket sehogy sem lehet összhangzásba hoznunk Rogerius és Tamás spalatoí archidiaconus leírásával! Akárhogy vesszük ugyanis a dolgot, csak arra az eredményre jutunk, hogy a tatárdulás minden vadsága mellett sem volt oly kiterjedt és általános, mint ahogy azt az események által elrémített szemtanu Rogerius írja! Igaz, hogy temérdek kárt tettek és sok ezer embert legyilkoltak; igaz, hogy a nép ajkán még imában is sokáig hangzott:

Ó kegotlen Tatoroc
oda uagnac a uarok
a nemes Urasagoc
a segon iobagoc
yfyok es leanioc
ty kegotlen Tatoroc
ivijon ratoc az atoc
Amen!

De ha a lakosság nagy részét legyilkolták, miképp lett volna lehetséges Bélának mindjárt a tatárdulás után Bécs alatt 1253-ban 80 ezernyi, 1260-ban a Morvánál 100 ezernyi sereggel

megjelenni, holott a Sajóhoz a tatárok ellen csak 65 ezer ember tudott vezetni?

Azt csak nem tehetjük föl, hogy e roppant hadak tisztán kunokból állottak? A képes Krónikában is az áll, hogy „sokkal többen veszték el éhen, mint amennyien fogságba hurcoltattak és fegyverrel megolettek!” Az, hogy Béla visszatértekor maga mondta, miszerint az ország sok vidéke lakatlan, nem sokat bizonyít; mert hisz a tatárdulás előtti adománylevelekben is számtalanszor ajándékoztatnak oly területek, melyek lakosság nélkül szürkölködnek! S vajjon nem fényes bizonyítéka-e állításomnak Komárom és vidékének úgyszólván teljesen épen maradása?

Mert hisz tény, hogy a tatárdulás után csupán az első Csallóközben negyvenhat virágzó falu volt, ott, ahol most mindössze alig van húsz!

Sőt maga Komárom sem esett a tatárok kezei közé. Ezt bizonyítja negyedik Bélának 1245-ben „Folwyne” számára kiadott adománylevele, mely röviden ezeket tartalmazza: „adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy mivel a mi hű szolgánk Folwyné a tatárok betörése alkalmával Komárom várunkat megerősítve udvarnokainkat és más igen sok népet megmentett, mi, mint akiknek a királyi méltóság hivatása szerint kötelessége az egyeseknek érdemeit kellőleg jutalmazni, ezen fentnevezett Folwyne hivünknek és törvényes utódainak adjuk örökös birtokkép a Komárom megyei Hetény (heten) faluban fekvő lakatlan területet, melynek egyik része két ekényi kiterjedésben Komárom, másik része pedig három ekényi terjedelemben Bana várához tartozik. E terület tényleges birtoklásába, hivünk Tecus, Komárom megyei főispánja által rendeljük őt beiktatni.

Ezen adománylevelen kívül még több okmánnyal is bírunk, melyek ugyancsak azt engedik következtetni, hogy városunk vidéke ment maradt a tatárpusztítástól! Ezt bizonyítja különben az is, hogy Béla a tatárok kivonulása után hosszabb ideig tartózkodott Komáromban és vidékén, s ugyanitt több magán ügyben ítéletet is hozott. Már, hogy egy teljesen elpusztított városban vagy vidékein mit kereshetett volna Béla, azt nehéz volna kitalálni!

Az adománylevelek közül, melyeket Béla a tatárjárás után a komáromi várbirtok egyes részére vonatkozólag kiadott, csak a következőket emeljük ki: ránk nézve az első és mindenestre legfontosabb a Hénok zsidónak tett adományozás. Béla király 1239. december 10-én nyert felhatalmazást IX. Gergely pápától, hogy a közjövedelmeket a zsidóknak bérbe adhatja. Úgy látszik, ezzel a szabadalommal élt akkor is a király, midőn mindjárt a tatárdulás után a komáromi várbirtokot a fentnevezett zsidónak adományozta, s a királyné tulajdonát képező harminczadot pedig ugyancsak neki bérbeadta. Az adománylevél nem maradt ugyan ránk; de Bélának egy későbbi okmányában részletesen leiratik az egész dolog az indító ok és az idő elhallgatásával; ezeket azonban a viszonyok tekintetbe vételével könnyen kitalálhatjuk amúgy is.

Ennél csekélyebb jelentőséggel bír ránk nézve Bélának 1244. okmánya, melynek erejénél fogva Kissyd, Nolcz, Seraphynus és Echy Pál csallóközi udvarnokok némi területnyeréssel együtt a magyar nemességet kapják Ruch és Shegzen grófok ajánlatára.

A következő évben (1245.) Béla király a pápai plébánost iktatta be némely birtokokba Tetus komáromi főispán által.

1246-ban pedig István királynak a bakonybéli apátságnak tett adományozását megújítja s így az a komáromi rév- és vámjövödelmeket tovább is élvezte.

1248-ban a budai káptalannak adott, de csak töredékben fentmaradt privilegiumban a Komárom megyei Arpa (Arpad) községekről intézkedik. Ez időben öt ily nevű helység létezett Komárom megyében; az 1. Arpa a komáromi várhoz tartozott, a 2. Arpa a királyné birtoka volt, a 3. Arpa a királyné hírnökének (praecones dominae reginae) és a komáromi várnak volt közös birtoka, a 4. Vitéz-Arpad, az 5. Syke Arpa; e helységek közül ma már egy sem létezik, sőt fekvésüket sem tudjuk biztosan meghatározni; mert a határleírásban szereplő Bana, Zelebeg, Hozuga, mint ma már szintén nem létező helységek nem igazíthatnak útba!

1249. Béla az esztergomi érsek tulajdonát képező szőnyi (sceun) birtokért, mely két ekényi szántóföldből, 17 kuriából (melyek mindegyike évenként fél márkát fizetett) s négy tanyából állott és vizahalászati joggal bírt, odaadja a királyi birtokot képező esztergomi Örs (Urs) falut.

1252. Chelch (Csiliz) és Erech (Erecs) vizek melletti területről és Chzichov (Csicsó) faluról intézkedik.

1256-ban a komáromi várhoz tartozó Örs (villa Urs) falut egy másik Örssel egyetemben, továbbá „Questeu”-nek Bana városához tartozó némely részeit, s a király tulajdonát képező Udvard adóját bizonyos Medleki Siegfried (Fejérnél Sebridus) grófnak adományozza.

1258-ban Bana némely részét a Zobori apátságnak ítélik Vincze nyitrai püspök felügyelete alatt.

1263-ban a Dudvág és a Holtvág melletti földeket Béla a német-újvári monostornak adományozza.

1264. máj. 6-án Béla Sixtus mesternek, esztergomi olvasó kanonoknak adja a komáromi várhoz tartozó hetényi birtokot; mivel római követsége alatt igen hasznos szolgálatokat tett a királynak.

1264-ben a győri káptalan előtt Medleki Siegfried (Zebridus) gróf eladja a IV. Bélától kapott udvardi birtokot Fülöp esztergomi érseknek 70 márka finom ezüstért, hogy azon magát ellenségei kezeiből kiválthassa.

1264. november. Mária királyné a komáromi várhoz tartozó Heténynek a királyné tulajdonát képező részét Sixtus mesternek adományozza az udvarnak tett hű szolgálatokért.

Végre 1265. április elsején kiadta Béla a Komárom történetében korszakot alkotó privilegialis levelet, melynél fogva városunk megnyerte az összes városi szabadalmakat.

Nemcsak külföldön, de nálunk is bevett szokás volt, hogy a királyok a régibb városoknak adott privilegiumot anyajognak tekintve, azzal, mint egy kész egésszel később támadt városokat is felruháztak. Ily anyajognak tartott kiváltsággal bírtak hazánkban Székes-Fehérvár, Buda, Selmezbánya, Zágráb, Nagy-Szóllós, a szepesi városok, a szászok, stb. ezek közül Komárom, Buda várának jogait nyerte meg (Buda 1244-ben minor pest 1255. castrum Pest 1265. Novum castrum Budense 1276; Castrum Budense és 1288-ban Buda néven szerepel okmányainkban).

Hogy ez adományozás indító okáról tiszta fogalmunk legyen, előre kell még bocsátanunk, hogy Béla a tatárpusztítás után belátván, hogy a vármegyei hadszerkezet további fentartásával nem lesz képes a hazát megvédeni, a várak és a városok felvirágoztatására fordította minden gondját; ezért volt oly bőkezű a városi jogok adományozásában; ezért adott rövid idő alatt több mint 25 városnak szabadalmakat!

A Komáromnak adott privilegium magyar fordításban ekkép hangzik:

„Béla Isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Croatia, Rama Servia, Gallicia, Lodomeria és Cumania királya. Ödvöt az Úrban mindazoknak, kik most vagy a jövőben e jelen okmányunkat megtekintendik! Mivel a királynak dicsősége a népek sokaságában fekszik, a királyi méltóság folytán nemcsak az erkölcsökkel kell nevelnünk a tekintélyt, hanem az alattvalók iránti bőkezűségben is mindenki felett ki kell tününk; tehát ezek folyamatában mindenkinek emlékezetébe akarjuk hozni, hogy Komárom városunk Volvelinus Oltmanus (Altman) és Neklinus zsidóktól, t.i. Henel (Henok?) hajdani kamaragrófnak fiaitól, egy nagy összeg pénz fejében (a királyi kamara igazgatásából) reánk visszaszállott és mi ugyanezt a várat Walternek kamaránk grófjának adjuk örök birtoklásul ugyanoly nagy összegű pénzért! Ugyanez a Walter gróf nem rejtve el az igazságos munka és törekvés által szerzett kincset, hanem inkább nyilvánosságra hozva azt, a királyi fenség tiszteletére és az ország díszére, mint hű hazafi ama várat nagyszerűen igyekezett felékesíteni saját költségén, s előttünk alázatosan könyörgött, hogy ama vár fentartását és megőrzését – mivel az ő tehetsége nem elégséges – királyi méltóságunkkal eszközöljük. Mi tehát a magunkra vállalt tisztségünknel fogva, tartozván mind az igaz érdemeket becséhez képest mérni, mind országunk összes alattvalóinak érdemeit, melyeket előre is közhasznúaknak vélünk jutalmazatlanul nem hagyni; ezen Walter grófot szívünkben óhajtván királyi ajándékkal

megtisztelni, Komárom falut (mely mint ilyen mindig királyi birtokot képezett, s így mint alább látandjuk, nem is volt a fentnevezett zsidóknak birtokában), melyet udvarnokaink laktanak s mely közeli fekvése miatt a vár számára szerfölött alkalmas, minden jövedelmeivel, t.i. a földekkel, kaszálni, halászati s más egyéb jogokkal a fentnevezett Walter grófnak adjuk örök és békés birtoklásul Komárom várához, átvivén onnét udvarnokainkat máshová! És mivel a királyoknak tulajdonsága a népek sokaságának örülni, hogy ezen faluba minél biztosabban és szabadabban gyűljenek a városi lakók, az azon faluba összegyűlt és a jövőben összegyűlendőknek, minden tekintetben ugyanazt a szabadságot adjuk, melynek Buda (de novo monte Pesthiensi) polgárai örvendenek. Hogy pedig ezen donatioinknak és szabadalomadásunknak érvénye mindörökké fent maradjon, s hatálya az idők folyamában valaki által meg ne változtathassék, jelen levelünket adjuk ki kettős pecsétünkkel megerősítve. Kelt april 1-én 1265-ben uralkodásunknak 30. évében hívünknek, Farkasy mesternek, a fehérvári egyház prépostjának s udvarunknak vice-cancellariusus által.

Hogy e nagyfontosságú okmányt megértsük, természetesen tudnunk kell, micsoda szabadalmakkal birt Buda! Amennyire az elszórt okmányokból kivehettem, az leginkább a következőkben foglalható össze az évenként szabadon választott bíróság, melynek fejét a kiváltságadó erősíti meg, köz- és magánjogi önállóság, helyhatósági és birtokjogi szabadság és végre a vagyon feletti szabad rendelkezés, mind oly jogok, melyekkel együttvéve csak legelőkelőbb városaink birtak. Voltak azonban e jogokon kívül még kiváltságai is: ilyenek az árumegállítási jog, a csöboradótoli mentesség, az árukkal fel- és alájáró hajókra vonatkozó szabadalom, a vásárjog s végre a részbeni vámos adómentesség a királyi harminczad kivételével.

Az egyes történeti munkák még több ily szabadalmat is hoznak fel, de nem igazolhatván azokat hiteles okmánnyal, mellőzni voltam kénytelen.

Ha e jelentékeny szabadalmakat összehasonlítjuk az aránylag csekély közterhekkkel, úgy be kell vallanunk, hogy Komárom azon csekély számú szerencsés városok közé tartozott, melyek, ha jogaikban nem háborgattak az izgékony nemesség által, nyugodtan élvezhették keresményük gyümölcsét s jólétük gyarapodásának bizton nézhetek elébe! Hála érte a nagy nemzeti királynak IV. Bélának! kinek oly sokat köszönhet Komárom, hogy szabadalmi által megadta a fejlődés lehetőségét, s tág teret nyitott a művelődésre és a gyarapodásra a város lakóinak! Kétszeresen becsben kell tartanunk az ő áldott emlékét, tudva, hogy saját jövedelmeiről mondott le akkor, midőn oly liberalisan gondoskodott városunk jövőjéről! Mennyivel másképp gondolkoztak bizonyos körök akkor, midőn Komárom megakarván menekülni a végzetlen zaklatásoktól, a szabad királyi városjogot akará megszerezni!

Virágzó gazdaságát, vagyonát, sőt részben jó hírnevét is fel kellett áldoznia, hogy a lelketlen haszonlesőknek – kik nem törődnek ezrek és ezrek jólétével, – túlságos követeléseit kielégíthesse!

Negyedik Béla privilegiuma folytán csakhamar egyesült az eddig három részből állott Komárom, s még a XIII. században várossá lőn! Kétségtelen bizonyíték erre Tamás bánnak és trencsényi Csák Máténak privilegiumai! Az elsőben a lakósok már „hospites” néven szerepelnek s fölöttük kizárólag a város bírása ítélt (villicus corum) Trencsényi Csák máté szabadalmában pedig már egyszerűen „civitas nostra de Kamarum” néven szerepel. Ebből látható, mennyi hitelt érdemel a régibb és újabb íróknak azon véleménye, hogy „Komárom a vegyesházból származott királyoktól városi szabadalmakat nyerve, várossá fejlődött.” Úgy látszik, az ezt állítók sem a fent idézett két okmányt, sem a vegyes házból származott királyokét nem ismerték; mert azokban bizony semmi oly szabadalom nincs, amit már azelőtt nem bírt Komárom.

IV. Béla uralkodása idejéből még az 1265. év után is bírunk számos okmányt, melyek részint általa, részint mások által kiadva, Komárom és vidékének történelmére nézve kiváló érdekekkel bírnak. Ilyen mindjárt Péter mesternek az esztergomi szt. Istvánról nevezett hospitium főnökének 1265-ben kiadott okmánya, mely szerint mindenkinek tudtára adatik, hogy Medleki Siegfried gróf eladta az esztergomi érseknek a negyedik Bélától nyert Komárom megyei birtokokat, névszerint Udvard adóját, a komáromi Örs faluban levő 12 ekényi (1680 holdnyi) és a Bana várához tartozó négy ekényi földet a vele együtt járó jogokkal és szabadalmakkal 100 márka finom ezüstért, ezen összeg neki ki is fizettetett, mit a jelen okmány is bizonyít.

1266. Béla király a Komáromtól 2 1/16 állomásra fekvő Komlód faluba jön, s ott a főispánokkal, az ország báróival, Mór királyi tárnokmesterrel, Farkasy fehérvári préposttal, Fülöp váci püspökkel s István ifjabb király küldöttével hosszasan tanácskozott, s a veszprémi püspöktől jogtalanul eltulajdonított birtokokat neki visszaadni parancsolta.

1267. Béla elrendeli, hogy az összes birtokok, melyek hajdanta a király és királyné udvarnokai által birattak, neki visszaadassanak.

1267. Béla király a Komárom megyei Radvány (Rodovan) falut, egy dunai szigettel és a dunai halászzattal Sixtus mesternek és nővérétől származott unokáinak, t.i. Hetényi Lőrincz fiainak adja örök birtokkép.

Ugyancsak 1267-ben Béla a fentemlített Sixtus mesternek és unokáinak Radvány körül még más birtokokat is ad és a határt szabatosan körülírja.

1268. Udvard falut hajdan a királyi udvarnokoknak, a tatározttítás után pedig

Sebridusnak (Siegfried) és katonáinak lakhelyét a primás birtokában megerősíti. A terjedelmes okmányban részletesen le van írva Udvard (Huduord) fekvése és története.

1268. István ifjabb király a Komárom megyei Megyer felett s a Vág folyó mellett fekvő birtokokat parabuch grófnak adja örök birtokképen.

1268. Az esztergomi káptalan kiadja rescriptumát István ifjabb király adománylevelére, mely által az a Szöny melletti földeket Wegh unokájának Miklósnak adja.

1268. Béla király megengedi, hogy Pamlen és Péter csallóközi nemesek Pathon levő részjogukat 18 ezüst girán eladhassák Jurk királyi tárnokmesternek és testvéreinek.

Az 1268. évből van IV. Bélának még egy okmánya, melyet mint legfontosabbat szántsándékkal utóljára hagytam! Ebben van ugyanis leírva Komárom városának és vidékének (t.i. a várbirtokoknak) fekvése, határa, kiterjedése oly részletes pontossággal, melyet – kellőleg figyelembe véve a kort, – nem lehet eléggé bámulnunk. Kiválólag fontos ránk nézve ez okmány azért is; mert belőle tudjuk meg, hogy a komáromi várbirtok még a XIII. század végén is, midőn már a várjavak legnagyobb része el volt idegenítve, még úgyszólván teljesen épen fentállt.

Hogy terjedelmes, privilegialis formában kiadott okiratot valódi értéke szerint méltányolhassuk, kissé részletesebben kell azt ismertetnem.

A szokásos üdvözlő szólások után tudtára adatik mindenkinek, hogyha a királyi kamara és a harminczad jövedelmeinek bérlői tartozásukat meg nem fizetik, összes vagyonuk a királyi joghatóságnál fogva lefoglaltatik. Miután pedig Wlewellin (Welwen) Nekkel, Oltmannus zsidók, henuk zsidó fiai a királyné jövedelmeinek bérlői 800 márka finom ezüsttel adósak maradtak, és azt a többször engedményezett határidőre sem fizették meg, a lekötött pénzbírság már az adóssági összeget is felülhaladta. Utóljára is a királynéhoz folyamodtak és bevallották, hogy miután adósságuk összes vagyonuk értékénél nagyobb összeget tesz ki, azt nem képesek megfizetni. Ennélfogva a királyné lefoglaltatta Komárom várát és a várbirtokot, – mint lekötött zálogot – s a király beleegyezésével eladta azt egy a komáromi várhoz tartozó tatai malommal együtt Walter comesnek 800 márka ezüstért! A vételt Béla király a jelen okmánnyal bizonyítja; s egyszersmind jelenti, hogy a beigtatás Oliverius, a királyné tárnokmestere és nena mester az esztergomi káptalan kiküldötte által meg is történt. A várbirtok falvai, birtokai, vizei, völgyei stb. a fentjelzett Oliverius és nena mester bizonyosága szerint hiteles határleírással ekkép következnek. Itt aztán kitűnő topographiai leírással elősorolja az egyes falvakat.

Kezdi Komárom várával, mely mint ilyen különálló területet képezett, s nem tartozott Komárom városához, mint amely királyi birtokot képezett, s így nem is zálogosított el a

fentebbi zsidóknak. Azután következik szent Andrásfalva (Villa S. Andreae) a Duna mellett, ott, hol ma a hasonló nevű egyház áll; ettől keletre feküdt Keszű (Villa Kezw.) a Vág partján, egyik része valószínűleg a komáromi oldalon, a másik pedig a folyó tulsó részén. Kétségkívül a „Villa Kezw” alatt a vár-köze vagy vár-földe nevezetű 3000 holdnyi területet kell értenünk, melyet Mátyás király adományozott a városnak, de amelyet Komárom bölcs tanácsa 1745-ben a királyi kincstárnak engedett a szabad királyi városi jog megszerzése alkalmával!

A vár és a szt. Andrásfalva között feküdt Komáromfalva (Villa Komarum), mely, mint már fentebb említettük, a várhatóság joga alól kivett falu volt. Fekvése a leírás szerint a mai sétatér helyére esik.

Ezek szerint tehát világos, hogy Komárom az Árpádok alatt három egymás mellett fekvő faluból állott, melyek még a XIII. században egyesülve egymással egy várossá lőnek s a mai Komáromot képezték. Ez annál inkább valószínű, mert 1277-től fogva már egyszerűen csak mint Komárom szerepel.

Most következnek azután a várbirtokhoz tartozó helységek nevei, melyek az okiratban következő sorrendben említettek: Örs (Villa Urs), örkény (Terra Urkey), Aranyos (Oronos), Ócsa (Villa Outba és Oucha), Kulcsod (Terra Kulchud), Bogyá (V. Bogha), Szakálos (V. Zakalus), Füz vagy Füss (V. Fyuz), Megyer (Meger), Vámos (Vamus), Tany (V. Thoun), Haraszt (V. Horoszth), Csicsó (V. Chychou), Kolos-Német (V. Nema), Megyeres (V. Megerech), Szakálos (V. zakalus), Arpa, 2) Arpa, Virt (V. Kurth).

Ezeken kívül még a következő, nem a várbirtokhoz tartozó helységek is leiratnak két Örs, Szt. Pál, Szakalos (Superior), Szakálos (Agazonum), Felső-Aranyo, ócsa (Vontha birtoka), Gellér, Ekel, Ekecs, Guta, két Kulcsod, Nagy-és Kis-Keszi, Bollor, Staul, Beryn, Samufalva, Nemes-Füss, Vitéz, Bana, Zelebeg, Hoszuga, Syke, Árpa, Katapán Monostor, Sándor, Moyk, Pát, Hetény, Zsigárd, Radvány stb. E helységek közül ma már mindössze csak mint egy 20 falu és 8 pusztá van meg, a többi elpusztult.

A vizek közül, melyek az okmányban felhozatnak, ezek az említésre méltók: a Vág, Dudvág, Erecs, Csiliz folyóvizek, azután Köböldökverem (Kubulduk forem), Büztere, (Buestre), Veres, Erchen, Meenkyri, Miléz, Halasó, Magfő, Megye, Request stb.; a mocsarak fekvése az egyes vidékek leírásánál oly pontossággal vannak kijelölve, hogy az illető vidék ismerője azonnal tájékozhatja magát.

Az egyes falvak, vizek, erdők stb. leírásánál az okmány felemlíti a birtokosokat is, kik közül a következők birtak nagyobb területeket: az esztergomi érsek, a katapani apátság, a moyki apátság, a győri püspökség, a pannonhalmi apátság, a seraphini (lekéri) apátság, a szolnogyőri vár, a király és királyné udvarnokai és hírnökei, a Kathpán nemzetiség, Salamon

gróf, Jakab mester, az ekeli nemesek; Gábor és Pázmány, a Vontha-család, István és Bertalan urak.

Ha az itt felsoroltakat mind egy szerves, egyöntetű egészbe öntve gondoljuk, úgy előttünk áll a terjedelmes okmány, amilyenek hazánk egyetlen városa sem dicsekedhetik az Árpádok korából. Bátran ki lehet mondani, hogy Komárom és vidékének Árpád-kori földiratára s részben történetére is ez okmányban oly kincset bírunk, melyet, hogy érdemei szerint lehessen méltatni, kötetet kellene róla írni! De az itt felhozott többi okmány is méltó arra, hogy velük bővebben foglalkozzunk. Hogy én azt nem tettem, annak oka az, hogy e rövidke vázlattal csupán a figyelmet akartam e korra vonni, mely minden tekintetben megérdemli a komoly tanulmányozást és az enyiménél alaposabb ismertetést. Addig is míg ilyen létre jön, tán e szerény dolgozat is használható lesz, mint amelyben kellőleg fel vannak említve a források, melyeknek útján amaz megírható lészen.

Hogyan ostromolta a komáromi birtót 20.000 török²

Egyes történeti művekben sok jeles komáromi várkapitány dolgait megolvastam. Szentül hittem, hogy e derék férfiak csakugyan a mi kis végházunkban ették a vitézi kenyeret. Most, mikor e letűnt kor emlékei közt kell turkálnom, látom, hogy e derék vitézek jó része Komáromnak táját sem látta soha. 1527-től 1529-ig például három komáromi várkapitányt is ismerünk: Branstein Ernőt, Hardegg Jánost és Katzianer uramat. Különös, de mégis igaz, hogy a három közül egyik se volt komáromi kapitány, mert I. Ferdinánd Bransteint, mint hozzánk szakadt kóbor németet, csak 1528-ban fogadja szolgálatába. A nevezett évben tényleg élt egy ily nevű ember a komáromi várban; de nem kapitány, hanem csak „püchsenmaister” volt. Hardegg János a fraknói vár ura volt és súlyos kezei átokként nehezettek a fraknói grófság kifosztott lakóira. Katzianer János fővezér lévén, nem lehetett egyúttal kapitány is.

Szólok tehát az igazi, de eddig sehol nem említett komáromi várkapitányról, Gortschacher Andrásról; ő s egyedül ő lévén 1527-től kezdve komáromi kapitány.

Az 1529. év nyarán igen megélenkült Komárom városa. A közeledő török seregek elől ezrével menekült a lakosság a védettebb helyekre, főleg a Csallóközbe meg a Felvidékre. A menekvők gonoszabbnál gonoszabb hírekkel szolgáltak a közeledő veszedelem felől, s a megrémült várkapitány egyik lovasát a másik után meneszti Ferdinándhoz, térden állva könyörögvén katonáért, porért és ólomért. Mondanunk sem kell, hogy hiábavaló erőlködés volt ez. Ferdinándnak más dolga is akadt, mint a komáromi vár védelme!

1529. augusztus 25-én Gortschacher már azt jelenti a királynak, hogy a török naszádosok látatlanul megérkeztek s fele a komáromi átkelőtől egy mérföldnyire a város alatt, fele meg a város fölött foglalt állást. Mivel Komárom könnyen támadható, nyílt hely, – írja Gortschacher – támadás esetén négy napnál tovább nem tarthatja magát. Nagy baj lesz a Csallóközben, mert ide tömérdek ember menekült. A török naszádosok itt roppant károkat okozhatnak. Utoljára kéri őfelségét, küldjön a várba segítséget és hadiszereket!

A Dunát a török naszádosok elzárván, Gortschacher nem igen számíthatott segítségre. A Csallóköz felől ugyan szabad volt még az út, de az itt táborozó spanyol csapatok magának a szigetnek a védelmére sem valának elegendők.

Ferdinánd tehát a véletlenre bízta Gortschachert és embereit. Gortschacher meg

2 Forrás: Komáromi Lapok, 1900. No. 7.

ugyanazt tette Komárommal. Ha magával a várral nem sokat törődött, gondolhatjuk, hogy a városnak sorsa sem igen érdekelte őt.

Szerencsére Komárom élén ekkor is igen okos, eszes és vigyázó bíró állott. Nevét nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Kapitány Imrének hívták. Ez a derék bíró tudván a módját, miként mentheti meg a várost, elment a török szultán táborába, s bejelenté neki, hogy Komárom minden becsületes lakója Szapolyai Jánosnak s nem a bécsi királynak a híve! Ezzel a kijelentéssel elejét vette Komárom felprédálásának.

Szeptember hó 12-én a Duna jobbpartján megjelentek az első török csapatok. Szeptember 13-án, 14-én és 15-én már annyira megnövekedett a török tábor, hogy a vár tornyából mintegy négyezer török sátort olvastak meg. A törököknek ekkor még nem voltak ágyúik; azok csak a következő nap érkeztek meg. A várórség tehát kőgolyókkal (más nem volt a várban) többször lőtt a táborozókra s közülök többet megölt.

Szeptember 16-án megérkezett maga a szultán. Vele volt a komáromi bíró is. Komárommal szemközt két mérföldnyi terjedelemben ütötte fel táborát, s azokból a sáncokból, honnét két évvel előbb Ferdinánd lövette a várat, és várost, azonnal megkezdte az ágyúzást. A török gályákat a várral szemben, a Vág folyón állították fel.

A következő nap, illő kísérettel, megjelent a várkapu előtt a komáromi bíró, s a szultán nevében előadás Gortschachernek, hogy ha a várat lövés nélkül átadja, fényes jutalomban részesül. Gortschacher a várba bocsátván bíró uramat, vasra verette, s a nagy toronyba záratta. A török császár felszólítására meg semmit sem válaszolt.

A teljesen német várórség ezalatt összejövén, tanakodni kezdett a teendők felől. Gortschacher is megjelenvén közöttük, azt kérdeék tőle, van-e remény arra, hogy három nap alatt segítség érkezhetik? A várkapitány kijelenté, hogy segítség sehonnét sem érkezhetik, mert őfelsége hadai Óvártól visszavonultak. Látván a katonák, hogy az ő pusztulásukkal senkinek sem használhatnak, a többség a tisztességes elvonulás mellett döntött ("und ayn meer gemacht ayn erlichen abzug zenemen.") Ebbe Gortschacher is szívesen beleegyezett. Most aztán a várban lévő élelmet, puskaport meg ólmot hasznavehetetlenné tevén, az éj beálltával „nagy veszedelem közepette” (!) az ágyúkkal együtt lopva elhagyták a várat, s Gortschacher vezetése mellett a Csallóközbe menekültek.

Távozásuk előtt, hogy a törököt rászedjék, bezárták a várkapukat, s a lőrésekbe kanócokat aggattak. Két órával az elvonulás után a törökök még az éjjel megkezdtek az átvonulást a balpartra. Mivel ebben senki sem akadályozta őket, szeptember 17-én reggelre mintegy húszezer török átjutott a városba. Az híven, hogy az őrség még mindig a várban van, három óra hosszáig hevesen ágyúzták a falakat. Meglehető rést ütven a falakon, rohamot

intéztek az erősség ellen. Minden akadály nélkül bejutottak a várba, s ott a vasravert bírón kívül egy árva lelket sem találtak. Bizonyára röstelték, hogy három óráig a bíró tiszteletére lövöldöztek, s hogy öellene intéztek rohamot!

A komáromi vár illetén ostromát maga Gortschacher írta le. Igazolni akarván ugyanis gyávaságát, Ferdinándnak jelentést küldött a vár bevételéről. Ez a jelentés megvan a bécsi udvari s állami levéltárban. A jelentés alatt ugyan nem díszileg Gortschacher neve, de az írás tökéletesen megegyezik Gortschachernek ugyanott levő leveleivel.

A vár hűtlen elhagyása miatt Gortschacher uramnak hajaszála sem görbült meg. Egyideig a Csallóközben maradt, s onnát írta a haditanácsnak, hogy a török naszádosokkal harcra keveredett. Az 1530. év nyarán azonban már ismét a komáromi várban volt, s mintha misem történt volna, tovább is végzi a kapitányi teendőket. Csoda, hogy akkor megint meg nem szökött! mert a török váratlanul ismét megjelent, s szeptember 26-án negyven hadihajóval felevezett a Vág folyón! Szerencsére ekkor 120 naszádot állítottak Komárom elé, s így Gortschachernek nem volt más dolga, mint a jelentések írása!

A régi komáromi vár az 1527., de főleg az 1529.-i ostrom után a vár királyi nagyterme, mely dicső Mátyás királyunknak köszönhette díszét, épségben maradt, s csupán a lépcsőházat rombolták szét Ferdinánd ágyúi Gortschacher azonban 1528-ban újra felépíttette a lépcsőházat, sőt a vár és város között falat is emeltetett. Az 1529.-i török ostrom alkalmával mindezek teljesen tönkrementek.

A komáromiak csatája 1583-ban³

Akinek a múlttal való foglalkozás a mestersége az a letűnt idők nagy alakjai iránt nagyobb szeretetű és mélyebb ragaszkodást tanúsít; velük odaadóbban foglalkozik s fájdalommal nézi mindannak pusztulását és eltűnését, ami egykoron ezen történeti alakok neveit és tetteit hirdette. Két századon át Komáromot a hős naszádosok védték; nemcsak magyarok, de legnagyobb részben városunk és megyénk szülöttei voltak. Szereplésük, a török ellen való harcaik országos jelentőségűek voltak ugyan, de elsősorban mégis minket, komáromiakat érdekelnek. Talán jámbor elődeink is tudták ezt és városunk utcáit a hős naszádos vajdák után nevezték el, hogy emléküket az utókor is megőrizze. Vagy két századon át minden komáromi ismerte a hős Maróthi Nagy István, a vitéz Nagy Mihály vajda utcáját, mindenki tudta, miért nevezték el utcát Buday Lázár fővajda neve után; ismeretes volt Bajcsy János, Bakay Miklós, Gombay Benedek sora vagy utcája is. Ott a Rác utcában állottak egykor a rácok vicekirályának Monaszterlynek és Vágszendrőinek házai. És ez utcához városunknak ezernyi és ezernyi emléke fűződött. Ma ezen utcanevek mind eltűntek már a velük együtt örök feledésbe mentek helyi nagyságaink is, akik után egykor az utcákat elnevezték. De ha idegen nagyságok neveivel díszítették is fel utcáinkat, a történetírásnak azért nem szabad megfeledkezni azokról, akik egykor vérüket és életüket áldozták városukért és hazájukért. És az ilyenek sehol bővebben nem akadtak, mint épp Komáromban.

Rudolf császár uralkodása alatt a magyar vér igen megolcsódott! A magyar katona addig is nyomorult fizetést húzott, de Rudolf uralkodása alatt még ezt a nyomorult fizetést sem kapta meg. És leírhatatlan nyomor meg szenvedés jutott a derék katonáknak osztályrészül.

A komáromi naszádosok 1574. év elején már húsz hónapon át egy fillérenyi zsoldot sem kaptak. Hátralékos zsoldjuk 54.610 Ft-ra rugott. És hasztalan könyörögtek fizetésért, hiába esedeztek a ruháért, nem volt, aki segítsen rajtuk. Az elviselhetetlen nyomort még nagyobbá tette az 1573. évi komáromi tűzvész, amikor is mindenük elégett. Maguk a vajdák és az egész komáromi naszádos sereg írják a királynak, hogy éhség és nyomor a sorsuk, olyan rongyosak, hogy még a túlvilágon sem jelenhetnek meg tisztességgel! Akik éjjel őrésre mennek, ruhát kérnek társaiktól kölcsön s fát adnak a kölcsönzőknek, hogy mezítelenül meg ne fagyjanak addig, amíg ruháikat visszakapják.

Mivel fizetést még sem kaptak, a naszádosok fellázadtak; vajdáikat esküvel

3 Forrás: Komáromi Újság, 1914. No. 34.

kényszerítették, hogy velük tartsanak. Kielmann várkapitány csillapítani próbálta őket, de majdnem életével fizette meg kísérletét. Mivel a naszádosok az őrséget is otthagyták, a Dunán és a Vágon levő őrhajókra városi polgárokat helyeztek. A nagy zűrzavarban végre megjöttek a fizető mesterek, de csak hat havi zsoldot hoztak magukkal. Erre a naszádosok a fizető mestereket elfogták s a királyhoz intézett levelükben kijelentették, hogy addig szabadon nem bocsájtják őket, míg teljesen ki nem fizetik! A naszádosok ezután kimentek a falvakra, hogy mint aratók legalább annyit keressenek, amennyi éhségük csillapítására kell. De július 10-én ismét visszajöttek s olyan fenyegető állást foglaltak el, hogy a királyi biztosok a mindenható Isten szerelmére kérték a királytól a pénzt, máskülönben a várakpitánnyal együtt veszve vannak!

Jött is pénz lóhalálába! és a naszádosok megbékültek. Büntetni senkit sem mertek közülük.

A nyomor azonban tovább is tartott köztük, mivel azontúl sem fizettek rendesen. Fegyverük s hajóik sem olyanok voltak, hogy a töröknek becsülettel ellenállhattak volna. Pedig a komáromi viszonyokról nagyon is jól értesült török folyton leste az alkalmas pillanatot, hogy Komáromra üthessen, így 1577. június havában szárazon és vizen Komáromra törtek. Majd meg naszádokon Harcsásig jöttek és Ghanó István, Hegedüs Demeter és Alcsy György naszádosokat elfogták. Az elfogottak kiszabadítására Kun Benedek vajda és seregbíró hajóra szállt, de mint maga írja, alig volt annyi népe, hogy másfél naszád megtelt volna. Az éhség és a nyomor – írja – nagyon megapasztotta a használható naszádosok számát!

Az 1583. év őszén a törökök meghallván, hogy a komáromi naszádosokat épp most mustrálják, nyolc naszáddal a vár alatt megjelentek. Ez október 11-én történt, amikor a mustra még javában tartott. A komáromi naszádosok egy pillanat alatt hajón voltak a túlerővel a török ellen indultak. A török naszádok ész nélkül menekültek Esztergom felé. A küzdelemben a török hajók népe nagyon megritkult s így a komáromiak minden erejükkel azon voltak, hogy a nyolc török naszádot elfogják vagy elsüllyesszék. Túl buzgóságukban és vakmerőségükben azonban észre sem vették, hogy mindinkább Esztergom felé közelednek. És egyszerre tizenhét friss török naszád jött velük szemben. A Duna mindkét partján pedig az esztergomi bég hadai közeledtek. A mieinket három oldalról is veszély fenyegetvén, Kielmann várkapitány a még Komáromban maradt öt naszáddal lóhalálában segítségükre ment. Azalatt a komáromi naszádos sereg élet halál harcot vívott a túlnyomó török haderővel. A törökök három naszádot elfogtak, egyet pedig elsüllyesztettek. A visszavonulás elkerülhetetlenné lett. Kielmann az ujonnan érkezett öt komáromi naszáddal tőle telhetőleg támogatta a

visszavonulást. A hajókról a tarackokat és nehezebb tárgyakat a vízbe hányták s óriási erőfeszítéssel, folytonos harcolás és lövöldözés között felfelé eveztek. Mivel maga a török is súlyos veszteséget szenvedett, az üldözést sokáig nem bírta s így a mieink mind jobban és jobban elhagyták az ellenséget. Éjjel tizenkét órakor értek Komáromba a megmaradt tizenöt naszáddal. Szomorú menet volt ez. A hajókon három halott vajdát, egy csomó holt naszádot és egész sereg sebesültet hoztak.

A komáromiak a szerencsétlenségről az első jelentést Ernő főherceg küldte a királynak okt. 26-án. E jelentésben sürgős vizsgálatot sürget a komáromiak ellen. Megírja azt is, hogy hat új naszádot küldött Komáromba és írt a budai basának a foglyok kiváltása ügyében.

A vizsgálat csakugyan megtörtént. Panovitz haditanácsost küldték e célra Komáromba. A vizsgálat kiderítette, hogy a szegény komáromi naszádosoknak csupa rossz és korhadt hajóik voltak, amik a küzdelemben vízzel teltek meg. A főhibás tehát a haditanács volt, mert nem gondoskodott jó és használható naszádokról.

Panovitz haditanácsos azt is kiderítette, hogy a támadást megelőző éjjelen egy paraszt jött a dunai őrhajóhoz és tudatni akarta, mit tervez a török. A hajón lévő vajda azonban nem hitt a hódolt parasztnak és elfogatta őt. Ezért Panovitz Kielmannak meghagyta, hogy ezt büntesse meg. Bűnösnek találták Bognár Márton gazdát is, mert ő támadta a törököt leghevesebben s ő ment a török után legelől. Ezért a hevességért 14 napi börtönt kapott. Ez a Bognár Márton különben a komáromiak szemefénye volt, s mint hőst, mint vitézt emlegették mindenkor. Még Panovitz haditanácsos is megjegyezte róla: „sonst aber für ain gueten redlichen man berümt wirdet!”

Panovitz jelentése szerint a visszavonulásban legjobban kivált Czudar Ferenc vajda, aki már I. Ferdinánd óta szolgál, és vénsége miatt sem nem lát, sem nem hall, se járni nem tud. Ezért – úgymond – teljes fizetéssel nyugalomba kell őt küldeni. A hivatalos vizsgálat a többi vajda nevével és tetteivel sajnos nem foglalkozik. De egyéb hivatalos iratokból tudjuk, hogy résztvettek az ütközetben még: Farkas Lőrinc, Jósa Miklós, Sípos Ambrus, Gadóczy Péter, Maróthi Nagy Mihály, Lakatgyártó Simon, Bory Mihály, Kun Benedek, Olasz Gergely, Szabó Mihály és Pozsgay Ferenc vajdák.

Szapata Ferenc uram bírósága⁴

Félelmes ágyúdörgés hangzott 1594-ben Győr felől a komáromi részek felé. A török ágyúk rombolták Győr falait. A magyar királyság e legerősebb véghelyének fölmentésére tömegesen gyűltek a keresztény csapatok. Komárom szomszédos vidékeit Schlick német hadai áraszták el. Nem nagyon siettek Győr felé. Előbb a magyar falvakat élték föl. A vitézi rend nagy gyalázatára úgy bántak a föld népével, mint a legveszedelmesebb ellenséggel. Raboltak, pusztítottak – írják a komisszáriusok – asszonyról s férfiről lehúzták a ruhát és meztelenül hajtották tovább. A gazdákat lábaiknál fogva kötötték a fákra, hogy kivegyék belőlük, nem rejtettek e el valamit telhetetlen szemük elől.

Ezalatt Győr elesett s a törökök átcsaptak Csallóközbe, hogy az Aranykert kincseit, marháit összeszedjék. Szegény török ez egyszer ugyancsak megjárta. Kíelt puszta vidéket, néptelen falvakat talált csak. A munkában megelőzték őt a szentséges császár német vitézei.

Komárom számító kereskedő népe nem várta be a keresztény hadakat, sem a törököt. A bíró tanácsára a lakók összeszedték mindenüket s egy tömegben Nagyszombat felé menekültek. Útközben néhány prédikátor csatlakozott hozzájuk s Nagyszombatig szakadatlanul vigasztalták a menekülőket. Majd prédikáltak, majd posztillákat énekeltek nekik. Nagyszombat városát – írja a váci püspök a királynak – figyelmeztetem, hogy ne bocsássa őket a városba. Most ott prédikálnak, keresztelnek és énekkel temetnek.

Nagyszombatban négy évig maradtak s a kis Rómában erős protestáns egyházat alkottak. Ime a talány nyitja, melyet eddig történetíróink nem tudtak megfejteni, hogy keletkezhetett a katolikus vallás legerősebb székében virágzó protestáns egyház.

Győr visszafoglalása után 1598-ban Komárom népe ismét vándorbotot fogott kezébe. Elérkezettnek látta az időt, hogy ősi lakóhelyét ismét birtokába vegye. Otthon azonban nagyon szomorú meglepetés vár a lakókra. Míg odavoltak a haditanács építőmesterei igen sok házat leromboltak. A várgróf sok telket lefoglalt. Saját földeiket, házhelyeiket csak drága pénzért akarták nekik visszaadni. Hosszas tanácskozás után emiatt azt határozták, hogy török területre mennek s ott alapítanak maguknak új otthonot. A várgróf és a kamara fölötte megijedt, hogy e jómódú s merész kereskedőket, akik egészen Szerajevóig és Drinápolyig jártak áruikkal s jelentékeny hasznára voltak a kincstárnak, elveszti öfelsége birodalma. Visszaadták tehát telkeiket és így maradásra birták őket.

4 Forrás: Budapesti Hírlap, 1899. No. 10.

A komáromiak azonban hamarosan megbánták, hogy nem mentek a törökök közé, akikkel mindig jobb lábon álltak, mint a várbeli németséggel. Az új várkapitány, Molart János ugyanis bérbe vevén a komáromi várbirtokot, hallatlan erőszakoskodásokat vitt végbe a lakosokon. Hiába hivatkoztak szegények a szent királyaink adta szabadságleveleikre, hiába küldték Bécsbe a kemény szívek megpuhítására a pompás vizákat, nem használt semmit. Mert Molart haditanácsos hatalmas úr volt, személyes barátja II. Mátyásnak, aki még végrendeletében is tizenötezer forintot hagyott neki; aztán testvérei is a legnagyobb hivatalokat viselték. Öccse az udvari kamara elnöke, ő maga később a haditanács elnöke lévén, a komáromiak panaszainak mindenkor útját állhatták.

A válságos időben azonban kemény legény ült Komárom bírói székében s bár a lakosságon kívül senki sem támogatta, szembeszállt Molarttal, a kamarával, sőt a királyi biztosokkal is. S ha ő maga el is bukott az ügy, melyért küzdött, hosszú időn át napirenden maradt. Szapata Ferenc vajda uram volt ez a derék bíró. Naszádos vér folyt ereiben s nyakas kálvinista volt. Nem félt tehát senkitől, s nem hajlott meg senki előtt! Mikor elfoglalta a bírói széket, Molart muskatérosaival hajtotta Komáromi királyi város lakóit saját földeinek kaszálására, megdézsmálta a kereskedők áruit, malomszeg-adót, hajóbért vetett ki rájuk, minden levágott marha nyelvét a maga számára követelte, holott ősidők óta a bírót illette az; drága pénzért árulta az útleveleket, a „gonoszokat a város fogsága alól hatalmasul, fegyveres kézzel kiszabadította” s aki ellene szegült rendeleteinek, azt a vár nedves börtöneibe vettette. Ez volt az egyetlen mód arra, hogy magyar ember a várba juthasson. I. Ferdinánd óta ugyanis magyar embert nem bocsátottak oda be s őfelsége magyar hadinépe a váron kívül a városban lakott. A németségtől – írja Draskovics tárnokmester – elég idegenség ez kegyelmetekhez, de hát „megmozdulhatatlan igazságul” rendelte azt őfelsége!

Szapata Ferenc uram először jó szóval, aztán kemény beszéddel kelt ki Molart eljárása ellen. Egyik sem használt. Hiába hivatkozott vitézi voltára, a véghelyek szabadságára, az „örökén való szokásra”, hiába Komárom több százados kiváltságleveleire, Molart a „régí jó szertartás ellen” megkövetelte a maga részét. Hivatkozott az urbariumokra, melyek világosan előírták, mivel tartozik a város a földesurának. Ám ezeket az urbariumokat 1527 óta a német várkapitányok és az udvari kamara óhaja szerint készítették s minden olyan terhet beirtak azokba, amikre a német várkapitányok – mint a vártartomány bérlői – erőszakkal birták reá a lakosságot. Ezekről a terhekről azonban a város régi kiváltságlevelei mit sem tartalmaztak. Így állván a dolog a városnak a szent királyok adta privilégiumai homlokegyenest ellenkeztek az 1527 óta készült urbariumokkal. Amíg a privilégiumok Komáromot állandóan királyi városnak (urbs regia) nevezték, addig az urbariumok csak közönséges kamarajószágoknak

mondották Komáromot, melynek lakói jobbágyi szolgálattal tartoztak a várkapitányoknak.

Szapata Ferenc bíró és esküdtei a város írott igazságához tartván magukat a lakóknak megtiltották a robot munkát s nem engedték, hogy a jogtalanul kivetett terheket viseljék. S mivel Molart erőszakkal vette meg a polgárokon azt, amit akart, Szapata Ferenc a város nevében őfelségéhez fordult s írásban adta elő azon hallatlan jogtalanságokat, mikkel Molart várkapitány sújtotta a szegény várost.

Mivel a város ezen segítségért könyörgő levelére felsőbb helyről semmi válasz nem érkezett, Szapata újra írt az udvarnak. Erre aztán Mátyás főherceg keményen ráparancsolt Molarra, hogy robottal s más eféle igazságtalan teherrel ne merészelje a város lakóit sújtani.

Molart e rendeletre április hó 9-én felelt. A komáromiaknak immár másod ízben fölterjesztett panaszai ügyében – írta – én teljesen ártatlan vagyok. Soha semmit jogtalanul nem követeltem tőlük. Az urbarium szerint kötelesek a robotmunkára s más egyéb szolgálatra; de ők minden teher alól ki akarják magokat vonni s azt szeretnék, hogy senki se parancsolhasson nekik. Sokat hivatkoznak privilegiumaikra, de én még egyet sem láttam azokból. Nem is sokat adok az ilyen privilegiumokra; mivel a lakók a török megszálláskor (1594-ben) mindent itt hagyván, elmenekültek. A várnak tehát – bár kötelességük lett volna – egyáltalán nem voltak segítségére.

Molart e felterjesztésében maga bevallja, hogy erővel kényszeríti a lakókat a kivetett terhek szolgáltatására. E terhek közt szerepel a 12 napi robot, a hajók ki- és bevontatása, kocsik és szekerek adása stb.

Molart, hogy felterjesztésének nagyobb hatása legyen, mellékelte udvarbírájának Pfeffer Lukácsnak a véleményét is. Ez természetesen azt írta, amit gazdája kívánt. Szerinte a komáromiak méltatlanul és minden alap nélkül panaszkodnak s nem érdemlik meg azt a védelmet(?!), amiben Molart részesíti őket. Főleg a háztulajdonosok s a gazdagabb polgárok panaszkodnak, akik különben sem fizettek őfelségének egyetlen fillért sem s mai napig a robottól is mentesek voltak. Csak a hódoltságból ide menekült szegényeknek kellett robotolniuk, pedig ezek nem tartoztak robot-szolgálattal. Ezért ezentúl a vagyonos polgárokat kell a Tata felé való robotolásra kényszeríteni.

Ime a komáromi vártartomány udvarbírája maga bevallja, hogy a háztulajdonosok és a vagyonosabb polgárok semmiféle szolgálatot nem teljesítettek. Csak a hódoltságból ide költözött szegények teljesítettek robotmunkát, de ezeknek nem volt kötelességük a robotolás.

Molart azonban a roboton kívül még sok más dologgal is terhelte a város lakóit, de ezekről sem ő, sem az udvarbírája nem emlékezett meg. Pedig úgy ezek, mint az erőszakos robotmunkák nyíltan ellenkeztek a városnak több százados kiváltságaival. De hát Molart –

mint maga írta – nem sokat adott e kiváltságokra, pedig saját törvényes ura: II. Mátyás is megerősítette azokat.

Molart befolyásának és felterjesztéseinek az lett az eredménye, hogy a komáromi várbirtokról újabb urbarium készítését rendelték el. Ez a városra annyit jelentett, hogy ismét kamarajószágoknak tekintik, s így Molart azt tehet a várossal, amit akar. Szapata Ferenc bíró a város nevében ünnepélyesen tiltakozott az urbarium készítése ellen, kijelentvén, hogy Komárom királyi város és senkinek sincs joga azt úgy kezelni, mint holmi falvacskát.

Szapata tiltakozását nem vették figyelembe. Az udvari kamara Hanns Volkhart Widmer kamarai tanácsos és Ambruster pozsonyi harmincadost küldte Komáromba az új urbarium elkészítésére. Mind a két kommisszárius Molartnak és az udvari kamarának embere lévén, azoknak intenciói szerint jártak el. Először is Komárom városában kezdték meg a munkát. Amint maguk jelentették az alsó-ausztriai kamarának, Szapata Ferenc bíró egy esküdttel és egy ügyvéddel megjelent előttük s tiltakozott Komárom összeírása ellen. Komárom – mondá Szapata – királyi város Magyarországon s így semmi helye sincs az urbariumnak. Akár régi, akár új urbariummal állnak elő, ők fittyet hánynak arra; a szent királyok adta privilegiumaiktól pedig semmiben el nem térnek!

Komáromból – írják a biztosok – a szomszéd Szentpéter községbe mentünk Szapata Ferenc a városi esküdttel, ügyvédjével és a városi irnokkal itt is megjelent s ünnepélyesen tiltakozott Szentpéter urbéri összeírása ellen; mert ez ujonnan telepített falu Komárom város földjén fekszik. Ezt a földet (Várköz) pedig dicső emlékű Mátyás király adta 1489-ben Komárom városának. Szapata bíró nagyobb bizonyosság kedvéért elő is mutatta Mátyás király donatios levelét. Mivel a biztosok keveselték a donatios levelet, nem tartalmazván az közelebbi distinctiót. Szapata kijelenti, hogy van erre iktatólevelük és egyéb írott igazságuk is, de azokat nem kötelesek előmutatni. Majd elmegyén ő Bécsbe Mátyás főherceghez és Prágába Rudolf királyhoz s ott előmutatja az írott igazságokat. Odavalók azok, nem pedig holmi jött-ment kommisszáriusok elé. A kommisszáriusok továbbá jelentették, hogy Komárom polgárai az udvarbíró (burggraf) tudta nélkül adják el házaikat és telkeiket s a pénz maguknak tartják; pedig ez a pénz öfelségét illeti (!) Mikor ezt – írják a biztosok – Szapatának és társainak szemükre vetettük, azt felelték, hogy ez régi joguk és szokásuk.

A kommisszáriusok jelentései Bécsbe érkezvén Mátyás főherceg 1602. június 25-én keményen megróttá a komáromiakat a kommisszáriusokkal szemben tanúsított merész és illetlen viseletük miatt. Azt akartuk – írta a főherceg –, hogy a bíró és az esküdt polgárok fogadjanak el egy procuratort, de hallani nem akartak róla, azt hangoztatván, hogy Komárom szabad város.

Ezenközben Szapata Ferenc ígéretét be akarván váltani, esküdt társaival és a város kiváltságlevelével Bécsbe utazott, hogy a legfelsőbb helyen is kimutassa városának igazát.

Szapata és társai nem jutottak a császár elébe, mert Bécs kapujánál megfogták és börtönbe vetették őket. Mikor a titkos tanács ezt Molart tudomására hozta, komolyan intette őt, hogy a várost tartsa meg régi szabadságában s ne szorongassa igazságtalanul a lakókat. Érdeemes megemlítenünk, hogy a titkos tanács is királyi városnak (Civitas regia Comaromiensis) írja Komáromot.

Városának hűséges védelméért Szapata bíró tehát börtönbe került. A küzdelemben hűséges társait ugyanez a sors érte, Molart muskatérosai egymás után cipelték a börtönbe Varga Györgyöt, Kovácsot, Lakatost, Fazekast stb. Az udvari kamara természetesnek tartotta e bebörtönzéseket. A fogságban lévő, s még szabadon járó polgárokhoz leiratot bocsátván kijelenté, hogy a börtön a polgárok engedetlenségének s illetlen magaviseletének a következménye. Ezzel nemcsak Molartnak, de őfelségének is nagy bosszúságot okoztak. Elég merészek voltak kijelenteni, hogy az udvari kamarának nem fognak engedelmeskedni. Amíg írást nem adnak s engedelmességet nem fogadnak, Szapata bíró és az elfogott polgárok a tömlöcben maradnak.

Úgy látszik, hogy az udvari kamarának ezen fenyegetőzése válasz volt a komáromiaknak Mátyás főherceghez és a kamarához intézett folyamodására. Ebben ugyanis a város bírása és esküdtei kijelentették, hogy ezentúl sem engedik magukat kiváltságaik ellenére nyomorgatni. Molart ne követeljen többet tőlünk, mint a régi várkapitányok. Tömlöcben sínylődő embereiket pedig bocsássa szabadon.

Komárom tanácsa látván, hogy a bécsi kormányzásokkal nem igen boldogul, azon fáradozott, hogy Szapata Ferencet s társait a börtönből kiszabadítsa. Ők szegények ugyanis még 1603 tavaszán is rabkenyeret ettek. Ez év április 4-én tehát Komárom városa újra írt Bécsbe, még pedig ezuttal német nyelven. Derék bíránkat, aztán Kovács Györgyöt és több polgártársunkat – írták volt a komáromiak – az udvari profosok tömlöcbe vetették s most is ott szenvednek. Mi engedelmesek voltunk az előbbi várkapitányoknak s most is megtesszük kötelességünket, ha embereinket szabadon bocsátják. Sajatkezüleg írt reversálist követeltek az elzártaktól s ők ezt meg is írták, de válasz nélkül visszakapták. A mi bíránknak semmi bűne nincs. Inkább büntessenek helyette valamennyiünket, ha meg nem adjuk mindazt, amit jogosan követelnek rajtunk. Az Isten szerelmére kérjük felségedet, tartson meg minket régi szabadságunkban, melyet immár három század óta élvezünk és védelmezünk. Hagyja meg fölséged Molart várkapitánynak, hogy ne nyúzzon bennünket, hiszen szegények vagyunk s a mostani háborúban mégis vérünkkel s vagyonunkkal felségednek szolgáltunk és szolgálunk.

Derék bíránknak Szapatának neje és gyermekei elhagyatva siránkoznak magányos házukban. Tegye meg fölséged a keresztényi irgalmasság kötelességét s éltünk folyásáig hálások leszünk.

Mivel a helytartó, valamint a magyar kamara is a város érdekeit és kérését támogatta, Szapata bíró és társai nemsokára kiszabadultak a tömlöcből.

Az a harc, amit a város a várkapitány ellen folytatott, ezzel nem ért véget. Szapata példájára a későbbi bírák is mindent elkövettek, hogy az igazságtalanul rájuk kényszerített terhektől szabaduljanak. Közben azonban kitört a Bocskay-féle felkelés, mikor is a város polgárainak javarésze a felkelőkhöz csatlakozott. Molart ezeknek a vagyonát mind lefoglalta. A megye egyik legkiválóbb birtokosa Posári Lukács is így járt. Ennek jószágait Molart magának kérte. A békekötés azonban mindenkinek amnesztiát adván, a titkos tanácsosok azt ajánlották az uralkodónak, hogy Posár javainak adománylevelét Molart részére hamis kelettel lássák el, így aztán nem tiltakozhatnak ellene. Az 1606. év nyarán kérte Molart az adományt s a titkos tanács július 3-án azt ajánlotta, hogy az adománylevelét keltét január elejére tegyék, vagyis arra az időre, mikor az általános amnesztia még nem volt meg.

A békesség visszatérével Komárom ismét felvette a küzdelmet Molart ellen. Sok huzavona és sok írás után végre 1608-ban bizottságot küldtek ki, hogy a város privilegiumait megvizsgálja. A biztosok (Leopold Peck és Johann Ampruster) hat privilegiumot vizsgálták át. Az elsőt Róbert Károly király adta. Valamennyit pedig megerősítette a jelenleg uralkodó II. Mátyás. A privilegiumok csak a terragium fizetéséről szólnak, de robot munkáról s más efeléire mit sem említenek. A malomadóról, vásárpénzről, vámfizetésről, révpénzről, valamint a borpotyáról, amiket a várkapitány követel, a privilegiumok mit sem tudnak.

A biztosok azt ajánlották, hogy ezeket a dolgokat a felsőbb bíróságok döntsék el.

Mivel Molart a városi polgárok hagyatékát is magának követelte, a biztosok kimondták, hogy a város polgárai szabadon végrendelkezhetnek. Ugyancsak kimondták, hogy a Vágon túl joguk van kaszálásra és nádvágásra és hogy nem kötelesek a várkapitánynak a követségekből szolgálatára lenni. Megállapították a biztosok azt is, hogy a város lakóit vizen és szárazon vámmentesség illeti meg.

A kiküldött kommisszáriusok e jelentéséhez hozzászólott a királyi ügyek igazgatója is. Az ő véleménye szerint a privilegiumok ügyében a reális usus a döntő. Ha a privilegiummal nem éltek akkor az értékét veszíti. Így áll a dolog azon jogokkal is, amik nincsenek ugyan a privilegiumokban. Ha ezekkel régi idők óta éltek, akkor ezektől megfosztani őket nem lehet, mivel a szokást a régi usus szentesítette s így az törvény erejével bír.

A királyi ügyek igazgatójának e véleménye Komárom javára döntötte volna el a privilegiumok kérdését, ha azt a kamarák is elfogadták volna. Ám még a magyar kamara sem

helyeselte Kithonyth okoskodását. Szerinte ugyanis ami nincs bent a privilegiumokban, ahhoz nincs is joguk a komáromiaknak, akár éltek azzal régebben, akár nem.

Az udvari kamara szerint, ha Komáromnak meg is voltak a képzelt kiváltságai, mivel nem éltek velük, maguk adták föl jogaikat. Mivel azonban a város lakói megnyugodni nem akarnak s a törvény útjára terelik ügyüket, öfelségétől függ, mi történjék velük. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy Komárom most végház s így lakói többet szenvednek s többet szolgálnak, mint más városok.

Mivel Komárom a bécsi kormányzásoktól mit sem várhatott, sérelmeit az országgyűlés elé terjesztette. Már az 1609. évi országgyűlés törvénycikkét is hozott a város lakóinak védelmére, de a német várkapitányok ezzel édeskeveset törődtek. Kényükre-kedvükre nyomorgatták. Az 1609. évben a komáromi várbirtokot Molarttól visszavették s 17.000 forintnyi zálogösszegben. Khuen János Özsébnek adták. Ez a várkapitány emberséges ember lévén a komáromiak alatta kevesebbet szenvedtek. De már utódai semmivel sem voltak különbek Molartnál. Az 1613-ban például az országgyűlésen előterjesztett sérelmek közt olvashatjuk, hogy Pöttinger vicekapitány katonáival megtámadta Posár Lukács jobbágyait s minden marhájukat elhajttatá. Majd meg Bagotára küldé katonáit, meghagyván nekik, hogy mindent raboljanak el. Ugyanez a Pöttinger egy Márton nevű tisztviselőt hét hónapig fogva tartott. Reiffenberg főkapitány ellen ezeknél még sokkal súlyosabb panaszokat terjesztettek az országgyűlés elé. Ez az erőszakos ember elfoglalá a polgárok szigeti kertjeit, a gyűlésre jövő nemeseket börtönbe vetteti, a nemesi kuriákat fegyveres erővel támadja, a nemeseknek leégett kuriáit nem engedi újra felépíttetni; Szép Márton nemesi házát, amiért újra felépíttette, Reiffenberg lerontatta. A madari jobbágyokat elfogatta s kényszerítette, hogy neki hűséget fogadjanak. A szegény komáromi polgárok közül is többeket elfogatott és bebörtönöztetett.

Se hossza se vége nem volt az eféle panaszoknak. Reiffenbergnek a kapitányságban utódai csak oly lelketlenül nyomorgatták a polgárokat, mint elődei. Mivel a komáromiak az országgyűlésen sem kaptak orvoslást, nagy áldozatokkal azon fáradoztak, hogy privilegiumaikat kibővíttessék. Végre aztán 1745-ben hihetetlen áldozatok árán szabad királyi várossá lőn. A nagy összeg pénzen kívül egyetlen birtokáról, a Vág mellett elterülő Várközről is le kellett mondania a kincstár javára. A város tehát szegényen maradt, de legalább szabad volt.

Az a küzdelem, amit Szapata Ferenc mint Komárom bírása 1601-ben megkezdett, csak 1745-ben ért véget. Addig bizony a városnak több derék bírása részesült ugyanabban a sorsban, mint Szapata Ferenc. Mikor ökigyelme 1603-ban kiszabadult a tömlöcből, ismét kardjával kereste kenyerét. A budai basa levelei szerint a törökök ellen folytatott portyákban

többször résztvett. Az 1606. évben írta volt például Aly budai basa Mátyás főhercegnek, hogy Csolnoky Balázs (komáromi vajda) „az ő lator pajtásaival: Szapata Ferencsel, Kanizsai Istókkal, Gyórfy Tamással, Béla Istókkal, Kovács Benedekkel „Kadia uramnak” tizenhat ökrét elhajtotta.

Valamivel később pedig ezt írta volt: Ti a most megölt és kirabolt törököknek ruháit nyíltan áruljátok a komáromi piacon.

Az 1606 után következő években hasztalanul kerestünk Szapatára vonatkozó följegyzéseket. Sajátságos jelenség, hogy Komárom jegyzőkönyvei Szapata Ferenc bírónak még nevét sem őrizte meg. Pedig ugyancsak megérdemelte a nevéől való jó emlékezést.

A komáromiak a diplomácia szolgálatában⁵

A hódoltság korában Komárom volt a török, a magyar és a császári követségeknek legfontosabb gyülekezőhelye. Rendszeresen itt, Komárom tövében történt a követségeknek kiváltása. A török követségek, amiknek az emberszáma olykor százakra rugott, többnyire Komáromban szállottak meg, ahol aztán a magyar hadinéppel bor és zene mellett ugyancsak vígan lakoztak. Komáromból aztán huszárjaink kísérték fel Bécsbe vagy Prágába. A Konstantinápolyba vagy Budára igyekvő magyar vagy császári követeknek is Komáromba kellett jönniök, mert Komárom alatt már török vitézek kísérték őket alá. A török naszádosok többnyire Ószőnyénél vették naszádjaikra a mi követjeinket s a Dunán vitték őket le Budáig; néha még tovább is.

Komárom lévén a magyar naszádosok székhelye, itt mindig elég olyan ember akadt, aki a magyaron kívül még több nyelvet is beszélt. Ezenkívül a naszádos vajdák még a törökkel való érintkezés módját is jól tudták, az utakat is ismerték és a veszedelmet nem félték. A hódoltság korában az ilyen emberek megbecsülhetetlenek voltak a követjárás idején. Ez a körülmény adja értenünk, miért szerepel a hódoltság korában oly sok komáromi ember a diplomácia terén. Nemcsak levélmutatók, kurírok, követkísérők, dragománok, de valóságos portai követek is kerültek innét. Hiszen Zay Ferenc, Nagy István, Palinai Pál, aztán Izdenczy András stb., akik Budán és Konstantinápolyban nem egyszer jártak, a komáromi naszádosok főtisztjei voltak.

Mivel alig múlik el egy esztendő, hogy Konstantinápolyból vagy Budáról követség ne jött volna s mivel a magyar királynak is – akit a törökök nem császárnak, hanem bécsi királynak hívtak – majd minden évben kellett rendkívüli követeket küldenie a portára, akik az adót és az ajándékokat vitték oda, gondolhatjuk, hogy ilyenkor minő élénkség és minő sürgés-forgás uralkodott Komáromban.

Tudott dolog, hogy a bécsi udvar és a porta között állandóan folyt a levelezés. A leveleket rendszeren Komáromba küldötték s a komáromi főkapitány továbbította azokat. A követségek részére szükséges útleveleket és hitleveleket is Komáromba küldték a budai basák. A diplomáciai levelezésben természetesen a magyar volt az uralkodó nyelv. A budai basák egyenest megkövetelték, hogy ne latinul, hanem magyarul írjanak nekik. A XVI. században aztán gyakran megesett, hogy diplomáciai ügyekben még a császári követek is

5 Forrás: Komáromi Lapok, 1927. No. 19.

magyarul írtak. Ungnad Dávid konstantinápolyi császári követ például 1573. szeptember 28-án Kielmann Andrásnak, „az fölséges római császár főkapitányának Komárom várában” küldi a bécsi királynak szánt levelét s kéri őt, hogy „kültön küldje oda fel Bécsbe.”

A hódoltság korában állandóan Konstantinápolyban tartózkodó orátorok és rezidensek (vagyis követek) az úgynevezett magyar házban laktak. (La maison de Hongrie.) Az orátorok és rezidensek magukat ugyan a császár követének tartották, de a török diplomácia csak a magyar király követeinek nézte őket. A császári orátorok és rezidensek tehát a portai követek közt azt a helyet foglalták el, ami régi nemzeti királyaink követjeit megillette. Maga Ungnad Dávid írja 1581. szeptember 27-én Konstantinápolyból őfelségének: als für ein potschaft aines königs von Hungarn halten.” Még a más államok követei is így írnak a császárról: „dem König zu Wien”, – at Kyral di Vienna”, – „della porte de Kyral de Vienna” – „lettera missiva che si ho da scriver al Kyral di Vienna.”

Mindezt tudván, megértjük, miért kellett a császári követeknek állandóan magyar nemzeti ruhába járniok Konstantinápolyban. Másféle öltözetben a szultán nem is fogadta őket.

Az orátorokon és rezidenseken kívül majdnem évenként rendkívüli követ (internuncius) is ment a portára. Aztán az úgynevezett levélmutatók (tabellarius), levélvivők, avagy kurok is fel- és alájártak. Levélmutatóknak azokat hívták, akik nemcsak a király levelét vitték, hanem szóval is tárgyaltak a basákkal és tárgyalásaikról írásbeli jelentést is küldtek Bécsbe. Ezek a levélmutatók körülbelül a török csauszokkal állottak egy rangban.

A különféle követeknek, levélmutatóknak, kuroknak és dragománoknak a politikai és társadalmi ismereteken kívül főleg a nyelvekben kellett jártasoknak lenniök. Rendesen a latin, magyar, török és horvát nyelvek ismeretét kívánták meg tőlük. Nem utolsó dolog, hogy az ilyen emberekben Komárom mindig bővelkedett. A XVI. században szinte szokássá vált, hogy ha Budára vagy Konstantinápolyba ügyes embert akartak küldeni, legelőször Komáromba írtak. És itt mindig elegendő akadt. Nincs még egy város, melynek a török-magyar diplomáciai összeköttetésekben oly nagy része lett volna, mint Komáromnak. A reánk maradt diplomáciai iratok egész sereg oly komáromi férfiút sorolnak fel, akik vagy mint rendkívüli követek, vagy mint levélmutatók Budán és Konstantinápolyban forgolódtak.

Csak például említjük, hogy Horváth Péter komáromi naszádos vajda harminckétszer küldetett Konstantinápolyba. Az 1576. évben ez a derék vajda lóháton tette meg az utat Konstantinápolytól Regensburgig.

Gyakran járt követségben Pozsgay Zsigmond komáromi naszádos kapitány is. Az 1544. évben például mint követet küldötték őt Budára és Konstantinápolyba Jeromos egri préposttal egyetemben. Rendkívül és tanulságos követségi jelentésük reánk maradt.

Pozsgay Zsigmond az 1549. évben is követséget vezetett a portára. Ezuttal karamaniában is járt s Schoniumból küld Bécsbe jelentést a szultánnal folytatott tárgyalásairól.

Az 1550. évben a követséggel ismét több komáromi naszádos ment alá. Közülök leginkább kivált Tóth Pál, aki a következő évben már mint tabellarius (levélmutató) járt Konstantinápolyban.

Ugrinovits Vitus naszádos kapitány is több ízben viselt követséget Budán is, Konstantinápolyban is. Ugyanezt mondhatjuk Zay Ferenc naszádos főkapitányról is, ki követségének embereit a komáromi naszádosokból válogatta össze. (1558)

Az 1553. évben a király két tabellarius küldött a törökökhöz. Az egyik: Horváth Péter Konstantinápolyba, a másik: Molnár Mihály Budára ment. Mindkettő komáromi vajda volt s mindkettő derekasan elvégezte föladatát.

Az 1557. évben Nagy Iván vajdát bocsátá a király igen kényes megbizatással Budára. Mivel az út ezidőben igen veszedelmes volt, Paksy János komáromi kapitány a királytól katonai kíséretet kért Nagy Iván részére. Ugyanez évben a portára küldött nagy követséget Zay Ferenc és Verancsics püspök vezették.

Ismert dolog Zay Ferencnek és Verancsics püspöknek konstantinápolyi követsége; de az már teljesen ismeretlen, hogy kik voltak a követség tagjai. Mint rendesen, úgy ez alkalommal is a kíséret tagjait a komáromi naszádosokból és huszárokból válogatták össze. Mikor a követség szerencsésen visszaérkezett, zay Ferenc és Verancsics Antal jutalomra terjesztették fel a követség tagjait s a fölterjesztésükben valamennyit név szerint felsorolják s megírják, kinek mit kell adni. A legtöbben zsoldjuk emelését kérték és kapták. Suhó Jakab, a hős. Szondy Györgynek fiútestvére Nagy Imrének, a megszökött vajdának komáromi házáat kérte. Szentgothárdy Márton sok iskolán forogván már, azt kérte, hogy küldjék ki őt a paduai egyetemre. Orlenovics Balázs, aki magyarul, törökül, németül, horvátul, olaszul és latinul beszélt, zsoldjának havi 8 frt.-ra való emelését kérte. Kun Benedek, Vajda Tódor naszádos vajdákat fizetésük emelésére ajánlották. Szabó László vajda is fizetése emelését kérte. Ennek a Szabónak a fivére Tóth Pál, három évig volt Konstantinápolyban s később Szigetvárott esett el. Kivüle a törökök még két fivérét ölték meg. Kőmives János. Orjaváry Márkus, Cserneký Gáspár, Oláh János, Nagy Máté, Mikulics Márton, Ocsárovics János, Farkas Gáspár, Bakonyi László naszádosok száraz vajdaságot kértek. Dalmady András (Várady Pál érseknek kedvelt kamarása), aztán Gadóczy Gábor, Baranyay János, Zalay Ambrus, Balogh Lukács, Hortyányi János, Bakonyi László, Moré György, Gyurics Balázs, Kósa Gáspár, Vidus Péter huszárok részint hátralékos zsoldjukat, részint fizetésemelést kértek. Karomi Lukács és Rác János

magyar nemességet kértek. Ezeken kívül a követség tagja volt még Borbély Miklós sebész.

Paksy komáromi főkapitány 1558. február 3-án jelenti Bécsbe, hogy őfelsége levélmutatója (tabellarius regiae majestatis) Komáromba érkezett Berhám csausz-szal együtt s itt Komáromban írta meg jelentését.

Az 1563. évben ismét követség küldése válván szükségessé, a magyar tanácsosok ismét három komáromi embert ajánlanak e célra a királynak. Mind a három naszádos vajda volt. (Bakay Miklós, Palinai Pál deák és Molnár Mihály.) A király a követség vezetőjévé Palinai Pál deákot nevezte ki, de mellé rendelte Csaby Ákos vajdát is, akiről megjegyezték, hogy nagyon ügyes és alkalmas ugyan, de csak magyarul és latinul tud. E két követ 53.621 forintot, 22.000 tallért és temérdek arany- meg ezüstmiveket és órákat vitt Konstantinápolyba. A követség 84.436 forintba került.

Az 1564. évben fontos politikai ügyben Budára és Konstantinápolyba kellett alkalmas ember. A király ezuttal is Petheő János komáromi főkapitányhoz fordul, hogy e célra alkalmas embert ajánljon neki. Petheő uram Hamza János, Szabó László, Molnár Mihály és Borbély Miklós vajdákat ajánlja. A két utóbbiról ezt írja: „baide fain, geschickt, armb gesellen.” „Palinai Pál diákot és Maróti Nagy István hadnagyomat is – írja Petheő – igyekszem mindenáron rávenni, hogy az idei konstantinápolyi követséget elvállalják. Palinai azonban erősen menti magát. A múltkori veszedelmes útjáért is csak 50 forintot kapott fölségedtől, pedig 200 forintnyi kiadása volt. Csaby Ákos is alkalmas volna követnek, ő is nemes ember, igen ügyes és már többször volt Konstantinápolyban.”

Az 1564. május 16-án Petheő ismét írt a királynak. „Csaby és Hamza János – írja – végre elfogadták a megbízatást. Ez a Hamza egyszer már volt követségben s koldussá lön, mert útközben mindenét elragadták s fölségedtől idáig semmit sem kapott kárpótlásul. Holnap mindkettőt fölküldöm fölségedhez.”

Az 1567. évben De Wyss, Veráncsics és Teuffenbach követsége július 6-án 13 török naszádon indult el Komáromból. A legügyesebb komáromiak ezuttal is résztvettek a követségben. Szabó László vajda is ezek közé tartozott ugyan, de ökigyelme De Wyss orátorral keményen összetűzött. De Wyss aztán tőle telhetőleg igyekezett őt befeketíteni.

Az 1574. évben ismét Csaby Ákosnak kellett Budára mennie, Isten a megmondhatója, hányadszor. Nem szívesen tette meg az utat; mert 1566-ban a konstantinápolyi útja alkalmával sok kellemetlensége volt. (Hosszuhoty György követségében.)

Az 1582. évben Nyáry István rendkívüli követ népes kíséretével Komáromból indult a portára. Izsánál szállt a török naszádokra s a Dunán hajózott Esztergomig, hol zenével, ágyúlövessel stb. fogadták őt és kíséretét. Konstantinápolyba érvén, ott is nagy ünnepek

között történt a bevonulása. Nyáry Preinerrel, a császári rezidenssel jelent meg Szinán nagyvezér előtt. A nagyvezér páratlan szivességgel fogadta Nyáryt, Preiner követre pedig rá se hederített. S hogy még jobban bosszantsa Preinert, azt kérde Nyárytól: „miért nem választanak a magyarok Rudolf helyett magyar királyt?”

Szinán nagyvezér ezután szidta a németeket s magasztalta a magyarokat. Én – mondá a nagyvezér – hadat indítok s megvédem a magyarságot mindenki ellen.

És ezt a német Preinernek végig kellett hallgatnia! Ő maga írja aztán Szinánról Rudolf császárnak: „die teutsche Nation auf das höchste verkleinert, die ungarische entgegen usque ad sydera extollirt.” Ennek a hálátlan bestiának – írja ugyanő – ugyancsak kár ajándékot küldeni!

A konstantinápolyi utazással járó sok kellemetlenség és veszedelem miatt a komáromiak mind jobban és jobban huzódtak a követi megbízásuktól. Az 1583. évben Csaby Ákos írja, hogy szégyenletes és gyalázatos szitkokat kell a basáktól öfelségére hallania a nekik küldött csekély ajándékok miatt. (multa convicia, opprobria atque enormia blasphemia contra auctoritatem caesariae majestatis etc.) Ez mégcsak hagyján, de hát még különb dolog is megesett a szegény követeken. Krekovitzra például így kiáltott Szinán basa a fogadtatáson: „du hundert hast ain guet gemach.” Aztán vasraverette őt.

Ha mint külön rendkívüli követek és tabellariusok ritkábban is szerepeltek a komáromiak, azért a követségek tagjai között később is mindig akad komáromi naszádos. Hiszen a követjárás középpontja később is Komárom maradt. Az utolsó komáromi követ Izdenczy András volt, aki 1640-ben indult Konstantinápolyba. Az ő idejében jött divatba, hogy az idegen államok követeinek térdenállva kellett a szultán kaftánját megcsókolniok, Izdenczy volt az egyetlen, aki már a budai basa előtt kijelentette, hogy ő bizony nem veti magát alá e szertartásnak. S nem is tette.

A bécsi udvar ezután mindig jobban és jobban mellőzte a magyarságot a diplomáciánál. I. Lipót uralkodása alatt már szóba se jött, hogy magyar embert küldjenek Budára vagy Konstantinápolyba. A régi időknek csak egy emléke maradt tovább is érvényben. A császári követségeknek ezentúl is magyar ruhát kellett ölteniök. Mikor 1649-ben Schmidt ment Konstantinápolyba követnek, Bécsben a tiszteletére nagy bankettet adtak. Erről írja aztán Csáky László, hogy csak herceg és gróf volt ott. „Magyar – írja – ott több nem volt Schmidt uram köntösénél. A fő követségre való köntösöket itt hagyatta csináltatni, noha még nem biztos az útja. Akkor szolgált nekünk az ily követség, mikor német szabók szabták még vont aranyból az magyar köntösöket az követeknek, ha az földön vonszódott is az ujjja! Együgyűbbek és sincedrusabbak voltak ugyan az emberek, de jó legény az kovács is! Lám jó patkókat csinál s úgy hiszem most is jól reá fejezi az mi őrajta áll. Volenti non fit injuria.

Ribillió Komáromban⁶

Badeni Lajos őrgrófnak, a jeles hadvezérnek egyik ismeretlen levelét olvasgatom. A táborból írta Lipót császárnak, s a gyalázatos élelmezésről tudósítja őt. Végre ma – írja – a várva várt horvát ökrök megjöttek, de a szegény párák olyan soványok, oly nyomorultak, hogy a lábukon állni is alig bírnak. Hitemre mondhatom, hogy ez ökröknél csak a felséged élelmezési tisztjei rosszabbak!

Nem tudjuk, vajon a nemes őrgróf ismerte-e a császári élelmezési hivatalok múltját, de akár ismerte, akár nem, annyi bizonyos, hogy a szeget fején találta. Annyi visszaélés és csalás, amennyit háromszáz év alatt a császári élelmezési hivatal emberei elkövettek, a világ egyetlen hadseregében sem történt. S ha még csak az lett volna az egyedüli bűnük, hogy a jó urak folyton az önnön fazékuk mellé szítottak! Nagyobb baj volt ennél, hogy a katonáknak olyan kenyeret szállítottak, melytől a szegények úgy hullottak, mint a legyek.

Hála a császár atyai gondoskodásának. Komáromban mindig elég német katona volt! A jó városi polgárság azt sem tudta, ki kellessék urának tartania, s kihez kelljen hallgatnia! Alsó, felső és legfelsőbb élelmezési tisztek is voltak ott bőven, de háromszáz év alatt alig akadt három, aki a latrok kenyerét nem ette.

Ez utóbbiak közé tartozott Friedtberg Özséb Károly főhadikomisszárius és élelmezési főtiszt is. Ő is megérett ugyan a börtönre, mert a farkas nevével a bárányt gyakrabbskán szokta volt elvinni, de az áristom sötétségétől a császár fényes kegyelme mégis megmentette.

Friedtberg Özséb Károly uram valóságos kiskirály volt Komáromban. A várban azt tehetett, amit akart, a városban meg úgy féltek tőle, mint a tűztől. A szegény polgárok, hogy méltatlan dolgot ne cselekedjék rajtuk, szívesen szolgáltak neki, s holmi ajándékoktól sem rettentek vissza. Mivel ilyen módon Friedtberg uram kétfelől is kaszálgatott, vagyona nőttön nőtt. Gazdagságának híre Bécsig is eljutott s az udvari kamara húszezer forintnyi összeget kölcsönzött tőle. Ez összeg fejében Friedtberg a városi italmérési jogot is bérbe kapta, s így hivatala mellett még üzérkedhetett is.

Friedtberg 1705-ben meghalván, mint a császár hú és érdemes tisztviselőjét nagy pompával eltemették. Ekkor még csak a felesége tudta, hogy a boldogult főhadikomisszárius ezreket sikkasztott. Az özvegy (Mária Magdalena de Finances) attól tartván, hogy férje helyett neki kell fizetnie, s hogy a sikkasztás miatt reá vetnek szót, fogta magát, s a temetés után

6 Forrás: Budapesti Hírlap, 1903. No. 358.

Bécsbe utazott. De Finances asszony az udvarnál nem volt ismeretlen; lánykorában ugyanis hét esztendőn át Eleonóra császárné komornája volt s mint ilyen, kiváló érdemeket szerzett. E kiváló érdemek közül írásában csak egyet említ meg. Mikor I. József koronázására készültek s az ifjú főherceg fejére próbálta a koronát, biz az a füléig leszaladt. A korona megreparálását, díszítését és kibélelését I. József Finances kisasszonyra bízta, s ő a megbízásnak derekasan megfelelt. I. József a kisasszony érdemeiről nem feledkezett meg. Mikor később férje sikkasztása ügyében a császárhoz fordult, őfelsége Friedtberg számadásaira generál abszolutóriumot állíttatott ki, s azt Müller páterrel leküldte Komáromba. A császári kézírás szerint Friedtberg uram az elsikkasztott ezrek felől nyugodtan pihenhetett sírjában, mert a császár – „auch is casu, dass es wäre, ich ihme alles und jedes pardoniere, und weder er, noch seine Kinder es zu vergelten haben werden, sondern ihnen alles nachgelassen werden solle”. Eszerint az élelmezési hivatal az udvari kamarával együtt hiába számígtatott, az eltűnt harmincezer forintnak nyomát bottal üthették.

Az özvegy tovább is Komáromban maradt, mert az italmérési jogok bérlete ezentúl is kezén maradt. De az özvegyi fátyolt hamarosan sutba vágta. Valami Lubrecht János Mátyás nevű német gróf vette őt nőül. Mivel a büszke grófra ősei uradalmakat nem hagytak, kénytelen-kelletlen azzal foglalkozott, hogy ember megunta borát a szegény komáromiakkal itatta – persze drága pénzen. Ez ugyan nem valami főúri foglalkozás, de Lubrecht gróf azzal emelte a bormérés jelentőségét, hogy a városi tanácsot, meg a lakosokat lenézte, mód nélkül bosszantotta, s nekik ezer kellemetlenséget okozott. Bizony-bizony nem rajta múlt, hogy valamennyit ki nem iktatta a városból. Mindezt Lubrecht gróf úr azért tehette oly könnyen, mert felesége érdemei révén az udvari kamara mindig az ő részére állott. Így mikor a sokat szenvedett város 1707-ben az italmérési jogért többet ígért, mint Lubrecht, bár Mansfeld herceg (komáromi főkapitány) is melegen ajánlta a szegény város kérésének teljesítését, az udvari kamara a bérletet mégis Lubrecht kezén hagyta. Ettől kezdve Lubrecht gróf még jobban basáskodott a városon. Végre azonban Komárom is megemberelte magát, s Lubrechtnek kamatostul visszafizette a sok rosszat.

A királyi bormérés joga a végházakban s így Komáromban is július és augusztus hónapokban tartott. Régente magának a városnak kellett a király borát kimérnie, s a befolyó jövedelmet beszolgáltatnia. Ősrégi magyar szóval ezt a jövedelmet borpotyának hívták. Lubrecht idején azonban a dolog már másként esett meg. Vagy maga a bérlő hozatott borokat, s mások teljes kizárásával kimérte, vagy bizonyos taksa fejében a kimérést a polgárságnak is megengedte. Lubrecht mindig a komáromiaktól szokta venni a borokat, s a pincéket is tőlük bérelte. Az 1723. évben is ilyenformán akarta folytatni. A vérig bosszantott tanács

azonban ezúttal nagy meglepetést készített Lubrecht gróf részére.

Közvetlenül július elseje előtt, tehát akkor, amidőn a király bormérési joga kezdődött, a városi három status házról-házra kihirdette, hogy aki Lubrecht gróftól a bormérésre engedélyt kér vagy vált, 100 forint büntetés éri, ugyanennyi büntetést fizet az is, aki bort, sört ad el Lubrechtnek, vagy pincét kölcsönöz neki.

Elérkezvén a borkimérés ideje, Lubrecht régi szokása szerint elindult a városba, hogy borokat vásároljon s pincéket béreljen. Elrémülve tapasztalta, hogy senki egy csepp bort sem akar neki eladni, s hogy egyetlen pincét sem kaphat bérbe semmi árért. A városban levő negyven sörház és hatvan korcsmát meg tulajdonosaik július 1-én egytől-egyig bezárták. Lubrecht tehát sem bort, sem pincét, sem korcsmát nem kapott. Bezzeg rohant most a bírák uraimékhoz! Ezúttal már a könyörgéstől sem riadt vissza. De hiábavaló volt minden fáradsága; a városi bírák csak vállaikat vonogatták. Jól tudták ökigyelmék, hogy még a császár sem kényszerítheti a polgárokat arra, hogy Lubrechtnek borokat adjanak.

Lubrecht jól tudván, hogy a helybeli német tisztekre mindenkor számíthat, gyors futárt menesztett Bécsbe, s hírül adá a komáromi ribillió kitörését. A városiak – jelenti az udvari kamarának – összeesküvést (formale Conspiration) szöttek ellene, mint a császár embere ellen; őt gyalázatosan megsértették, s nyílt megvetéssel tisztességében jártak. Amikor július 1-én a császár cégérért a városban kitűzte, s a korcsmárosok a magukét bevonták, senki bort vagy sört kimérni vagy eladni nem akart. Nyolc sörfőzőház van Komáromban, s ő két hónapon át majdnem vizet volt kénytelen kimérni. A hajósok, nem kapván a korcsmákban bort, már ki sem kötnek Komáromban, de egész Magyarországra szétviszik a Lubrecht néven esett gyalázat hírét! Ha a családommal – írja – a templomba megyünk, ujjal mutatnak ránk s rajtunk nevetnek. Az elüljárók a törvénysértésben a szó szoros értelmében előljárnak. Szluha alispán három megyei hajduval a sörházba jött, s négy hordó sört Gyallára vitetett. Fittyet hányott arra, hogy az italmérés joga most engem illet.

Miután Lubrecht gróf részletesen leírta a komáromi ribillió veszedelmeit, az udvari kamarát először is arra kérte, hogy katonai haderőt rendeljen a rebellis város megleckéztetésére. A saját tiszteletreméltó személyén esett sérelem és gyalázat megtorlására, megkövetelte, hogy Csukás városbírót, Ujlakyt, a nemesek bíróját és Tiszó seregbírót vasraverjék és kemény pénzbírság mellett két hónapig a börtönben tartsák. Szluha alispánt és három hajduját szintén börtönbüntetéssel kívánta sújtani. Azonkívül sürgette, hogy a három bíró mindegyike huszonnégy óra alatt kártérítés fejében neki 100 aranyat fizessen. S ha fizetni vonakodnának, a vár tömlöcében maradjanak. Végül Lubrecht gróf úr tudatta az udvari kamarával, hogy szállását az Arany Oroszlánhoz címzett dunaparti vendégfogadóban tartja, s

a további utasításokat oda kéri.

Az udvari kamara a veszedelmes ribillió hírére azonnal a hadi tanácshoz fordult, s a tiszteletreméltó hadakozó tanácsot fölszólította, hogy a makacs és rebellis Komárom ellen azonnal katonai csapatokat rendeljen. A hadi tanács a fölszólításnak szívesen megfelelt volna, de a törvények értelmében magánosok ellen csak akkor rendelhetett ki haderőt, ha azt a magyar kancellária is kívánja. Ezért az udvari kamara 1723. augusztus 10-én a magyar kancelláriához fordult, s miután félelmes színekkel lefesté a komáromi ribilliót meg a városi bírák hallatlan vakmerőségét, a kancelláriát arra kérte, hogy a katonai csapatok kirendelését a hadi tanácsnál ő is sűrgesse.

A magyar kancellária erre a sűrgős fölszólításra csak szeptember 18-án válaszolt, vagyis akkor, mikor Lubrecht gróf italmérési joga már rég letelt. De azért a kancellária is amellet volt, hogy a veszedelmes zavargókat keményen meg kell büntetni. A katonai erő kirendelése előtt azonban meg kéne tudni, miként és minő alapon tört ki a ribillió?

Erre a kívánságra a város szívesen megfelelt. Néhány tiszteletreméltó városi embert, akik némileg a német szóhoz is konyítottak Bécsbe menesztett. Ezek aztán odafönt előadták, hogy Lubrecht grófot az italmérésben senki sem akadályozta; a császári cégért július elsején hivatalosan kitűzték, s a magánosok cégereit mind bevonták. Arról ők nem tehetnek, hogy Lubrecht gróf úr borról nem gondoskodott, s hogy a korcsmárosok az ő kedvéért nem voltak hajlandók az italmérés folytatására. Az egész ribillióból csak annyi igaz, hogy a város a sok évi keserű bosszúságokért Lubrecht uramnak ezúton derekasan megfizetett.

Mivel e fölvilágosításokkal a jó bécsiek meg nem elégedének, s mivel a városra mindenáron rá akarták sütni a ribillió bűnét, még azon ősszel vizsgáló-biztosokat küldöttek Komáromba. A feleket Nedeczky Ferenc uram, a nádori jegyző hallgatta ki. A bírakon és Lubrecht emberein kívül Valter György, Zámibold Pál és Burján György szenátorokat is kihallgatták. Valamennyi tanu azt vallotta, hogy Lubrecht kihágásainak se hossza, se vége; aztán oly vad, savanyú borokat méretett méregdrágán, hogy senki sem vette. Még a romlott kapásborokat is tíz dénárjával mérte, holott két pintje sem ért egy dénárt. S amíg feneette borán túl nem adott, sört még drága pénzen sem mért.

Mivel a vallomások egytől-egyig Lubrecht gróf ellen szóltak, s mivel a város az ügyet a törvény útjára kívánta terelni, Lubrecht merész álmai hamar szétfoszlódtak. Ahelyett, hogy katonaság jött volna az állítólagos ribillió elnyomására, Lubrecht uramnak kellett sátorfáját fölszednie s ősei hazájába visszatérnie.

A komáromi péntökösök⁷

Attól tartunk, hogy a jámbor olvasó a szombatosok példájára a péntökösöket is valami szent szerzetnek vagy felekezetnek véli. Hát előre hírré tesszük, hogy a szegény péntökösök nevén itt olyan elítélt embereket kell értenünk, akiknek a fejére pénteken olvasták rá a bölcs bírák szentenciáját. A komáromi bevett szokás szerint a törvénytevő bírák uraimék széket szerdán ültek, de a törvénybeli orvosság kiszolgáltatása, vagyis a büntetés végrehajtása mindig pénteken esett meg. Ezért az olyanokat, akikre a büntetést pénteken mérték ki, péntökösöknek hívták. Valakit péntökössé tenni tehát annyit jelentett, mint az illetőn a kimért büntetést pénteken végrehajtani. Mivel a halálos ítéleten kívül minden testi fenyítéket pénteken szolgáltatott ki, a péntökösöknek a száma meglehetősen nagy volt. Többnyire kisebbrendű bűnösök voltak ezek, akik olyan vétkekkel vétettek, amit ma bűnnek nem is tartanak. Ilyesek voltak például a csacsogó, bosszúból pörlődő bohó asszonykák, akik a nyelvükkel nem bírtak: a leánypártban levő szűzek, kik ifjú tűzzel és bolond elmével lévén, könnyen a pajkos legények kezére adták magukat; aztán a lélekmondók, a lélekkel káromkodók, no meg az agyafürt latrok, akik mindéig a más bűzájában metszették a sarlójukat. Mindezek a város kemény fenyítékje szerint péntökössé tettek. S ha egyszer a város piacán porciójukat fölszedték, jámboroknak őket többé senki sem tartotta. Tisztességük – vesztett személyek voltak ezek, kiket megjámborítani még a bírák uraiméknak sem állt módjukban.

A komáromi piacon, más kulcsos városok példájára, kényelmes és magas köpellengér állott. Oldalain inas – vaskarikák lógtak, hogy a bűnösöket oda bilincselhessék. A pellengér mellett kaloda, rostély vagy kalicka, aztán csiga, vasbolha s más efféle átkozott szerszám is bővesen akadt. Az egész berendezést – igen találóan – teátrumnak is hívták. Ebben a városi teátrumban előadást minden pénteken tartottak. A szereplők a péntökösök és a hóhér legényei voltak; a nézőközönség a város népéből telt ki. A városi jegyzőkönyvek a tanúink, hogy a sok megható színjáték, sok tragédia játszódott le itten. Hiszen a szegény szereplők szenvedése néha fél város szemébe könnyűt csalt. Hogy szórva – hintve vidám jelenetek is akadtak, mondanunk sem igen kell. A pajkos legények ugyanis a hóhérral néha olyan játékot játszottak s annyi csalafintaságot tettek, hogy a város kicsinyje – nagyja kacagott azokon.

A teátrumot, vagyis a pellengért a XVI–XVIII. században olyan fontos intézménynek tartották, hogy a városi tanácsnak sokkal több gondja volt rá, mint az iskolára. A dolog így

7 Forrás: Budapesti Hírlap, 1910. No. 2.

volt rendjén! A teátrumban ugyanis a felnőtteket fenytgették és oktatták, az iskolában csak a gyermekeket. Illó volt tehát, hogy a teátrumra több tekintet légyen, mint az iskolára. S mivelhogy a dolog így volt, természetesnek kell tartanunk, hogy nem a tanítót, hanem a hóhért hívták mesternek! Ez a mester (vagyis a hóhér) belső ember volt és igen tekintetes perszóna. A fizetése is nagyobb volt, mint a tanítóé. Jobban is tartottak tőle, mint a tanítótól. Ő volt a teátrum főrendezője.

Tisztesség és böcsületes méltóság adassék a komáromi bírák uraiméknak, a törvénytevésben ők soha meg nem fáradtak. Amint mondani szokták: vigyázóké a törvény, s ökigyelmük folytonosan vigyáztak, örködtek és figyeltek. S mivelhogy drága pénzen szép pellengért is állítottak, gondjuk volt rá, hogy az hiába ne álljon ottan. A törvénybeli orvosságot tehát rendre osztogatták. Péntökösöknek való mindig akadt, hiszen a perpatvaros állapot és a szóbeli marcalkodás napirenden volt. A bírák uraimék tehát kényük – kedvük szerint törvényhez szólíthatták az ügyeseket és a bajosokat. S ha egyszer az ilyenekkel szembe kerültek, fő-főgondjuk volt, hogy bünt a lelkén senki el ne vigye, hanem hogy meg is bűnhődjék érte. „ Embereknek erkölctelenségek miatt – írják a komáromi bírák 1636 – ban – az a nagy istenek haragja rajtuk napról napra növekedőben vagyon. Isten parancsa, hogy az bírák a gonoszságot kigyomlálják!” Ámbátor nem valószínű, hogy a komáromi bírák az Istentől külön parancsot vettek a gyomlálásra, de azért mégis veszett kedvvel gyomlálgattak. Mivel azonban az igazi gyomot nem jól ismerték, sok hasznos füvet is kiteptek. Tisztükben járt a dolog, könnyen megtehették.

A jámbor, eszes és vigyázó bírák rég az örökkévalóság tengerébe pottyantak már, tehát haragnéven nem vehetik, s minket péntökössé nem is tehetnek, amiért itt az ő gyomlálgatásuknak a módját föltárjuk. Különben is nem rossz szándékból tesszük ezt. Hiszen negyedszázad óta emlegetjük őket, és sok szép szót ejtettünk már róluk; hisszük, hogy az alábbiak is az ő törvénytudásukat emelik a magasba.

Szerdai nap vagyon, a közönséges gyülekezetnek a napja. A törvénytevő bírák széket ülnek. Hej de sok embernek a szájában keserűre fordul ma falat! Egymás után jönnek a pörösök és a pörjelentők. Az isterázsák a tömlőcből a bűnösöket is kifogják és a bírák elé viszik, hogy őket péntökösökké tegyék másnak is a példájára! A főbíró, aki egyszemélyben valamennyi céhnek az atyamestere, szép sorjában szólítgatja az ügyeseket. Előállott a szép Böndő Panna is , s megigazítván patyolat – előruháját, ilyenén szókat szólt vala: Nemes és tisztelendő városi bíró uram és mind a tizenkét törvényszékülő bírák és esküdt uraim! Isten sok jókkal áldja meg kigyelmeteket mind fejenkint. Pört jelentek! Ilyen feleletem vagyon. Erre Panna asszony nagy tisztességtudással előadá, hogy Csup Jánosné Erzsók asszony

Istentől és felebarátjától idegen lévén, őt az utca népe előtt olyannak hirdette, akit a legények a búzában hordoztanak. Nem jámbor asszony vagy – kiált reá Csup Jánosné – Rideg (nőtlen) legényekkel gazdálkodtál mindéig. Péntökösnek való asszony vagy! Kiseprűztetlek Komáromból!

A szép Böndő Panna – mint maga mondja – kővéváltan hallgatá e gyalázatos szókat, miket életéért föl nem vett volna. Nem tartottak engem – mondá a bírának – mint Erzsók asszonyt a padláson. Jámbor és tisztességbeli asszony volnék, s a jámborokat nem szokás a városból kiseprűzni. Hitemhez és tisztességemhez nem illők az ő szavai. Az egy fejemenél drágább marhám nincsen, de ha a fejem is elesik, nincs mit tennem; leteszem, rakják rá törvényt. Erzsók asszony pedig adja bizonyosságát, hogy én olyan rossz asszony vagyok. S ha nem adja, díjon maradjon, mert a visszamondással (visszavonással) be nem érem!

Bírák uraimék szörnyűködve hallgatták az istentelen szókat, amikre Erzsók asszony vetemedett. Mindjárt azon melegiben bizonyásra bocsátották az ügyet. A tanúk némelyike látomást, a másika meg hallomást vallott. Akadt olyan is ki erős tudományt tett. Erzsók asszony ügye és igazsága tehát szakadóban volt. De éppen azért, mivel hogy a mentsége csak tettetős s nem valóságos volt, Böndő Panna ellen erősen nyelvelt. A bíró eleget csigette őt, eleget ajánlotta neki, hogy a neheztelést a szívéből kivetné. De Erzsók asszony nem vette be a jó szót. Mit tudsz te ahhoz, bíró! – kiáltá dühösen – ami szót Pannára ejtettem, reá is kerítem.

De bizony nem tudta reá keríteni. Mivel azonban a bírák uraimék némineműképpen homályban voltak, egyelőre csak ilyen végzést hoztak: „Csup Jánosné Erzsók asszony azelőtt is kétséges asszony volt, ki miatt a bírák uraiméknak alkalmas időtől fogva nem kicsiny bújuk és főtörésük volt, purgálja magát, hogy büntetlen!” (1638)

Bár a bizonyágszedésre elég időt kapott, Erzsók asszony purgációja mégsem vált be. Díjon maradt, azaz hogy nyelvváltságra ítélték. Mivel pedig fizetni nem tudott, péntökössé tették, azaz hogy a hóhér kezére adták.

Jöve azután a bírák elibe nemes Thaly János, a komáromi nemzetes őrség seregdeákja, aki Torzsa Ágotát paráznasággal vádolta. A dolog úgy esett, hogy Ágota a kertben gyomlálgatván, Beczkói Györggyel nevetkőzött és enyelgett. Amint a szomszédok a nyájas szókat hallották – komáromi szokás szerint – a sövényből egyszerre négy – öt asszony vigyázó feje előttűnt. Ágota mitsem tudván a leskelődőkről, Beczkói Gyurival a házba ment. A szomszéd Tóth Sára ekkor lélekszakadva rohant a községházába, s a nagy esetről hírt tett a tömlőctartónak. Ez aztán a legényt azonnal megfogta. A szerelmespár a bírák elibe kerülván, Ágota őszintén megvallotta, hogy a szerelemre volt ugyan akarátja, de bűnt el nem követte. Bár a beszédett tanúbizonyások sem raktak rá semmi bizonyos bűnt, a bírák csupán a gyarló

gyanúság alapján ilyen törvényt mondtak a fejére: bár homályos a dolog, Ágota pénteken a prédikáció alatt pellengérben legyen. Aztán a hóhér üssön tizenhatot rája és búcsúztassa ki a városból tizenkét mérföldre. Ha ennél közelebb a város táján megfogják, fejét veszik vagy a Dunába vetik.

Ezeknél súlyosabb esete akadt a szegény Kún Pannának. Azzal vádolták őt, hogy a varázsláshoz tudott, s hogy bűjöléssel és bájolással szerelemre hajtotta a legényeket. Az egyik tanú – a bírák leírhatatlan rémülésére – azt a vallást tette, hogy őt Kún Panna varázsló kutya képiben megvesztette. A másik tanú abban látta a boszorkányságot, hogy tőle péntökös üngöt kért. Az egyik szerint Panna néki azt ígérte, hogy „ha a füvek kigyűnnek”, meggyógyítja. A másik szerint, akiket Panna orvosoltatott” magokon esett nyavalyák miatt heptikálni láttatnak”. Akadt olyan tanú is, aki hite szerint vallotta, hogy Panna „kutya képiben egy éjjel reá ment és megveszté”. Az ördög mesterségét látták abban is, hogy az egyik tanú, mikor Panna küszöbét átlépte, a lábát kificamította. A bírák uraimék súlyos esetnek vették azt is, hogy Panna a szomszédasszonyát zsírfogni megtanította.

A beszédett bizonyságok világosságot gyújtottak a bírák uraimék fejében. Kún Pannát tehát, mint embervesztőt kinek tudós hatalma vagyon másnak megrontásában, elsőben csigára (kínzásra), aztán fejtételre ítélték. A halálos ítéletet azonban nem hajtották rajta végre.

A komáromi eszes, vigyázó és éber bírácoknak nemcsak boszorkányokat, de kanboszorkányokat is sikerült felfödözniük! Ilyen volt például a „förtelmes” Rancs András. A bűjösök és bájosok törvénye szerint neki is meg kellett volna halnia, de a bíróság különös kegyelemből péntökössé tette őt, mondván a fejére ilyen szentenciát: „Mínthogy három bizonyság által világosan megbizonyosodott, hogy Rancs András azt mondotta, hogy ő az embert úgy is meg tudja kötni, az mely kötísnek halál lenne a vége, de úgy is, hogy meggyógyulna; mely nyelveskedésért az boszorkányok és bűjösök és bájosok ellen kondált törvénynek büntetését megérdemelné, mindazonáltal diversis ex rationibus az nemes törvínyszék ily súlyos törvényeknek büntetésétől recedálván, ex specialis sedis gratia Rancs Andrásnak egyéb büntetése ezúttal nem determináltatott, hanem ötven pálcával kemínyen megcsapattatik. És az városból a csapás után mindgyárást menten menjen ki és többül Komárom városába bejönni ne merészeljen, mert érdemlett büntetését el nem kerüli, ha különben cselekedni tapasztaltatik.

A szegény jó Kocsis Benedekné, Piroska asszony is erre a sorsra jutott. Nem volt néki más hibája a meleg szívéen és a szerelmes természetén kívül. A bírác uraimék azonban a szerelemnek halálos ellenségei lévén, Piroska asszonynak is kimérték a lencsét.

A szegény Piroska nagyon kedvelt asszony lehetett Komáromban, mert az egész város

könnyezve kísérte őt végső útjára. Utolsó óráján – írja a városi jegyzőkönyv – az egész őtet követő nagy sereg nép előtt visszavonta az egyik tanúra tett vallomását. Hamis szó nem jött ki az ajkán – zokogá Piroska –, mert ő nem látta, hogy a tanú tejet fejt volna a fából, ellenkezőleg, ő vitte el a tehénnek a tejét.

Hozák vala Gáspár Péter uramat a bírák elibe. Vidám és nevetgetős ember volt ökegyelme mind józan, mind boros állapotjában. Most is mókával és tréfával próbálta magát purgálnia. Az volt a bűne, hogy az estvéli dobolás után részegen ballagván hazafelé, hamis hírrel fölverte a várost. Gáspár gazda ugyanis széles jókedvében teli torokkal üvölté az éj csöndjébe: Jön a török, jön a tatár! Bár csak ő maga jött, s ő is imbolyogva és tántorogva, azért a városi isterászak ész nélkül rohantak a toronyba; veszettül dobolni kezdtek, félrevonták a harangokat és kilőtték a puskáikat. Aztán fegyverbe szólíták a város népét. A jámbor céhek szerszámos népe csak úgy pőrén szaladt az utcára. A sötétben aztán egyik a másikat püfölte; az egyik elfutott, a másik szaladt, de valamennyi félt és kiabált. Gáspár gazda nagy lelki gyönyörűségére olyan zajdolás, olyan zűrzavar támadt, hogy csak isten mentette meg a várost az emberhaláltól.

A bírák uraimék szerint ez a komédia hallásra is iszonyú cselekedet volt Gáspár Pétertől. A törvény előtt hiába is mentögette magát Péter gazda a részegségével, a bírák kimondták a marasztásot, azaz hogy Gáspár uramat péntökössé tették. „Kegyelemből” csak három pálcára, azaz száz botütésre ítélték őt. A mester a következő pénteken (1648-ban) becsülettel rá is olvasta. S mikoron Pétör gazda kékre vert testtel a pellengérről levánszorgott, a kiabálástól ugyancsak elment a kedve. Bizony-bizony olyan volt ökgyelme, mint az általszakadt eb, mely még az ugatást is röstelli.

Úgy Bocskai járása után – nem tudjuk mi okból – a komáromi szabócéh mestereinek meglehetősen rossz híre támadt. Egymásközt civakodtak, a többi becsületes céh előtt meg kevés becsületük volt. Az 1607. évben történt, hogy Csonthó Gál uram a bor mellől fölkelvén, hazafelé ballagott. Bandukolása közben belébotlott Kelemen György uramba. Hol lakoztál György uram? – kérdé Csonthó. – A jámbor szabókkal lakoztam! – felelé Kelemen György. – Elég istentelenekkel ittál – mondá Csothó –, ha azokkal ittál!

A becsületes szabókra ez oly nagy sérelem volt, hogy – mint Kelemen mondaná – semmi díjért föl nem vették volna. Ezért Csonthó ellen pört jelentett, bár ez váltig kérte őt, ne búsítana bírót e pár szóért. Ez a pör még le sem szállott (meg sem szűnt), mikor a szabók ügye megint a bírák elé került. Ezúttal – nagy szó ez – maga a szabó céh tett panaszt Szabó Ferenc Céhmester ellen „néminemű macskának megölése miatt”. Ez a nagy eset úgy történt, hogy Szabó Ferenc uram a műhelyben a céh macskáját a singgel, szerével ütötte. A macska az ágy

alá futott. – Vigyétek ki a kutyamalacozta dögöt – kiáltá Szabó uram hadvezérhez illő hangon –, mit rusnyálkodik ottan! A macska akkor még eleven volt, de mire az inasok az udvarra vitték, kinyikkantotta a páráját. A törvényhez szólított Szabó Ferenc uram ez eset miatt majdhogynem péntökössé lett. Szerencsére a céhbeli jámbor főemberek eszökbe vették, hogy ez a céhre is sérelmes lenne, azért tehát Szabó Ferenc mellé állottak. Ily módon ökegyelmére semmi bizonyos nem rakódott. A beszedett bizonyságok is inkább mentették, mint súlyosították őt. Ezért a bírák elmentették a törvényt (megszüntették az eljárást) és a felek között csököt vetettek, azaz kimondták, hogy aki a céhben a békességet ellenkező szóval fölbontaná, csöki (bírósa) neki száz forint legyen, melynek két része a bíraké, egy pedig a megálló félé lészen.

Szabó Ferenc ily módon megmenekült a pellengéértől. De hogy a bírák uraimék hiába ne tanácskoztanak légyen, legalább azt meghagyták, hogy a szabóinasokat, amiért gazdájuk ellen vallottak, jól megvesszőzzék.

Említettük már, hogy a komáromi bírák különösen a szerelmesek ellen indítottak gyakori háborút. Úgy látszik, hogy ökiyelmök mindenféle szerelemnek esküdt ellenségei voltak. A lánynak és a legénynek nyájas beszélgetése is untig elegendő volt arra, hogy a törvény elé kerüljenek. A város jegyzőkönyvei világosan hirdetik, hogy a legtöbb péntökös a szerelmesek közül került a pellengérré. Tehát a szerelemnél veszedelmesebb dolog alig akadt Komáromban. Szendy Fruzsina és Mihály deák például (1646-ban) boldog jegyesek voltak. Mivel azonban szeretkezésen fogták őket, majdhogy péntökössé nem lettek. A bírák csak bölcs számításból büntették őket ötven forinttal. A városi torony ugyanis épülőfélben volt, de mivel a bírák elegendő pénzzel nem rendelkeztek, a szerelem díjából építgették a tornyot. Szendy Fruzsina 50 forintját is erre fordították.

Bizony-bizony a bírák uraimék az asszonyi renddel nagyon röviden bántak el. A leányt, aki anyját szidalmazta, agyonkövezésre vagy kézlevágásra ítéltették. Az asszonyt, az ura szakállának a szaggatásáért, három pénteken száz botütéssel büntették. De a férjnek hatalmat adtak, hogy a feleségét megverhesse és veréssel oktassa. Az 1641. évben például a bírák ilyen törvényt hirdettek ki: „Ha az asszony az urát méltó vereségre ingerelné és okot adna rá, ami ilyenkor az urától rajta esik, szenvednie kell!”

Azonban ha valamelyik férj kelleténél jobban ellátta volna a feleségét, bizony a bírák megbüntették. Ezért ülte például a tömlöcöt 1641-ben Horváth György uram. Mikor kegyelemért esedezett, a bírák ezt a szentenciát mondták a fejére: „Azmi sanyarú és hidegséges fogságot szenvedett, azt most egyéb büntetés nélkül szenvedje, s ha elegendő ok nélkül, méltatlan veri a feleségét, három pénteken minden törvény nélkül megpálcáztatva száz

– száz ütést szenvedjen.” E szigorú büntetéssel ellenkezik az ítélet, melyet Fazekas Péter és felesége ügyében adott ki a bíróság 1634-ben. „Péter uram – mondja a szentencia – megbüntetheti feleségét, de rézségségében ok nélkül nem tartozik háborgatni. Az büntetésben penig az mértékletességet megtartsa; testében és csontjában meg ne rontsa, hanem úgy tanítsa, oktassa és büntesse az asszonyt, azmint tisztességbeli házasférfiakhoz illik. Feleségének szomorúságára ne légyen.”

A bírák a szerelem mellett a káromlást is iszonyú bűnnek tartották, tehát a káromkodókat is rendre üldözték.

Az 1648-as évben Nagy János uram, nem férvén a bőrébe, a saját lelki tanítóját: a pápista páttert ördögadta lelki hóhérnak mondotta. E hallásra is iszonyú vétek a szemfüles bírák fülébe esvén, a szegény Nagy Jánost a törvényhez szólították. Nagy János uram a szék színe előtt minden módon igyekezett magát elégségesképpen purgálnia. Sajna! a bírák a hallott bizonyásznak nyakát szakasztják vala. Megérdemelné – mondják a bírák az ítéletben – a kővel való agyonverést, meg hogy nyaka csigáján a nyelvét kivonják! Ha a bírák e napon véletlenül nem az irgalom köntösét hordották volna, bizonyos, hogy Nagy János uramnak a nyelvét megragulázták volna. De így irgalomra lágyulván, csupán péntökössé tették őt, száz botütést (azaz három pálcát) rendelvén törvénybeli orvosságnak.

Bizonyos dolog, hogy Horváth János uramat is az ördög tüzelte, mikoron az Úrnak 1666. esztendejében a helvéciai konfesszió levő reformátusok előtt a nyelvével imígyen okoskodott: „Micsoda az ti hitetek? A pogánynál is alábbvaló! Jobb hitök van a törököknek, hogy sem a kálvinistáknak!”

A törvény színe előtt Horváth János uram hirtelen megváltoztatta a kálvinistákról mondott szentenciáját. Jámbor és igaz hitnek mondá a református vallást, mely a nagy Isten dicsőségét Komáromban is utólérhetetlen magasságra emelte. Nem szídtá ő – úgymond – a kálvinista vallást sohasem. Mindössze csak annyit mondott, hogy a kálvinistáknak nincs ünnepjük, sem böjtjük.

A szemébeli bizonyságok azonban reákerítették Horváth uramra a gyalázatos szókat, miért a bírák őt is péntökössé tették, a közönséges piacon száz botot rendelvén számára.

Íme, ily módon támadtak és gyarapodtak Komáromban a péntökösök. A bölcs bírák minden szerdán gondoskodtak arról, hogy péntekre elegendő szereplő jusson a pellengérre, azaz, hogy a teátrumba. Ezért a nyelvükmosó anyókákat, a szerelmes asszonykákat, a leánypártban levőket, a pajzánkodó rideg legényeket, a pajkos latrokat és az egyház ellen vétőket nagy buzgósággal avattak péntökössé. Még azt a komáromi kereskedőt is ilyenné tették, aki debreceni embert hordozott a szekerén. A bölcs bírák ugyanis azt tartották, hogy

hamishitű mind és rossz ember az olyan ember, aki a magafélét (földijét) elhagyja, és más embert hordoz a kocsiján.

Elérkezvén a péntek, vagyis a teátrum napja, a reggeli dobolás után a pellengér tája hamarosan megélenkült. Gyűltön-gyűlt a nép. A szereplőket, vagyis a péntökösöket a tömlőcből kifogták, s nyakon kötve vagy láncra vetve a piacra vezették. Egyik nyelvet asszonyt a kalickába tették, a másikat kalodába zárták. Ezt a legényt kövel a nyakán a pellengérhez láncolták, amannak a nyakába táblát vetettek, szép cifra betűkkel ráírván a bűnét. A pellengérré is fölvittek néhány asszonyt és leányt, s koldusokat állítottak melléjük, akik a bűnüket megkiáltásák. És ezeknek a szerencsétlen péntökösöknek a reggeli dobolásától a prédikáció végéig így kellett állniok a járók s kelők előtt. Véget érven az istentistelet, a nép a piacra tódult. Odajöttek a bírák és az esküdt uraimék is. Kezdődött az ingyenes színjáték. A mester (hóhér) marokkötésben cipelvén a mogyoróbotokat, az isterászákkal együtt pellengérré ment. Aztán sorjában lefogták az asszonyokat s lányokat. A ruhájukat az isterászák tartották, a hóhér meg rájuk verte a kimért botütést. Az elítéltek sikoltozása, jajgatása, hóhér és az isterászák káromlása tölté be a piacot. A nézők jó része különösen az asszonyrenden levők, a megkínzottakkal együtt sírtak. De olyanok is akadtak, akik kacagásra fogták a dolgot s vihogva nevetgéltek. Elvégződven a botozás, a veréstől elbágyadt s szégyentől gyötört asszonyokat és leányokat a pellengérről levítették. Most a szeretőtartás miatt elítélt leányokra került a sor. A hóhér a szerencsétleneknek a homlokára tüzes vassal bélyeget sütött!

Aztán a legények és a meglett férfiak következtek. Az ilyen péntökösökre (majdnem kivétel nélkül) egyhuzamban százat vertek. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki egyszerre ennyit megbírt.

Véget érven a botozás, a hóhér az amúgy is csúffá tett asszonyok és leányok szalmakoszorút vetett (néha meg kocsiba fogta őket), aztán a Vigasztaló közire menő utcán át kivesszözte őket a városból. A kiűzötteket nem ritkán a város egész népe sírva – könnyezve kísérte. Hiszen rendesen utoljára látták szerencsétleneket.

És ez az embertelen, durva és lelketlen eljárás három századon át dívott nemcsak Komáromban, de a többi városunkban is. Így festettek azok a sokat emlegetett régi jó idők! Bizony vakok vezették akkor a világtalanokat. A pápisták és a kálvinisták rideg és kérelhetetlen aszkétizmusa virágkorát élte. És mind a két felekezet azon fáradozott, hogy az emberből kiírta azt, ami benne emberi. Ezért a legcsekélyebb botlását is kegyetlenséggel üldözte. Ebben persze nem a bírák voltak bűnösök és tudatlanok, hanem a kor, mely a bírákat szülte.

A komáromi vizahalászat a XVI. században⁸

Komárom vidékét árterületek, nádas-zsombékos laposok, füzesek, kihalt folyó-medrek és mocsarak alkotják. Mély fekvésű síkság lévén, a folyóvizek századokon át kényük-kedvük szerint csapongtak át rajta, s medrüket, folyásukat szeszélyük szerint változtatták. A Duna, Vág, Nyitra, Zsitva, Dudvág, Csalló,⁹ Csiliz, Császa stb. számtalan élő eret, holt posványt, tavat, mocsarat, lápot, libhányt és dzsin-dzsárt alkottak s a mai Csallóközön keresztül-kasul járván, egy, a maga nemében páratlan szigetcsoportot képeztek, mely csak 4-5 századdal ezelőtt lett egységes területté. E vízben, fűben és fában gazdag terület, tömérdek hal, vad és madár boldog otthona volt századokon át. Ugy látszott hát, hogy maga a természet is arra alkotta, hogy a beköltöző magyarság itt zavartalanul folytathassa ősi életmódját s kedvenc foglalatosságait. Mert e vidék nemcsak az életfenntartást tette könnyűvé, hanem bőségesen gondoskodott arról is, hogy szerencsés lakói az ellenségtől is védve legyenek.

E vidék lakossága tehát ősidőktől halászatból, madarászatból és vadászatból élt. A magyar halászat kezdetét és fejlődését, virágzását és hanyatlását Komárom vidékén lehet legjobban tanulmányoznunk, mert itt vergődött legnagyobb jelen-tőiségre, s itt találjuk legtöbb emlékét. A komáromi halász ősi eszközei még ma sem veszték ki mind a használatból; a fentőt most is úgy használja, mint ősidőben; a harcsát most is kuttyogatóval fogja, mint egykor ősei az alsó Volga és Kuma vizein. A piszkés nomád élete, sátora szakasztott mása az ázsiai jurtnak s azok életmódjának. Itt találkozunk legelőször a Tanya (Thona) ősrégi névvel, s a helynevek közt már az Árpádok korában virágzó községekként szerepelnek Keszegfalva, Halas, Harcsás, Gadócz stb. A családnevek között is gyakori a hal és halászati eszközök után felvett név. Nemcsak Komárom jegyzőkönyveiben, hanem Zsigmond okirataiban is találkozunk a Posár, Halász, Csukás, Vizay, Csik, Gadócz, Kárász, Keszeg, stb. nemesi családnevekkel.

Mivel a lakosság túlnyomó része halászatból élt, s mivel a földesuraknak, egyházaknak és királyi birtokosoknak legfőbb jövedelmük a hal volt, természetes, hogy e tekintetben Komárom vidékének nem volt szabad szűkölködni. Hála a természetnek! volt itt viz elég, s benne annyi hal, hogy a halgazdagság szinte meséssé vált.

Az a rengeteg sok folyó, ér, tó és mocsár, melyet árpádkori okirataink Komárom vidékén felsorolnak szinte tévútra vezette historikusainkat. A „piscina” és „piscatoria loca”

8 Forrás: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1897. pp. 425–445, 485–509.

9 Ma már nem létezik, de a XIV. században még megvolt. Tőle kapta a sziget a Csallóköz nevet.

egyoldalú magyarázatából ugyanis azt következtették, hogy a halastavak rengetegje borította e vidéket. Herman Ottó helyesen jegyzi meg, hogy a piscina tulajdonkép nem is halastavat, hanem vejszét jelent. Ezek az elnevezések azonban nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy Herman Ottóval a halastavak sokaságában való hitet egyszerűen képzelődésnek vagy téves magyarázat eredményének mondjuk. Mert hát okiratokkal bizonyíthatjuk azt is, hogy a piscina alatt halastavat is értettek. IV. Bélának a komáromi várirtokra vonatkozó nagy privilegiuma egymaga számos ilyen esetet említ. Különben még a XVI. századbeli urbáriumoknak alább ismeretett adatai is annyi halastavat és halászó helyet említenek Komárom vidékén, hogy semmiképp sem lehet merő képzelődésnek mondanunk Pesty Frigyes és Ortvyay hitét a halastavak sokaságában.

I.

A Habsburgok idejében a királyi tulajdont képező komáromi várirtok elzálogosítása, egyes részeinek eladományozása mind gyakoribb lesz. A kincstár üres lévén, a vár építésének és javításának költségeit, valamint a várőrség zsoldját rendszeren a várparancsnokok fizették. Az ezrekre rugó tartozások fejében aztán a komáromi várirtokot kapták. Senki sem veheti nekik rossz néven, ha első sorban arra törekedtek, hogy minél előbb behozzák a kiadott tőkét, s a veszélyes időkben minél hamarabb biztosítsák magukat. zavaros és szomorú idők voltak ezek! Még saját véreink legelőkelőbbjeit is a mérhetetlen önzés és kapzsiság jellemezte, annál inkább a komáromi várirtok idegen tulajdonosait és embereit. A dúlás és jogfosztogatás napirenden volt s a szegény nép hiába állt elő szent királyaitól nyert privilegiumaival, hiába kéréssel és könyörgésekkel, anémet várparancsnokok és a német őrség fülei siketek az ilyenek iránt. Kiméretlenek, bosszúállók és pénzsovárok majdnem kivétel nélkül. Szembeszállnak ők nemcsak a szegény jobbággal, hanem még az esztergomi érsekkel is, s ha el nem vitathatják annak világos jogait, erőszakhoz nyúlnak. Félezred év alatt nem állt elő Komárom vidéke annyi panasszal, mint e másfél század alatt. Az országgyűléseknek szinte állandó rovatai lesznek a komáromi sérelmek s a kancelláriához és kamarához csomó számra jönnek a panaszok a várparancsnokok és a várőrség erőszakoskodásai ellne.

E szomorú viszonyok között a halászoknak volt még legtűrhetőbb állapotuk. A Duna mindkét ága szabaddá lón, s a vizeken bizonyos halmennyiség beszolgáltatása mellett szabadon halászhattak. A török hódítások terjedésével azonban az ő sorsuk is rosszabbra fordult. A vizeken való halászás kezdett veszélyessé lenni; ott pedig, hol nem kellett az

ellenségtől tartaniok, boldog boldogtalan halászott. Az ide kirendelt termédek naszádos katona ugyanis éjjel-nappal halászott; fizetését úgy sem igen kapta, tehát halászott és kereskedett. Esztergom elfoglalása után az ottani elárvult lakosságot is Komáromba telepítették, s az új jövevények nagy része halász ember lévén, itt folytatta mesterségét.¹⁰ Tehát ezek is nehezítették a komáromiak megélhetését. De jöttek újabb és nagyobb bajok is. A vár ágyúzása, a naszádosok lövöldözései, lármája és evezőcsapásai elijesztették a halakat a város alól, ögyhogy a halászok kénytelenek voltak messzebb vizekre menni. Az is baj volt, hogy a várparancsnokoknak mind a halakra, mind madarakra meg volt elővételi joguk.¹¹ Kiválasztották hát a zsákmányból a legjobbat, s annyit adtak érte, mint a legsilányabbakért szokás. Minthogy a Dunában fogott nemesebb halad egynegyede a várbirtokot illette, a várparancsnokok illetve a burggrafok¹² a vizából egy negyed részt levágattak s a hal többi részét a halász nyakán hagyták. Ha pedig silány halakat mutattak be, a köteles negyedrészt pénzben követelték.

1533-ban behozták Komáromba a vámot, a kikötési díjakat és az átkelési pénzt. Újabb csapás volt ez a halkereskedelemre, s újabb zsarolási eszköz az udvarbíró és várparancsnok kezében, a halászzal s a halkereskedelemmel foglalkozók ellen. Bámulva olvassuk a sérelmek között, hogy a katonák egy terhelt hajótól 50-60 tallért követeltek, hogy 500 frt áru halból 40 frt árut és egy nagy vizát elvittek; egy bárkából a 100 legszebbet a várparancsnok, 25-öt a viceparancsnok számára ragadták el, s aki az ilyen eljárás ellen tiltakozott, azt a katonák lehúzták és elverték. A harminczad s másféle adó megfizetése persze csak ezután következett. Így aztán nem csoda, ha a királyi harmincados azt írja, hogy a várparancsnokoknak háromszor annyi a jövedelmük, mint a királynak.

A halászokra nézve az sem volt előnyös, hogy az udvar majdnem kizárólag Komárom vidékéről fedezte halszükségletét. Egy-egy sikertelenebb halászat alkalmával ugyanis nem bírtak a kívánalmaknak megfelelni. A császári udvarbírák ilyenkor aztán a szomszédközségek halászeitól szerezték be a szükségletet; persze nem oly módon, hogy a halászok meg lettek volna elégedve. A gútaiak és naszvadiak részesültek legtöbbször az ilyen szerencsében vagyis inkább szerencsétlenségben. A gútai és naszvadi halászat az esztergomi érsekség tulajdona volt; a lakosok maguk készítették a vizafogó czégekét s a hal egyharmadát az érseknek kellett beszovaltatniok. Ezenkívül minden eladott viza után az érseknek vagy tisztjének, valamint a plébánosnak is külön 12-12 denárt kellett fizetniök. Szokás volt az is, hogy aki a halat tőlük megvette, minden viza után egy font borsot adott, melynek $\frac{2}{3}$ -a a lakóké, $\frac{1}{3}$ -a az érseké volt.

10 1546. febr. 23-án engedtetett meg nekik keserves könyörgések után a komáromi vizeken való halászat.

11 „General Gedechnis an die Vischer und Vögeljäger umb Comorn.” A komáromi burggrafok számára.

12 A gazdasági ügyek intézője, később provisor, azaz udvarbíró volt a neve.

Ezen kötelezettségeiknek eleget tévén, nem háborgatták őket mindaddig, míg a komáromi vár udvarbírája, Syk Mihály, bele nem avatkozott ügyeikbe. Csakhamar arra kényszerítette őket, hogy a fogott vizákat neki szolgáltatassák át. A király pedig felmentette őket az érseknek járó hal beszolgáltatása alól, azon feltétel alatt, hogy hal helyett hetenkint 6 forintot fizetnek az érsek udvarbírájának. Ugyanígy mentette fel a naszvadiakat is heti 5 frt fizetése mellett. Természetes, hogy sem a gútaiak, sem a naszvadiak nem tudták e nagy összeget megfizetni, annál kevésbé, minthogy a komáromi udvarbírónak beszolgáltatott halak árára néha évekig kellett várniok. S mi történik most? A király időről-időre felmenti őket, „a szegény elnyomorodott lakókat” az érseknek fizetendő összeg alól, az udvar számára beszolgáltatott halakat pedig kifizetteti az érsek udvarbírájával! Ezt az eredeti eljárást különösen Rudolf szerette gyakorolni. 1578-ban a gútaiak 61 vizát szállítottak Bécsbe, fizetést azonban nem kaptak. E helyett a magyar kamara utasított, hogy Zeleméry Lászlóval, az érsekség udvarbírájával fizettesse ki a gútaiak követelését. 1579-ben a gútaiak és naszvadiak 62 vizát (300 frt értékben) szállítottak Bécsbe. „Méltányosnak látszik – írja Rudolf Zelemérynek – hogy ennek fejében kielégítsék őket!” Ezt a kielégítést persze ismét az érsekségre bizta.¹³

De térjünk vissza a várbirtok udvarbíráinak zaklatásaira és erőszakoskodásaira. Ezek ellen a gútaiak 1551. jún. 26-án magánál Ferdinándnál kerestek orvoslást. panaszlevelükben vádolják Syk Mihályt, a komáromi vár udvarbíráját, hogy kénye-kedve szerint bánik földeikkel, réteikkel és vizafogóikkal, holott örök idő óta ők azoknak egyedüli tulajdonosai. Állításukat oklevelekkel is bizonyítják; de Syk nem törődik se kiváltságaikkal, se könyörgéseikkel.¹⁴ A király meghallgatván panaszukat, július 9-én felkérte prilegiumaikat, s miután kellőleg átvizsgálták azokat, utasította a komáromi burggráfort, hogy ne háborgassa őket jogaikban.

Az ekecsieket, kiknek régi címerében hal díszel s kiket a legügyesebb vizaczégeverőknek tartottak, szintén háborgatta a burggráf, s bár 1548. okt. 7-én megtiltotta ezt neki Ferdinánd,¹⁵ azontul is megkívánta jogtalan követeléseinek teljesítését. Erre aztán Ekecs is felküldötte kiváltságleveléit s 1550. április 13-án és 1551. május 12-én újra megparancsolta a király a burggráfnak, hogy az ekecsieket a vizafogó verésén kívül semmire sem kényszerítheti.¹⁶

A várkormány ellen legtöbb és legsúlyosabb panaszaik a komáromi halászoknak voltak.

13 Ez adatok, valamint a fentebbiek és a következők is: a csász. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában található.

14 Uo. Gedenkbücher 1551.

15 Rendelete Syk Mihályhoz uo.

16 Úgy a gútaiak, mint az ekecsiek védelmében nagy buzgóságot fejtett ki Oláh Miklós.

A hallatlan zaklatások és igazságtalanságok ellen ők is a királynál kerestek védelmet, de többszörös könyörgésük dacára csak 1562-ben kaptak sérelmeikre orvoslást. Ez évben két rendeletet bocsátott ki Ferdinánd a komáromi halászok ügyében. Az első Frankfurtban kelt november 27-én, a másik Preisgauban Freyburg mellett december 28-án.¹⁷ Mind a kettő a felhozott sérelmekkel foglalkozik s véglegesen meghatározza a várkormány és a halászok, valamint a többi komáromi lakosok közötti viszonyt, a halászok és más céhek kötelezettségeit s a várgrófok kötelességeit. E fölötté fontos határozat, melyet az urbáriumba is felvettek, némi változtatással közel másfél századon át irányadóul szolgált a két fél között.

Azon kezdi, hogy a komáromi váruradalomban egész éven át tömérdek ne-mes halat fognak.¹⁸ A nemes halak közé sorolja a vizát, kecsegét, tokot és sőreget, valamint az úgynevezett vágó tokot, azaz a vizahal egyes fajait. A két Dunában fogott nemes halak negyedrésze a várbirtokot illeti. Ha azonban a várbirtoknak nincs szüksége halra, a köteles negyedrészt pénzben kell beszolgáltatni. Ő felsége várgrófjának és a várparancsnoknak meg van a joguk az elővásárlásra s a halászok csak akkor adhatják el zsákmányukat másoknak, ha a várkormánynak, illetve a királyi udvartartásnak nincsen halra szüksége.

Ez az a jog, mely ellen a halászok legjobban küzdöttek, ez, mely a várgrófok kezében a leghatalmasabb fegyver volt a szegény halásznép ellenében. De hát hiába kértek és könyörögtek ennek az igazságtalan követelésnek eltörléséért, Ferdinánd nemcsak meghagyta, hanem meg is erősítette, így kívánván azt konyhájának szükséglete.

Említettük, hogy a Komáromba rendelt hadi nép s főleg a naszádosok nagyban űzték a halászatot. Arról azonban hallani sem akartak, hogy a halászok és a többi polgárok terheiben ők is részesüljenek. A fentebbi királyi határozat azonban szigúan meghagyja, hogy a halászzal foglalkozó, halkereskedést űző naszádosok és hadi népek ezentul kötelesek a fogott halakat a várgrófnak bemutatni, s mindama terheket viselni, melyeket a többi polgárok.¹⁹ Megtiltja a rendeletet a várgrófoknak, hogy az egyes halmak, például vizának egynegyedét levágassák; nem a halmak, hanem árának negyedét szabad követelniök. Ami halat fognak, azt a halászok két dézsmálója, kiket ők dékánoknak hívnak, köteles a várgrófnak bejelenteni, még pedig híven, elhallgatás nélkül. Ami a köteles negyeden felül az udvar számára szükséges, azt méltányos áron megveszik, a többi bárhol szabadon eladható. A vevő a halászoknak a vételár mellett, minden viza után egy font borsot is köteles volt adni. Ha a

17 Uo. és az országos levéltárban az 1592. urbáriumban. „Abschied zwischen dem Burggraven und der Gmain zu Comorn.

18 „Bei dieser Herrschaft Comorn übers ganze Jahr eine grosse mennig Edles Visch gefangen werden” stb.

19 E resolatióon kívül a naszádosok külön rendeletet kaptak: „Bevelch das die Nasadisten zu Comorn die Viesch anzeigen sollen”. E rendeletben említi Ferdinánd, hogy a királyi vizeken a naszádosok fogják a legjobb halakat.

várgrófnak, illetve az udvarnak nem volt szüksége halra s a halászok a köteles negyedrészt pénzben szolgáltatták be, minden viza után $\frac{1}{4}$ font borsot is kellett adniok.

Régi szokás volt, hogy a halászok két dézsmálója, akik a halászokra vigyáztak s a fogott halak számát a várban egész éven át bejelentették, az udvar számára vásárolt vizát, tokot vagy vágótokot (Nester) egy vagy két napig, élve, kötélén a vízben tartották, mert így frissebben megmaradtak, mint a bárkában. A király e szokásra vonatkozólag azt rendelte, hogy a halászok és dézsmálók az udvari halat három nap és három éjen túl nem kötelesek a vízben őrizni. Ez időn túl a várgrófnak kötelessége a halak életbentartása és gondozása s az alattvalókat sem kényszerítheti, hogy esetleg a várgróf halait is őrizzék. Azt is követelje az úgynevezett „Hausenknöpf”-öket és más részeket; legfeljebb csak annyit követelhet, amennyi házi szükségleteire elegendő, de ezt is meg kell fizetnie.

Mivel a várgróf nem egyszer erővel kényszerítette a halászokat, hogy az ellenség közelsége miatt fölötté veszélyes vizeken is hasszanak, a király meghagyja neki, hogy a szőnyi, neszmélyi és tatai vizeken, melyek a török kezében vannak, egyetlen hasszal se merjen akaratuk ellenére halásztatni.

Szól ezután a királyi határozat a komáromi szekerekről is. Ezeknek intézménye ugyanis szoros összefüggésben volt a halászattal. A bécsi és a külföldi udvarok számára szerzett halat ugyanis a szekeresek szállították a kirendelt helyre. A komáromi szekeresek ez időben már királyilag megerősített cézhet képeztek. Foglalkozásuk nem a földművelés volt, mint manapság, hanem egyesegyedül a fuvarozás. Ők szállították a halat Bécsbe, Prágába, Frankfurtba, Lengyelország fővárosába, Párisba; ők vitték a török, német és magyar követeket; az ő szekereiken jártak a várparancsnokok, várgrófok és ispánok, ha hivatalos küldetésük volt. Minden utjukért meghatározott fizetésük járt. Egy bécsi fuvarért 5 magyar forint és 20 dénár, vagy 4 forint és 1 mérő zab járt; ha hosszabb utat tettek, a fizetésre nézve előre megegyeztek. Ezenkívül fel voltak mentve minden adózás és őrség alól. „Die Kutchy von Comorn – mondja a királyi határozat – sindt aller Gaben und Wacht frey, allain müssen sy jederzeit, was Ihr Mayest. zu ihren gebürenden Heil von Vieschen gefelt, nach Wien führen, dafür gibbt man ihnen von einer Fuhr fünf Gulden und zwanzig Pfennig Hungrisch. Und müssen den Diener so man mit den Vieschen schicket wieder herab führen. Ebenfals müssen in andern Ihr Majest. Sachen, als mit Führung der Boschaften, der Ambtleut zu Comorn und dergleichen sich gebrauchen lassen”!²⁰

Mikor pedig a kaszálás idején Komárom többi lakóival együtt 2 napig ők is ingyen

20 Ferdinand az 1562-i rendeletben azt ajánlja a várgrófnak, hogy alkudozzék a szekeresekkel, hát ha sikerül őket rávenni, hogy olcsóbbért szállítsák a halat Bécsbe.

szolgálatot tettek a várbirtokban, mint a többinek nekik is egy kupa só járt.²¹

A várgrófok ismervén a szekeresek kötelezettségeit, magán ügyekben is felhasználták őket; s ha jó szóval nem akartak engedelmeskedni, erővel kényszerítették őket szolgálattételre. E visszaéléseknek azzal akart véget vetni Ferdinánd, hogy a várgrófnak meghagyta, miszerint magánügyekben csak kölcsönös megegyezés és megalkuvás esetén vehetik igénybe a szekereseket.

A terjedelmes határozat utolsó pontjában inti a király a várgróftól és Komárom lakóit, hogy a kölcsönös bosszantásokat, civódásokat és engedetlenséget hagyják abba. A város lakói tartásuk kötelességüknek az öfelsége részéről oda rendelt várgróftól, mint törvényes felsőbbbséget elismerni, tisztelni, s neki e határozat alapján mindenben engedelmeskedni.

Mondanunk sem kell, hogy e királyi határozatot, mely alól a furfangos vár-grófok ezer kibuvót találhattak és találtak, sehogy sem elégítette ki a komáromiakat. Már maga az utolsó pont, – hogy t. i. a várgróftól, (aki tulajdonképpen csak az udvar ispánja volt) tartoznak felebbvalójuknak tekinteni – nyílt megtagadása vala a város régi privilegiumainak. Egészen új és fölötte kellemetlen teher volt a várgrófnak engedélyezett elővásárlási jog. Ilyenről a komáromi halászok azelőtt sohasem hallottak. Ellenkezett az ősrégi céhszabályokkal, a naszádosoknak és a hadi népnek megadott halászati engedély. Törvénytelen volt a köteles negyed résznek a Duna egész vonalára való kiterjesztése is; mert a régi szabados halászat – legalább a nemesebb halakra – ezzel teljesen megszűnt.

Hogy az új királyi határozat magával a halászcseh levelével is ellenkezésben állott, azt könnyen kimutathatjuk.

Komárom halászsága – írja Herman Ottó fölötte érdekes és szép művében – a császári szabadalmat, mint a cseh alapját 1696-ban nyerte! Ez az állítás megfelel ugyan a valóságnak, de hozzá kell tennünk, hogy a Lipót megerősítette artikulusokról már I. Ferdinánd király azt mondja, hogy fölötte régiek, azaz a komáromi halászok cseh szabályai a lehető legrégebbek közül való.²²

21 A várgrófok ezt az ősi szokást is beszüntették, de Ferdinánd 1562-ben visszaállította.

22 Hogy miért erősítette meg éppen Lipót, azt is könnyen meg lehet magyaráznunk. Lipót uralkodása alatt Hoffkirchen volt jó ideig a Komáromi várparancsnok. E zsarnoki természetű, szívtelen katona égbekiáltó igazságtalanságokat követett el a komáromi lakosságon. A város az ő összes elődei alatt nem szenvedett annyit, mint az ő várkormányzósága idején. Elűzte a protestánsokat, börtönbe vetette a város bíráját és nótáriusát, jogokat fosztogatott, erőszakkal költözött mindenütt, ahol csak lehetett. Súlyos kezeit még a csehekre is rátette, s ha leveleik nem voltak rendben, elkobozta azokat s a mestereket érzékenyen megbüntette. A nehéz időkben elnyomorodott iparosok sietve mentek Bécsbe, s nagy áldozatok árán újra megerősítették cseh leveleiket. A csizmadiák, kik Mátyás korabeli artikulusokkal éltek, 1699-ben erősítették meg cseh leveleiket, jölehet 1497-ben, 1569-ben, 1600-ban és 1655-ben már kiadták azokat királyaink. Az aranyművesek 1529-ből való leveleiket, a német suszterok, a serfözök újabb artikulusaikat erősítették meg. A szíjjártók, a „lájblisok” (1675), a zabboncsa cseh (1675), a szabók (1686) és a halászok szintén Lipót uralkodása alatt iratták át régi cseh leveleiket. Már csak azért is megtették ezt, mivel a Bethlen-féle felkelés idején, Komárom elpusztításakor a legtöbb oklevelük elégett. Némely cseh megelégedett azzal is, hogy

A Lipót által megerősített czéhlevél miseszolgáltatás, yászlófelállítás stb. kötelezettségével kezdődik. Ugy az „öreg halász”, mint a „koczás” szombaton este köteles volt a vizekről megtérni, hogy a vasárnapot megülje. Csak ha vihar, vagy más baj érte, igazolták elmaradását, egyébként az öreg halász 2 frt, a koczás 1 frt büntetést fizetett. Ujévkor történt a főczéhmester és a czéhmester választása, akik az artikulusokra esküt tettek. Ha valakit rajtacsíptek, hogy a «rekesztés»-ben halászott, 4 frt birságot fizetett, nagyobb kihágás esetén pedig eltiltotatott a «syabados halásztól». Ha egy helyen több halász találkozott, a tanyavetés sora azon volt, aki legelőször érkezett. Az illető ilyenkor feltűzte őrfáját, s csak mikor hálóját beszedte, akkor vette le ismét. Aminht ez megtörtént, a következőnek legott ki kellett vetnie hálóját, mert késedelem esetén 50 pénz birságot fizetett. Aki a czéhnek nem volt tagja és mégis halászott, attól a halat elvették. A Dunán – mondja az egyik artikulus – a halászat szabados; de ha a czéhbeli, az uraság vizében akar halászni, azt előre be kell jelentenie; a köteles halból pedig (viza, tok és söreg) a negyedrészt az uraságnak kell beszolgáltatnia. Aki ezt elmulasztja, kidobatik a czéhből. Ez utóbbi ponthoz némi magyarázatot kell fűznünk.

Akik halászatunk múltjával foglalkoztak, a régi okiratokban gyakran találkozhattak a «köteles hal» elnevezéssel. A köteles szó azonban mindannyit félrevezetette; mert ezalatt nem az uraságoknak járó köteles részt kell értenünk, hanem azokat a nagy és nemes halakat, melyeknek fogásához kötélre volt szükség! A komáromi halászsoknak csakis az ilyenek után kellett a negyedrészt beszolgáltatniok. Csuka, potyka, csik, keszeg, kárász stb. nem tartozott ezek közé, sőt még a harcsa sem.²³

A komáromi urbéri szabályzat a vizát, tokot és söreget mondja köteles halaknak. A várgrófok azonban, valószínűleg Ferdinánd kívánságára, a kecségét és vágótokot is azon halak közé sorolták, melyekből az uraságot negyedrészt illeti, de erről a XVII. századbeli urbariumok már mitsem tudnak.²⁴

A komáromi halászok czéhszabályai és Komárom különféle kiváltságai, a várgrófok eljárásával s a Ferdinánd által 1562-ben kiadott királyi határozattal ellenkezően, a surlódások

Hoffkirchennek lefizette a taksát, s így legalább megkimélte a bécsi út költségeit. Azért diszeleg némely czéhlevélen a Hoffkirchen név.

23 Pedig halászaink akárhányszor fogtak 9 láb hosszú, több mázsa súlyú harcsát. Dehát a harcsának s a közönséges halaknak nem volt ez időben értékük. Oláh Miklós szerint 1000 darabot is lehetett egy aranyért venni.

24 Így az 1692-ki urbéri szabályzat ekképp szól a kötél vagy köteles halról: „piscatores ibi degentes unanime iteratis vicibus super conscienciosa relatione et fassione ferenda admoniti dixerunt, posse obvenire ad rationem domini terrestris pro quarta parte ex captura magnorum piscium, kötél hal vocatorum, uti sunt husones, tok et söregh in territorio hujus oppidi et Almasiensi nec non Neszmélyiensi existente, unum annum alteri in sublevamen accipiendo 500 flr. Ex pecunia kötél pinz idest a singulo husone per 1 et a duobus tok vel söregh acque 1 flr. persolendo obvenire possunt 100 flr.” Eredetije az Orsz. Levéltárban.

tovább is napirenden maradtak. Bár a török hódítások terjedésével a halászható vizek száma napról-napra kevesbedett, az udvar, a várkormányzóság és a várgrófság szükséglete napról-napra növekedett. S mivel az elővásárlás joga az övék volt, jó és olcsó halhoz csak ők és ismerőseik juthattak. Megtörtént aztán, hogy a mesével határos halgazdagság hírében álló Komárom hal nélkül szűkülődött és «a közönségnek kiáltása, panasza szüntelenül jött az három státusbeli biráknak fülekben»; aczéhmestereket pedig börtönbe vetették, ha a komáromi piacon nem volt elegendő hal.

Nem sokkal jobban álltak a gutai, naszvadi és izsai halászok. Bár Bécsbe felküldött privilégiumaikat rendben találták, s Ferdinánd igazságot szolgáltatott nekik a várgróf újra kezdte zaklatásait. Most már az esztergomi érsek is beleavatkozik övéinek ügyébe, a tábla elé idézte az idegen nemzetiségű várgróft, commissiót küld ki mind a két fél, de nem sokra mennek. Az 1550-ben megkezdett viszály még 1560-ban is tartott, sőt ez évben újabb commissió kiküldetése vált szükségessé.

A jó gutaiak látván, hogy mások semmibe sem veszik jogaikat, ők sem igen respektálták másokét. 1560-ban nagyot gondoltak magukban; hajóikra ültek, elmentek az Ekecs mellett elterülő kis királyi erdőbe (melynek fáit a királyi vizafogók verésére használták), kivágták azt, s a fát szépen elvitték, hogy saját czégéik veréséhez használják. A szegény ekecsiek aztán arra ébredtek, hogy az őrizetükre bizott erdő eltűnt, elvitték a gutaiak!²⁵

Hasonló jelenetek abban a korban nem voltak éppen ritkák. Mikor a komáromi vám jövedelmezőségének híre ment, egyes urak a kereskedők s a komáromi vámosok nem kis rémületére Almásnál, Gutánál, Sabotnál, Naszvadnál is állítottak fel vámot, Salm gróf, Báthory vámsorompót. Képzeltük már most a szegény kereskedők sorsát!²⁶ Nem is vehető nekik rossz néven, hogy annyi sikerült fufanggal szedték rá a kapzsi vámosokat.

II.

A komáromi várbirtok a mohácsi vész után Ferdinánd kezébe kerülván, 1528-ban minden jogaival együtt, 9710 frtnyi tartozás fejében Katzianer Jánosnak, a később oly szerencsétlen véget ért hadvezérnek adta. Ennek dacára igen csekély jövedelme volt a várbirtokból; mert a török nagy részét elpusztította. Katzianer tehát maga kérte felmentését. Ez megtörténvén, 1535-ben Hartitsch Detrich kapja meg 14897 frtnyi követelése fejében. Az új birtokos

25 Kamarai levelezések az Orsz. Levéltárban. 1560.

26 Kamarai levelezések az Orsz. Levéltárban. Az alsó-ausztriai kamara őfelségéhez. 1562.

kötelezte magát, hogy a komáromi vár megerősítésére 2000 forintot fog költeni, s hogy az alattvalókat nem fogja háborgatni jogaikban. Hartitsch egész haláláig birta Komáromot. Megtörtént ugyan, hogy Ferdinánd Kerecsényi Zalay János által Majláth Istvánnak ajánlotta örökbirtokul, ha Szapolyaitól elpártol, s Erdélyt megszerzi, de hát Ferdinánd e tervéből nem lett semmi. 1539-ben meghalt Hartitsch Detrich, a zálogösszeg, mely a komáromi uradalmon feküdt, 18690 forintra rugott. Ferdinánd nem tudván a zálogösszeget kifizetni, Hartitsch özvegyének és árváinak kezében hagyta az uradalmat. Ezeknek azonban nem igen tetszhetett Ferdinánd királyi kegye, mert 1545-ben maguk kérték, venné vissza tőlük a király az uradalmat, melynek a közeli hadműveletek miatt semmi hasznát sem vehetik. Együttal azt is kérték, hogy a király fizesse ki nekik a háboru okozta 7000 forintnyi kárukat. Ferdinánd megígérte nekik, hogy kifizeti a 20000 forintnyi zálogösszeget, s míg ez megtörténhetik, 5%-ot fog nekik fizetni. A fizetés 1546. január 1-én kezdődik.

Még a Hartitsch család birtoklása idején történt, hogy a naszádosok a komáromi várbirtokhoz tartozó halastavat elfoglalták, s bár Ferdinánd Roggendorf Vilmosnak megírta Komáromban, hogy a halastó a Hartitsch örökösöké, még sem adták vissza, hanem perlekedéshez fogtak. Ugyancsak a naszádosok kezébe kerültek a neszmélyi, almási és füzegetői (Almásfüzitő) vizek is. A komáromi halászok tehát innét is kiszorultak. Nagy veszteség volt rájuk a dunaújfalusi ősi vizahalászat pusztulása is; a naszádosok hajói miatt ugyanis nem lehetett ott többé halászniok.²⁷ Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a török közelsége miatt több helyen egyáltalán nem lehetett halászni, könnyen érthetővé lesz, miért fogyott a várbirtok jövedelme halban? A komáromi halászokra nézve az is csapás volt, hogy Ferdinánd 1546. febr. 23-án a török elől Komáromba menekült jövevény halászoknak megengedte a Dunán való szabados halászatot, és felmentette őket az adózástól is.²⁸

Ezek dacára a halászoknak jobb dolguk volt a várbirtok területén, míg azt magánosok birták. Az ellenőrzés nem volt szigorú, a kiváltságok kellő figyelemben részesültek, s ami fő, katonaság nem állott a várbirtok zálogtulajdonosainak rendelkezésére. Annyi hatalmaskodás tehát nem is történhetett mint később, mikor a királyi ház maga kezelte a birtokot, s mikor a várgrófok s várparancsnokok arra törekedtek, hogy a birtok jövedelmét minél inkább fokozzák.

Nem is örültek a komáromiak, mikor a várbirtok kezelését a várgrófokra birták. De ? Ferdinánd megunta az eddigi kezelést, mely az udvarra nézve hátrányosnak látszott. Különben

27 Von wegen das man mit den Schefen auf und abfahrt, deshalb wirt kain Hausen und guter Visch nun mehr gefangen. (A burggráf jelentése.)

28 Salm Miklós komáromi várparancsnoknak: „praefatis piscatoribus advenis inhabitatorum dicti oppidi nostri Comaromiensis liberam in aquis Danubii piscatum permitttere stb. Közös pénzügyminiszt. levéltára.

is határozottan arra törekedett, hogy a várbirtok elidegenített részeit visszaszerezze, s hogy a várat saját jövedelméből tartsa fenn.

A várbirtoknak királyi kezelésbe vétele, főleg helytörténeti szempontból fontos. A várgrófok ugyanis az összes bevételekről pontos jelentéseket küldtek Bécsbe, s ezek a jelentések mind ránk maradtak Bécsben, a volt bécsi udvari kamara levéltárában, mely most a közös pénzügyminisztérium felügyelete alatt áll. Míg tehát a XVI. század első feléből mindössze néhány rendelet szól a várbirtokról, addig a század másik feléből rendszeres jelentések világosítják meg a várbirtok összes viszonyait. E jelentések, jobban mondva számadás-könyvek alapján világos képet adhatunk a komáromi vizahalászatról is. Nincs város hazánkban, nincs hely, melynek halászatáról, ilyen pontos jelentések volnának. Sajnos! a várbirtok nem sokáig volt királyi kezelés alatt, s a mint idegen kezekre jut, ismét a régi homály borítja el összes ügyeit.

A komáromi várbirtokot, mint a többi várjóságokat is, nem a várkormányzók, hanem a „császári várgrófok” (burggrav) kezelték. Volt köztük magyar is, az ilyen az császár udvarbirájának (provisor) nevezte magát. Alája voltak rendelve a komáromi vámosok, s a bogyaiak és az ekecsiek; ez utóbbi két vám, fiókja volt a komárominak. A bogyai és ekecsi vámos egy perselyt kapott a komáromtól, abba dobta bele a befolyó pénzt. A perselyt a várgróf jelenlétében minden félévben felnyitották. A komáromi vámosnak minden héten be kellett szolgáltatnia a bevételt.

A várgróf alattasa volt az ellenőr (gegenschreiber), az irnok és az ispán. Később, mikor a várkormány az esztergomi érsekség tizedjövedelmét is bérbe vette, a várgróf még néhány iródeákat vett magához. Mivel Komárom vidékének lakossága magyar volt, a német várgrófoknak tolmácsot is kellett maguk mellett tartaniok. Erre már csak azért is szükségük volt, mivel többször kellett a törökkel is érintkezniök.

A várgrófoknak igen sok teendőjük volt; a komáromi várbirtok ugyanis Tata, Visegrád és Buda eleste után mód nélkül megnövekedett. Magában Pest megyében egész csomó község tartozott a komáromi várbirtokhoz. Ezeknek tartozásait beszedni, a lakosságot az ingyenmunka végzésére a komáromi várba felhajtani nem csekély dolog volt. Szidták is a várgróft mindenfelé, mint a bokrot, még akkor is, mikor kötelességét teljesítette, hát még mikor hatáskörét tullepve, mások jogaiba avatkozott!

A várgrófoknak évi fizetésük 600 forint volt,¹ akkori időben igen jelentékeny pénz; pedig ehhez még rengeteg mellékjövedelem járult, az ispán már csak havi 2 tallért, a tolmács havi 4 frt-ot, az irnok 1 frt-ot, az ellenőr havi 10 frt-ot és 8 frt fapénzt kapott.

A várgrófnak egyik legfontosabb dolga a halászatra való felügyelet és az udvarnak

halakkal való ellátása volt. Mikor elérkezett a tavaszi vagy őszi vizafogás ideje, összes embereivel a vizafogókhoz ment, s addig nem távozott, míg a halászatot be nem fejezték. A vizákat, tokokat és kecségeket, vagyis a nemesebb halakat ő szállíttatta Bécsbe, vagy oda, ahol az udvar tartózkodott. A szállítás vagy frissen, jégben szalma között, vagy bárkában elevenen, vagy besózottan történt. Az utóbbi esetben szétvagdalták a vizákat, s nagy hordókban szekereken vitték Bécsbe, vagy Prágába.

III.

A szép alaku viza, a halászok öröme és szerencséje, a fejedelmi asztalok legkeresettebb csemegéje, folyóvizeinknek egykor legnemesebb és legnagyobb hala, ma már csak az elmúlt szép idők emlékeként szerepel. Fognak ugyan még ma is nagy ritkán egy-két kisebbet, de azokat az óriás vizákat, melyek az előtt folyóinkat népesítették, a hajózás visszaűzte régi otthonába: a tengerbe. Hiába is jönnének fel, a hajók kerekei elúznák őket innét; nem találnának már Dunánkban olyan csendes rejtekhelyeket, de még olyan táplálékot sem, mint hajdanta, mikor még csöndes vizeinkben volt legkedvesebb tartózkodási helyük.

A csontnélküli, sima bőrű, hatalmas vizának igazi hazája a tenger. De a Dunán keresztül a régi időkben seregesen jöttek nagyobb folyóinkba, s míg Pozsonyig értek vagy 500 mértföldet tettek meg. Pozsonynál följebb nem igen mentek, még odáig is ritkán. A vándorlás évenként kétszer történt, tavaszkor és őszkor, mikor a téli időszak már közeledőben volt, felszálltak a víz felszínére s téli szállás után néztek. Téli lakásuk a víz fenekén egy-egy mélyedésben vagy gödörben volt. Ilyenkor hiába bocsátották le halászaik hálójukat; nagy ritkaság számba ment, ha egyet fogtak. Amikor a folyók jégpáncélja tavasz felé ropogni kezdett, a viza ismét a magasba szállott; egy-egy jégdarab néha meg is sebezte a vigyázatlant. Amint a tavaszi nap kezdé a vizet átmelegíteni, a vizák hazafelé indultak, de július felé már ismét útban voltak felénk. Vándorlásuk s tartózkodási helyük meghatározta a fogás idejét. Tavaszkor és őszkor történt ez, mikor a vizek felszínén uszkáltak lomha testükkel.

A vizafogás többféleképpen történt. A legrégebb s igazi magyar módja a szegyével, vagy czégével való fogás volt. Oláh Miklós, aki többször gyönyörködött a komáromi vizahalászok látványos munkájában, így írja le a szegyével való fogást. Novemberben a jégzajlás előtt a Vágban és Dunában egyenközűen karókat vertek. A meder közepén a varsa számára elég tágas nyilást hagytak. A karók közt a halászok ladikból hálót vetettek. Erre a parton ágyuzni vagy lövöldözni kezdtek. A zajra a vizák ijedten hagyták oda rejtekhelyeiket, s vakon

rohantak a szegyek felé, hol a halászok könnyen elbántak velök. A fogás eme módját képen is bírjuk. Marsigli ugyanis lerajzoltatott egy ilyen szegyét. Így hát téved Herman Ottó, mikor azt írja, hogy a „vizafogó czégének szerkezete – elég kár – nem maradt ránk Kámzsahálóval felszerelt czége azért nem lehetett, mert a halat tenger felől, tehát a víz ellenében kellett várnia.” Már pedig a XVI. században ilyenek voltak a szegyek.

A vizafogás második módja a következő volt: mikor a jég rpedése és durranása tudtára adta a vizának, hogy elérkezett a felszállás ideje, elhagyta rejtekhelyét s a jég elkotródása után a víz felszínére szállt. A halász ilyenkor szigonyt vágott a vigyázatlan állat husába. Amint a viza megsebesült, meg-zavarodott s hanyatt feküdt. Ekkor a halászok villámgyorsan mellette termettek, s száján és kopoltyuján keresztül kötelet huztak, s a hajóhoz kötötték; aztán szép csöndesen a partra huzták és karóhoz kötötték.

A vizafogás harmadik módja a hálóba való kerítés volt. Mikor a halak a víz felső rétegeiben tartózkodtak, erős roppant hosszú és nagy lyukú hálóval bekerítették. A háló két vége két hajón volt. Amint a viza a hálóba ütközött, nem vadult meg, s nem is fickándozott; mert a háló csiklandozása jól esett neki. A halászok tehát szép csöndesen a part felé eveztek. A fő dolog ilyenkor az volt, hogy zátonyos, gázlós helyre juthassanak. Mikor a viza észrevette, hogy nincs elég vize az uszásra, vagy félelem vagy düh fogta el. Akárhányszor megesett, hogy egy órási szokéssel, a száraz partra vetette magát. Amint a halászok gázlóra vagy zátonyra jutottak, óvatosan a halhoz mentek s hasát csiklandozni kezdték. Ez igen jól esett neki s hanyat dőlt. Erre következett a kötélhuzás száján és kopoltyuján keresztül. Rendkívüli óvatosság és ügyesség kellett ehhez, mert ha a viza dühbe jött, farkának egy csapásával leütötte a halászt. Kezdők s vigyázatlanok meg is járták akárhányszor. Az öreg halász azonban jól tudta, hogyan kell a hal fejét megkapni, s ha ez egyszer kezében volt, a viza tehetetlen dögként engedett magával elbánni.

Ha több viza került a hálóba, a kivontatás lovak segítségével történt. Magukban a szegyekben igen sokszor fejszékkel és furkós botokkal verték agyon a megvadult vizákat.

A viza fölötte kövér, fehér husu hal. Oly kövér, – mondja egy régi író – mint egy hizott disznó. Husa kissé édeses, elkészítve csalódásig hasonló ízű a borjuhushoz. Magyarországon és Ausztriában – mondja egy német író – oly kitűnően tudják elkészíteni, hogy a külföldiek is nagy élvezettel eszik. Bécsben a vizahust, írja ugyanő, ugy árulják, mint a mészárszékekben a többi hust. Az itt kimért vizákat legangyobbbrészt Komáromból hozzák. Ugyaninnét szállítják a külföldi udvarokhoz is jég és szalma között, vagy pedig besózva.

A vizának nem csak husát, hanem belső részeit is felhasználják. A vizahólyag nem csak husát, hanem belső részeit is felhasználják. A vizahólyag (gelatine) sokkal ismertebb, mint

sem, hogy szólnunk kellene róla. A viza ikrája sötétkék színű, nagy szemű. A nagyobbakban két mázsányi (2-3 száz millió szem) is van. A hal súlyának rendszeren egyharmadát az ikra teszi. Néha a Dunában is ívik, de a peték itt elpusztulnak.

A viza nagysága különféle; akad 24 láb hosszú is; súlya – az egyes írók szerint – 12 mázsányi, sőt a tengerben 24 mázsás is akad. A kezeink közt levő teljesen hiteles számadások ilyen nagy vizákról mit sem tudnak. A XVI. században a Komárom vidékén félszázad alatt fogott vizák között a legnagyobb $10\frac{1}{2}$ mázsás volt, de ilyen csak egyetlen egyszer került hálóba; 12 mázsásat sohasem fogtak. A rendes súly 1 és $4\frac{1}{2}$ mázsá között változott; 20-30 fontnál kisebbet sohasem fogtak; de még az ilyen is ritkaság számba ment.

Hasonlóan téves nézetek vannak elterjedve a vizák számáról is, Oláh Miklós, esztergomiérsek leírása szerint egy szegyében ezret is fogtak! Herman Ottó szerint, mikor a tenger felől megindultak, a Duna vize megdagadott, oly sokan voltak. A várgrófok hivatalos jelentései azonban egészen másképp szólnak. A vizák ezreiről szó sem lehet! még százakról sem beszélhetni; pedig ugyancsak lelkiismeretesen összeszámolták a fogott halakat. S ha a tizenhatodik században a legjobb és leggazdagabb halászó helyen az összes halászok egy év alatt, néha még másfélszáz vizát sem fogtak, a későbbi századokban, mikor évről-évre fogytak, még kevesebbről lehet szó.

Még egy helyreigazítást a vizákról. Tudós természetrajzírók, aztán a magyar halászat legalaposabb ismerője Herman Ottó, azt írják, hogy a vizák elmaradásának oka a vaskapui rendkívül sebes vízfolyás. A felfelé törekvő vizák ezzel az erős árammal nem tudnak megküzdeni. A komáromi várgrófok jelentései a kérésnek valószínűbb magyarázatát adják. Ők a SXVI. századbéli vizahalászok tapasztalatai alapján azt írják, hogy a viza nem szereti a zajt, a zavargást és lármát. Ahol gyakoribb lett a hajózás és lárma, oda többé nem jöttek. Ezért nem fogtak vizát a komáromi Dunában a naszádosok odatelepítése után. Ezek lármája, evezőiknek csapásai egyszersmindenkorra elkergették onnét a vizákat.

A vizának közeli rokonai a toknak különféle fajtái, ugymint a söreg, a jezettra, a vágótok és a kecsege. Az utóbbit kivéve ezek is nagyra nőnek; van 5-6 láb hosszú tok is. A XVI. században a várgrófok jelentései szerint a tok, söreg és vágótok ritkább volt mint a viza. Csak a kecsegét fogták százával; ez a jóízű hal azonban igen kényes, s a bárkában meleg évszakban seregesen pusztult el. A Komárom vizeiben fogott toknak súlya 20-70 font között változott. Mivel kevesebbet fogtak, áruk valamivel magasabb volt, mint a vizáké. A tok fontja rendszeren 5, a vizáé 4 fillér volt.

A vizának és toknak halászata abban az időben igen keresett látványosság vala. Különösen a császári szegyéket és cégéket kerették fel a kíváncsiak tömegesen. Egy-egy ilyen

halászaton csupán előkelő vendég 60-70 jelent meg. Volt eset, mikor a király is megtekintette egész családjával együtt. Az esztergomi érsek, több püspök, a szomszéd végvárok kapitányai, főurak, kereskedők s polgárok szintén meg-megnézték az izgató és érdekes jelenetekben fölötté gazdag halászatot.

Mikor érkezett a tavaszi vagy őszi fogás ideje, a várgróf megjelent a vizafogónál hivatalnokaival, a szekerekkel és a besózást végző legényekkel. A meghívott halászok már előbb ott voltak hajóikkal és bárkáikkal. A császári vizafogókban ugyanis csak meghívott halászok halászhattak. Fáradságuk díja a zsákmány egyhetede volt. A halászat tartama alatt egy pint bor és ételment járt minden embernek. Ha az idő szokatlan meleg volt, hiába lestek a halakra, hiába veették ki hálójukat, semmit sem fogtak. Ilyenkor néha hetekig kellett várniok a hidegebb időre s az ezzel együtt csakhamar megjelenő vizákra. Ilyen esetekben minden halászmesternek napi 12 dénár, a legényeknek 8 dénár „várópénz” járt.

A legjobb császári vizafogó az érsekújvári (vereknyei) Dunán volt Azolt-Királyföldre (ma Aszód) mellett. Ide jöttek a híres gútai halászok, egy darab fából kivájt hajóikon; a vizák járását legjobban ismerő komáromiak, roppant vizahálóikkal; a kevésbé ügyes, de merész izsaiak; a czégék, szegyéek verésének mesterei: az ekecsiek; no meg aztán a vásárutaiak, naszvadiak és nyárasdiak. Az egy községből valók egy társaságot alkottak és együtt halásztak. Rendesen a gútaiak voltak a legszerencsésebbek, az ekecsiek a legfurfangosabbak s a vidék valamennyi halász népe között leghíresebb komáromiak a legszerencsétlenebbek. Nagy hajóikkal s roppant hálóikkal ugyanis Azoltnál sehogyan sem boldogulhattak s volt eset, mikor egyetlen vizát sem fogtak. No de saját vizeiken annál jobban boldogultak.

Nem szabad megfeledkeznünk a rettenthetetlen naszádosokról sem. Ha ellenség volt közel, ha veszélyes vizeken halásztak, vagy ha kalandozó török rablók jártak arra, ezek ágyunaszádai védték a halászó népet. Ha szükség volt, a halászbalta is megtette a maga dolgát.

A halászat rendesen 10-12 napig, de néha két hónapig is eltartott. A szegyében egy-két viza olykor úgy el tudott bujni, hogy csak hetek múlva csípték meg.

Az élve fogott halakat a két császári haltartóba zárták; a rögtön elszállítandókat pedig bárkába. Volt két hűtőkamra is, ahova az egyonvert vizákat tették, míg a besózás rájuk került.

Mikor a halászat szünetelt, víg daltól s lármától hangzott a táj. A mulatásban a naszádosok voltak az elsők; ők ugyanis nemcsak a harcban, de a borversenyben is legyőzhetetleneknek tartották magukat.

Ha a halászat véget ért, s jó eredménnyel végződött, víg áldomást csaptak. A várgróf

nem egyszer írja, hogy minden borát megitták, mindetn az utolsó morzsáig megettek!

Ez időben, vagyis a XVI. században, mikor a várbirotok jelentékeny része már a törököt uralta, még mindig elég sok halászhely, tó és tanya tartozott a várurasághoz. Érdekes e vizeket ismernünk már csak azért is, mert több közülök már az Árpádok korában halászhely volt.

A vizahalászó-helyek kétfélék voltak: tanyák, hol horoggal (vasmacskának is beillett) és hálóval fogták a vizát, és szegyek vagy czégék, melyek két sor egyenközüen levert erős karóából készült zárakak voltak a meder egész szélességében. Olyanformán kell képzelnünk, mintha a folyón egymástól jó távolságra zsilipeket vertek volna. Németül az elsőt „Hausenwurf”-nak, a másikat „Hausenarch”-nak hívták.

Vizatanyák a Duna két ágán, a komáromi várbirotok területén ezek voltak: Görbetanya, Alsógörbetanya, Harcsás (sive Jázos, még ma is e név alatt ismerik), Belleslég, Sebestanya (Izsa mellett, ma is így hívják), Neszmélyi tanya, Csikkentyő (ma is ez a neve), Szivástanya (Komárom alatt).

Vizafogók vagyis szegyek voltak: Komárom alatt, ez volt a legnagyobb valamennyi közt; csak a komáromiak halásztak benne. Izsa mellett és Pathnál, Komárom alatt 2 vizafogó volt; az elsőben fogott halnak $\frac{1}{8}$ -a a szenttamási préposté volt; a pathi szegyéből $\frac{1}{4}$ rész illette a királyt. E két vizafogó a Szivástanyával együtt örökös perpatvar tárgya volt. Valamikor Ujfalunál is volt egy régi és híres vizafogó, de a naszádosok elijesztették onnan a vizákat, a Duna meg zátonyt emelt a helyén. Ugyanígy járt a szomszéd végi is. A Vágdunán a gutaiak és a naszvadiak uralkodtak; nekik maguknak volt vizafogójuk; melyből azonban a zsákmány egyharmada az esztergomi érseket illette. Mivel azonban Esztergom elfoglalása után az érsek a távoli Pozsonyban és Nagyszombatban lakott, a furfangos várgrófok hamar kiforgatták őt jogaiból. A „császári udvarnak” vizára volt szüksége, tehát ott állított vizafogót, ahol legtöbb volt a viza. 1569-ben már állott a császári vizafogó Guta és Naszvad között, valamint Naszvad közelében is. A jó gutaiak és naszvadiak nem sokat törődtek a dologgal; az érseknek is harmadrész járt a zsákmányból, a „császár” sem kívánt többet. hagyták hát pörlekedni az érsek udvarbíráját és a várgrófot.

A legkiválóbb császári vizafogó Aszódon, azaz Királyföldén volt. Ezt az ekecsiek verték a várbirotok fáiból. E címen fel voltak mentve minden más teher alól; sőt míg a többi halászok a királyföldi vizafogókban fogott halak egyhetedét kapták, addig az ekecsieknek egyharmada járt. E kiváltságuk ama régi privilegiumaikon alapult, melyeket úgy II. Lajos, mint I. Ferdinánd újra megerősített.

Neszmély (régi jó magyar nevén Hosszúfalu) és Almás lakósi is halásztak a maguk területén. A kötélhalak egynegyede mind a két helyen a várbirotkot illette. Úgy az almási,

mint a neszmélyi halászoka a várkert láta el a vizafogáshoz szükséges dolgokkal. A szegények igen sokat szenvedtek a töröktől, tehát megérdemelték a támogatás, melyet ugyanis meg kellett fizetniük. Eleinte csak koczás halászok számába mentek, de később ellesvén a komáromi öreg halászok fogásait, elég szerencséjével harcoltak.

A felsorolt vizafogók halászáinak mesterei, tanítói ősidők óta a komáromi halászok voltak. E tősgyökeres magyar halásznép körében tanult a vidék fiatalsága; itt sajátította el azt hamisítatlan magyar szellemet, azt a naiv hitet, azt az egyszerű s mégis végtelenül kedves életmódot, mely a komáromi halásznépet ősidőkön át jellemezte, s melyet mai megfogyott töredéke is híven őriz és kedvel. Aki igazi magyar szívvel, romlatlan lélekkel s kedéllyel akar megismerkedni, az beszéljen a komáromi halással. De előbb szívéhez férközzék, mert csak nyílt, barátságos magyar szó előtt tárul az fel. Nem bánja meg s nem is bánta meg soha, ki e napról-napra fogyatkozó nép között töltött néhány órát, s hallotta ajkaikról azt a szót, érezte bennök megnyilatkozni azt a szellemet, lelket és kedélyt, melyen idő és emberek nem tudtak még változtatni semmit. A komáromi halász elsősorban és mindenképpen fölött magyar, igazi magyar, komolyságában, hallgatóságában s bizonyos büszkeségében. Mert hát büszke is ő, mintha csak érezné, hogy ősei ezeréves tradíciói mind reá vannak bízva. Nem is tér el azoktól semmiben, ragaszkodik talán még Ázsiából eredő halászati eszközeihez, melyeket a világ minden kincsiért sem cserélt föl ujakkal; megtartja a régi halász szokásokat, gyakorolja a vendégszeretetet, s szájról-szájra adja tovább, elődei halásznótáit. S azok az egyszerű tanyák, halászbokrok, piszkés sátrak változtak e csak egy hajszálnyira is? Nem! a tanyák nevei negyedfélszázad előtt is úgy hangoztak min ma, a halászbokrok élete ma is olyan mint akkor, s a piszkés sátora most is olyan, hogy Ázsia vándor népe otthon találná magát benne. de vajon meddig lesz ez így? Sokáig nem, hisz már most is alig egy-két hírmondó van belőlük. Az idő és a természet nem tudott rajtuk változtatni, de a kenyeret kivette kezükből.

Komárom vidékének halásza az úgynevezett kötél-halakon kívül még az „örök halakra” aztán a „karika halakra” is kivetette a tanyáját. Az uralkodóknak, főuraknak és püspököknek csak viza, tok, kecsege no meg a halak királya a sereg kellett, de a nép, meg aztán a halász a harcsát, csukát, kárászt, csikot, pontyot, kecsegét, süllőt stb. is megbecsülte. Aztán az ilyen paraszt-halak után nem is kívánták a császár negyedét vagy harmadát! A folyó vizeken kívül, élő erek átszelte tavak is voltak bőven, ezeket a várgróftól rendesen bérbe vették, s elég jó jövedelmet szereztek maguknak belőlük. Mit és mennyit halásztak ezekben, nem tudjuk. A várgrófok a paraszt-halak számát nem tartották érdemesnek feljegyezni, csak a bérösszeget s a vizek neveit írták fel.

A várkertekhez tartozó halastavak és halászható vizek között találjuk a Dudvágot, mely

a határig Komárom község tulajdona volt. A Duna két ágán szabad volt a halászat, de csak a paraszt halakra. Szegfő és Szegér (mindkettő állóvíz) a várbirtoké volt. E két állóvíz között folyt Sidvág, mely nem csak friss vízzel, de halakkal is bőven ellátta Szegfőt és Szegért.

E vizek halászati jogát bérbe szokták adni, de mivel a török a szomszédságban tartózkodott, nagyon veszélyes volt a halászat. Martos mellett, a Vágdunán túl van a királyi halastó (Lacuna, regia piscina dicta), melyet Martos falu lakói tartoztak kihalászni harmadrész fejében. Rendesen azonban a komáromi halászok bérelték ki évi 10 forintért. Ugyancsak martos mellett terült el a Töllöstó, amelyet 8 forintért béreltek ki. Komáromhoz közel, Ujfalu mellett feküdt a Nagytó, Komárommal szemben Halas mellett a Halastó és a Toldvár (Toldvár elpusztult község mellett) nevű mocsár. A koppán-monostori halászat a Dunán és Zontho (Czonczó) vizén, habár jogtalanul, de egy ideig mégis a várbirtokhoz tartozott. Megyeren a Csiliz vize a komáromi váré, Myler a megyeri községé volt. Ugyanitt a megyeri ispánnak is volt 3 halászó helye: Lapschár, Feyertó és Than. Vejszék voltak a Bakyschana és Falufeölde nevű vizekben. A bogyaiai halászhelyül Semygest használták, az alsóbökiek Szentpálító-t, a nagytanyiak Karas fizét, az izsapiak Tötöményt, a falaranyosiak az aaranyosi vizeket. Ezekből a várbirtoknak nem járt köteles rész. Ekecs község vize: Folló, továbbá a Megyercs mellett fekvő Bula, Király-Dudvág és Király-Dorostya nevű halasizek a váruralalom tulajdonát képezték. Megyercs mellett az említetteken kívül még két tó volt: Kullytó, melyből a hal kétharmadrésze a várbirtokot illette, és Labantó, mely a községhez tartozott. A harcsai erdő mellett Harcsán vizein szintén halásztak, míg a török el nem pusztította az egész tájat. A török közelsége miatt nem lehetett halászni az Ujsethy nevű vízben sem.

A Dunán túl Révkomárom nevű falunak két halasvizét, Hatmás-t és Révkomáromot, melyek az urbariumok szerint különösen áradat után fizettek jól, a török közelsége miatt nem lehetett használni. Ugyanezen ok tartotta távol a halászokat a halban fölötté gazdag nagy Füzető vizeitől.

A vágrófork és az urbariumok megegyező jelentései szerint, a dunántúli vizek, valamint a Nyitra és Zsitva délkeleti részei a portyázó török csapatok miatt szintén igen veszedelmesek voltak, s ritkán akadtak halászok, kik e helyeket felkeresték. A török hatalom terjedése tehát megfogyasztotta a halászható vizek számát, a Komárom előtt tartózkodó naszádosok hajóinak lármája el-elűzte a nemesebb halakat, de mint a hivatalos jelentésekből látni fogjuk, a halászoknak még mindig akadt elég dolguk, s hálójukat ritkán huzzák ki üresen.

IV.

1546. év február 8-án adta ki Ferdinánd a komáromi tábori fizetőmesternek (Zahlmeister), a rendeletet, hogy a komáromi váruradalmat vegye át a Hartitsch örökösöktől a kincstár részére. Az átvétel megtörtént s így kezdetét vette a kincstári kezelés. Syk Mihály lón az első várgróffá, azaz a komáromi várbirtok teljhatalmu udvarbirájává. Mint ilyen nem a várparancsnoknak, hanem a bécsi udvari kamara elnökének és tanácsosainak volt alárendelve. A várparancsnokoknak kötelességük volt őt és utódait – ha kellett katonai erővel is – támogatni. A várgróf Komáromban lakott, tágas, jól épült házban, melyben kivüle még az ellenőr és a vámos is szállást kapott. Szép nagy kert terült el háza előtt, melyhez még egy egész telek (21 hold) is tartozott. Jó fizetése s nagy jövedelme lévén, mindenképpen azon volt, hogy a várbirtok jövedelmét tőle telhetőleg szaporítsa. Érdemekre csak ilyen módon tehetett szert, állását csak ebbéli igyekezete biztosíthatta.

A várbirtok kincstári kezelésével új, de viszontagságos és szomorú korszak kezdődik Komárom vidékének életében. A török közelsége csak veszedelmet, de a várgrófság és az idegen katonaság romlást hozott a lakosságra. A vám, a „kormánypénz” (Urfahrtgeld) behozatala és szigorítása az 1545-ben kiadott új harmincad-szabályzat (New Dreisigist Ordnung) életbeléptetése, aztán az eddig fölötté lanyhán behajtott érseki tized kibérlése a váruradalom részéről, mindmegannyi csapás volt Komárom vidékének lakosságára. Mi módon bántak el a várgrófok egyesek és a községek kiváltságaival, már említettük. E tekintetben különben a bécsi udvari kamara, sőt maga az udvar is jó példával járt elől. Ujabb terhek kirovása, régi kiváltságok és szokásjogok eltörlése napirenden volt. Maga a király is elismerte, hogy a várbirtok jobbágynak a várban ingyen munkát sohasem végeztek, 1564. júl. 21-én mégis elrendelte, hogy ott ezután 24 napig ingyen kötelesek dolgozni, a hódoltsági községek lakói pedig 12 napig. Csallóköz lakóit meg arra kényszerítették, hogy télen a Duna jegét felvágják, így gondolták a török átkelését megakadályozhatni.

Régi királyaink kiváló jóakarattal támogatták a dunai kereskedelmet. Számos kiváltságot adtak a Dunán hajozó kereskedőknek s igyekeztek őket megvédeni minden jogtalan vámtól és adótól. Ferdinánd másképpen gondolkozott. A várgróf kérelmére ugyanis a Dunán és Vágon eltiltotta a törökkel üzőt kereskedést, s meghagyta, hogy Komáromnál minden hajó áruját ki kell rakni, átvizsgálni s megvámolni. A Dunán való hajózás ezután csak „passus” mellett volt megengedve. Tiltott árukat (fegyvernemüeket) a hajóval együtt elkobozhatták.

E rendelet első részét, t.i. a törökkel üzőt kereskedés betiltását később visszavonták;

mert a vámjövedelem nagyon megcsappant, s helyette azt az utasítást kapta a várgróf, hogy a török kereskedőktől kétszer akkor vámot vétesse.

Mivel a vám igen nagy volt, s mivel a vizsgálatot teljesítő katonák is részt követeltek maguknak az áruból, a kereskedők, ha csak tehették elkerülték Komáromot, ha pedig ez nem volt lehetséges, titokban, rendszeren zivataros éjjeleken elsurrantak a vár alatt. Ha ez sikerült, a vár mögött már nem kellett semmitől sem tartaniok, mert török területen voltak. Az efféle dolgokban különösen a komáromi kereskedők tűntek ki. Milyen furfanggal és cselekkal hajóznak ezek török területre – írja a király – eléggé ismeretes!

Fölötte igazságtalan volt az a szokás, hogy a komáromi polgároknak maguk használatára hozott árukat is megvámolták. Ez ellen nemcsak a város, hanem a kereskedést űző naszádosok is tiltakoztak. Sőt Hangyás Ambrus komáromi bíró erősen összetűzött a vámossal. Sajnos a rövidebbet ő huzta.

Mivel a város régi privilégiumai homlokegyenest ellenkeztek ez újonnan behozott szokással, Ferdinánd, Nagy István naszádos vajda és Komárom város panaszára megtiltotta, hogy a komáromi kereskedőktől, saját szükségletükre hozott áruk után vámot vegyenek. Más kereskedelmi cikkek után azonban kötelesek voltak vámot fizetni. E királyi határozat Komárom lakóit ismét egy régi kiváltságuktól fosztotta meg. Ők ugyanis sehol és semmiféle áru után nem voltak kötelesek vámot fizetni. Maga I. Ferdinánd is megerősítette e kiváltságukat 1548. december 4-én, de négy év múlva már megváltoztatta előbbi határozatát!

A várgróf kezdeményezésére a komáromi katonai élelmezési főnök (Obrister profandtverwalter) is hozzálátott a mindenkitől elhagyott lakosság jogainak fosztogatásához. Amint Syk Mihály elfoglalta hivatalát, a „profandtverwalter” megtiltotta a város lakóinak a marhavágást, huskimérést és borárúsítást. A polgárok tehát kénytelenek voltak mindent a várban, az élelmezési tiszteknél vásárolni! E hallatlan visszaélést csak 1551. július 23-án szüntette meg Ferdinánd, megírván az élelmezési főtiszteknak, hogy „a lakókat saját romlásukra nem lehet kényszeríteni!”

Miként a vár és avárbirtok tisztei, úgy a naszádosok, mint a várban lakó hadfiak többnyire családos, birtokos emberek voltak, kik mellékfoglalkozásképpen halásztak, kereskedtek, baromtenyésztést űztek. Mint ilyenek Komárom lakóinak minden kiváltságát igénybe vették, de a városi terhekről hallani sem akartak. Ha az urbáriális kommissió megjelent közöttük, fegyvert ragadtak s elűzték. A Komárom előtt fekvő szigeten a kerteket elpusztították s ott marháikat legeltették; a halászokat akadályozták mesterségükben s nem egyszer ki is fosztották. A föld népének termését lovaikkal ettették fel, a lakosokat fosztogatták s velök szemben erőszakoskodtak. Hiába folyamadott a védtelen lakosság e sérelmek ellen az

országgyűléshez és a királyhoz, hiába irt fel a vármegye, tényleges orvoslást nem kaptak. A király ugyan már az 1543-i besztercebányai országgyűlésen kijelentette, hogy a komáromi hadak parancsnokainak megtiltotta a nép nyomorgatását, de hát az efféle tiltó végzés nem igen ijesztette el a katonákat a további üldözésektől és rablásoktól. Világosan látszik ez a vármegye 1554. április 12-i felterjesztéséből, melyben az előbb felhozott sérelmeket mind megismétli.

A katonák emez erőszakoskodása némi mentségre talál az akkori viszonyokban. Néha ők maguk is oly nyomorban valának, hogy szinte kénytelenek voltak máséhoz nyúlni. Élelmezésük rossz volt; a nedves és penészes kenyér, romlott, ecetes, nyúlós bor megrontotta egészségüket. Zsoldot meg sokszor éveken át nem kaptak. 1551-ben az őrség maga panaszolja el, hogy zsoldot már két éve nem kapott s a legvégső nyomorba jutott. Ugyanez évben a nászadosok panaszkodnak, hogy bár Csábrágh, Léva és Murány mellett vitézül harcoltak, hat éve nem kapták meg zsoldjukat; pedig nyomoruk már elviselhetetlen. Az 1554-ik év május havában ismét jelentik, hogy két év óta nem látták fizetésüket. 1578. márc. 8-án meg 50 havi hátralékukért esedeznek. Félévi vagy egy évi hátralék évről-évre ismétlődik, úgy hogy rendszeren tulajdonképp sohasem fizették őket s ha a gazdag várparancsnokok őket későbbi visszatérítés fejében nem segítik vala, még nagyobb kihágások fordultak volna elő. Így is megesett, hogy a várbirtoknak két községét mindenestül elfoglalták.

A katonaságon kívül sokat szenvedett Komárom vidékének lakossága a török részéről is. Ugy a Dunántúlról, mint Esztergom megye felől gyakran intéztek egyes csapatok támadást Komárom vidéke ellen. Vakmerőségük annyira ment, hogy a vár mellett fekvő dunai szigetre is behatoltak s elhajtották az ott legelő császári marhákat. Magyar kucsmákban és ruhában a dunai hajókat is megtámadták s az árukon kívül a hajósokat is elhurcolták. 1566-ban meg az egész várbirtokot elpusztították s a lakosság biztosabb vidékre költözött.

A katonaság erőszakoskodásának és a török pusztításainak az lett a következménye, hogy a várbirtok népessége fogyott s jövedelme megapadt. Magyarország 1549. évi adókimutatásában Győr és Komárom megye együttesen csak 371 frt jövedelemmel szerepel, holott Nyitra megye egymaga 4665 frt-ot szolgáltatott be. Komárom és Esztergom megye portáinak száma 1546-ban még 371 volt, de egy-két évtized múlva e szám fölötte megcsappant.

Ennyi erőszakosság és törvénytelenység mellett a várgrófok előnyére mégis föl kell említenünk, hogy tőlük telhetőleg igyekeztek a töröktől elpusztított falvak benépesítésére. Visszatelepítik az 1566-ban elmenekült lakosságot; alkudoznak a törökkel, hogy az elpusztult Almást, Neszmélyt, Fizekőt, Szőnyt stb. újra benépesíthessék; visszacsatolják az elidegenített birtokokat, sőt újakat is szereznek hozzá. Csak az volt a baj, hogy eme munkálataikban

kiméletlenek voltak másokkal szemben s a mások tulajdonát és jogait semmibe se vették. Ezért pörlekedett és civakodott már az első várgróf, Syk Mihály, a komáromiakkal a gutaiakkal, az ekecsiekkel, a naszvadiakkal, az esztergomi érsekkel, a Markházy családdal stb.

Fölötte érdekes lett volna, ha Syk Mihály e mozgalmas időkről jelentéseket ír vala, mint hivatalbeli utódjai. Sajnos! az ő idejéből egyetlen várgrófi jelentés sem maradt ránk. Az első, aki rendszeres jelentést és számadást terjesztett fel a komáromi várbirtokról, Syk utóda, Prandorfer Tamás volt.

Ugy Prandorfer, mint későbbi utódai – az egy Németh János kivételével – német emberek lévén, a magyar nyelvet nem értették s amint maguk bevallják, a magyar törvényeket és magyar szokásokat nem ismerik. A néppel tehát, az ispán, tolmács útján, vagy magyar irodeákok segítségével érintkezett. Ez a körülmény eléggé sajnálatos, mert a várgrófi jelentésekben a magyar nevek annyira el vannak ferdítve, hogy egyiket-másikat szinte lehetetlen helyreigazítanunk. Pedig e jelentésekből teljesen össze lehet állítani a XVI. századi komáromi halászmesterek neveit s bár a családnevek sokszor teljesen érthetetlenek és olvashatlanok, annyit mégis ki lehet belőlük venni, hogy Komárom s vidékének halászaik ekkor még tősgyökeres magyarok voltak. Azért említjük ezt, mert egy századdal később már annyi német halász volt, hogy számukra német artikulusokat s német esküszöveget kellett készíteni.

Mellőzvéen itt a várgrófok számadásainak urbéri részét, egyedül a halászatról szóló jelentéseket ismertetjük. Az évek és a várgrófok szerint ezek is változnak. Egyikben-másikban a halak súlya, ára s a szerencsés halász neve is ki van téve, némelyik meg csak általánosságban szól a halászok zsákmányáról.

Ez utóbbiakhoz tartozik az első 1552-iki kimutatás is, 1552. május 18-ától 1553. május 18-áig. Ez a komáromi várbirtok halászatáról csak annyit említ, hogy az eladott halakból a várgróf 88 frt 96 drt a komáromi halastavakból (Marton és Sillosch) 25 forintot vett be. A szorosan vett komáromi halászat negyedrésze 16 frt 11 drt hozott. Az aszódi császári vizafogóban nov. 3-án hálóval és horoggal 20 vizát, 280 kecsegét, 3 tokot és 200 pontyot fogtak. Mivel a vizafogót a jég összetörte, a zsákmány egyharmada a halászokat illeté.

Amint e számokból láthatjuk, az 1552-i halászat nagyon silány eredménnyel végződött. Talán ép ez ok miatt nem foglalkozik vele bővebben a várgróf. Azt azonban mégis felemlíti, hogy Móricz herceg és Ungnad generális több napig Komáromban időzött. Az utóbbi, két nagy vizát vásárolt magának. Az udvar számára ez évben Grácza kellett vizát küldeni. A szállításért a komáromi szekeresek 19 frt 20 drt kaptak.

Említettük már, hogy a király rendeletére a várgróf bérbevette az esztergomi érsekség

csallóközi tizedét. A bérösszeg alig rugott százötven forintra s a haszon, – amint Ferdinánd maga is megjegyezte – igen nagy volt. A várgróf ez évi kimutatása szerint a pozsonyi ispánságban tizedből befolyt 3143 kalangya buza, 1074 kal. zab, 283 ½ kal. árpa, 229 kal. rozs, 48 bárány és 67 dnr. készpénz.

A komáromi ispánság ugyanez évi tizedjövedelme 58 frt 50 dnr készpénz, 12 frt 33 dnr. „keresztény pénz” (Cristengeld), 3802 ½ kal. buza, 15 kal. rozs, 15 kal. zab, 12 kal. árpa és 284 bárány. E jövedelem kimutatásánál a várgróf megemlíti, hogy a Csallóközben gabonából alig vettbe valamit, mert a spanyol katonák és huszárok a termést erővel elvitték, aztán meg sokel is romlott. A várbirtok kárát 155 kalangyára teszi. A tized beszedésének összes költsége 437 forintra rugott. A Mátyus-földe jó részén maga az érsek szedette a tizedet, tehát ez nem szerepel a kimutatásban.

A következő évi 1553. máj. 18-1554. máj. 18. számadások szerint a várbirtok bevétele – főleg halakban – nagyban emelkedett. A komáromi halászok ez évben, saját vizafogójukban Komárom alatt 40 vizát fogtak, még pedig szeptember 18-án 10-et, szept. 24-én 9-et, 25-én 8-at, (és hat tokot), szept. 28-án 8-at, okt. 11-én 3-at, végül márczius 12-én két vizát. Az aszódi császári vizafogóban Komárom vidékének összes halászhálói november 7-én kezdték meg a halászatot, még az nap 77 vizát fogtak hálóval, később újra 14-et. A tavaszi halászatkor (márcz. 1-én) azonban mindössze csak két viza került hálóba. Viza helyett fogtak 12 tokot, 509 kecségét, 24 pontyot és 54 nagy harcsát. Az eladott halak árából 382 frt 71 dnr folyt be. A vizavásárlók között volt Francesco Benigno, Vas István alispán és Misa főherceg, ez utóbbi meg is tekintette a halászok munkáját. A királynak ez évben 16 vizát és 100 kecségét küldöttek. A vizák, továbbá a lengyel és magyar király követségének szállítása fejében a szekeresek 132 frt 4 dnr-t kaptak.

Az 1554-55-i kimutatás nem ad kimerítő tudósítást a halászatról. A bevétel (454 frt 13 dnr) azonban azt mutatja, hogy a fogott halmennyiség nagyobb volt, mint ez utóbbi évben. Az aszódi császári vizafogóban a tavaszi és őszi halászatkor összesen 111 vizát és 550 kecségét fogtak. Január 22-én a jég összetörte a vizafogót, de hálóval mégis fogtak 9 vizát. Mindezekből 91 viza és 500 kecsége a királyt illette. A komáromi vizafogóban 57 viza került hálóba.

Az aszódi vizahalászat ez évben igen mozgalmas volt. Augusztus 24-én 60 személy nézte végig az izgalmas látványt. Ott volt az esztergomi érsek is, számos főúrral. A vendégek ellátására a várgróf 10 forintot költött, ami nem is sok, ha tekintetbe vesszük, hogy a halászat 12 napig tartott. Maga a király is annyira érdeklődött a halászat lefolyása iránt, hogy a várgrófnak Bécsbe kellett utaznia szóbeli jelentés tételére. A kifogott vizák jelentékeny részét

az udvar tartotta meg. Bécsbe a piacra 32 darabot vittek. A freisingi és augsburgi püspököknek egy-egy darabot szállítottak. Dersffy István is vásárolt egyet.

A várgróf jelentésében szó van a Komárom mellett fekvő Sitva, Szegér és Szegfő vizekről is. 1552 és 53-ban ezek még csak 25 forintot jövedelmeztek. A jelen évben azonban a naszádosok kihalászták a várbirtoknak egy fillér sem jutott belőle.

Prandorfer Tamásnak ez volt az utolsó jelentése. 1555. január 18-án öfelsége felmentette állásától s nem sokára pozsonyi harminczados mesternek nevezte ki. A felmentés oka az volt, hogy a király komáromi várparancsnokká Paxy helyébe Gall Ádámot nevezte ki. Ez alkalommal azt is elrendelte, hogy a várgróf számára új utasítást készítsenek s jogkörét szigorúan körülírják. E célból a kamara kérelmére kommissió küldetett Komáromba.

Ez a körülmény magyarázza meg, miért pontosabbak és terjedelmesebbek a későbbi számadáskönyvek. Az új várgróf Tatzger János sok tekintetben Syk Mihályra emlékeztet. Ez is oly erőszakos, kérlelhetlen, ravasz és telhetetlen volt, mint előde. A községek kiváltságait semmibe sem vette, a rég elavult urbéri kötelességeket felújította, az elidegenített birtokrészeket visszavette s minden erejével és hatalmával azon volt, hogy a váruradalom jövedelmeit szaporítsa.

E törekvése számtalan összeütközésbe hozta őt a jogaikat védő lakosokkal. de bár egyik panasz a másik után küldetett ellene a kamarához és a királyhoz, ő haladt a maga útján. S megérte azt is, hogy a hatalmát féltő komáromi nemesek megválasztották őt alispánnak!

Tatzger János jelentései sokkal kimerítőbbek és pontosabbak, mint elődeié. Szinte látszik rajtuk, hogy szerzőjük szeretettel foglalkozott a gazdasági ügyekkel. Különösen kedvteléssel ír a halászatról. Az ő árgus szemei előtt, a legügyesebb halász se tudta elrejteni a fogott zsákmányt, minden halászaton ott volt embereivel s pontosan feljegyzett minden adatot.

Az 1555. évi kimutatás szerint a komáromi halászok március közepén kezdték meg a tavaszi halászatot a város alatt levő vizafogóban. Az első vizát március 16-án fogták, a 305 fontot nyomó halat azonnal Csehországba küldték. Március 30-án ismét fogtak egy 152 fontos vizát. Április havában Pál Józsa halászmester társasága egy közel négy mázsás, egy 216 fontos, 6 kisebb vizát és 3 tokot fogott. Cseh Pál társasága hat kisebb vizát és hét tokot fogott. Bellemey Márkus mester társulata két vizát és 9 tokot fogott, melyek összesen 6 mázsát és tíz fontot nyomtak. Ács Tamás mester hálója mindössze csak egy 22 fontos tokot vont ki. Deák András társulata már szerencsésebb volt, mert a tavasz folyamata alatt hat tok (210 font) és 3 viza (20 frt 50 fillér értékben) lőn fáradozásának jutalma. Seres Borel (?) és emberei csak két tokot (100 font) és egy vizát (4 frt 33 fillérért) tudtak fogni.

Ez adatok szerint a tavaszi halászat, mely március 16-ától május 24-éig tartott igen csekély haszonnal és eredménnyel végződött. Egyetlen nagyobb viza sem került hálóra s egyik halászmester kiadása sem térült meg.

Nem sokkal nagyobb eredménnyel járt az őszi halászat. A komáromi vizafogóban augusztus 26-ától szeptember 27-éig az összes mesterek csak 18 vizát és 3 tokot fogtak; ezek sulya együtt 2985 fontra rugott. A legszerencsésebb mester Csehy Pál volt. Az ő társulata egy 440, egy 268, egy 285, egy 138, egy 155, egy 185 és egy 180 fontos vizát fogott. A viza ára tavaszkor fontonkint 5 fillér, őszkor 4 fillér volt.

Az aszódi császári vizafogóban az őszi (novemberi és decemberi) halászatkor a vásáruiti halászok 12 vizát, a nyárasdiak 29 vizát és három tokot, az ekecsiek 8 vizát és 105 kecségét, a gutaiak 16 vizát és egy vágótokot, a komáromiak 4 vizát és egy tokot fogtak. A zsákmány $\frac{1}{7}$ része a halászoké volt, az ekecsiek kivételével, mert ezek a vizafogó verése fejében a magukfogta hal egyharmadát kapták.

Az őszi fogásból az udvar számára aug. 8-án egy 445 fontos vizát küldtek Csehországba. November 19-én négy kocsin 17 besózott vizát indítottak Bécsnek nov. 26-án ismét 4-et, 1 tokot és 15 kecségét. December 9-én a király harminc mázsa vizát rendelt. A várgróf azonban csak tiz vizát küldhetett két kocsin.

A számadások végén a várgróf azt is felemlíti, hogy az aszódi vizafogó verése 119 frtba, egy haltartó készítése pedig 1 frtba került. A várbirtok összes bevétele halakban 61 viza, 5 tok és 105 kecsége volt. A várbirtok egész évi kiadása 1017 frt 31 fillérre rugott. Mivel az árvíz és a török pusztítása roppant károkat okozott, a király az urbéri jövedelmek beszolgáltatása alól számos községet fölmentett. Ez a fölmentés az 1554. évtől kezdve egész 1558-ig szólt.

Az 1556. évről nem maradt ránk a várgróf jelentése és számadása. A rákövetkező évi számadások szerint a halászat elég jól fizetett. A komáromi vizafogóban jó későn, ápril. 23-án kezdték meg a halászatot. Porio Imre és Janusthen (?) társulata 10 vizát fogott (38 frt), Pál András és Tsedor András egyesült társulata szintén annyit (67 forint 23 fillért ért.) Ugyanezek egy ritka nagyságu tokot is fogtak, mely 9 forint 24 filléren kelt el. Szokatlan magas ár ez időben – írja a várgróf. Bódogh Lukács és Nagy Simon egyesült társulata 13 vizát fogott egyetlen napon; mindjárt el is adták 52 frt 50 fillérért (magyar pénz) Varga Péter és Nictosthen Bernát (?) társulata ugyanaz napon szintén 13 vizát vont ki hálójával. A 13 darab 60 forinton kelt el. Tseder Ferenc 5, Pál Józsa és Csekhy Pál társulata szintén 5 vizát fogott.

Az őszi fogást szeptember elsején kezdték meg. A számadások szerint mindössze három kis vizát fogtak. A komáromi vizafogóban kihalászott kötélhalak $\frac{1}{4}$ része ő felségét illetvén, a jövedelem 127 forint 7 fillért tett.

Az aszódi vizafogóban tavaszkor (márc. 8-án) 26 vizát, közel kétszáz kecségét és 4 tokot fogtak. Őszkor ugyanott november 8-án kezdtek halászni. Ezen és a következő (nov. 9.) napon a vásáruiti halászok 7 vizát és egy tokot, a vámosujfalusiak 6, a gutaiak 34, a komráomiak 2, az ekecsiek 12 vizát fogtak. November 15-én a gutaiak ismét 8-at, az ekecsiek pedig hatot vontak partra. Ez utóbbiak még később leselkedtek egy-egy elrejtőzött vizára; sikerült is nekik még 5-öt hálóba keríteni.

A várgróf jelentése szerint Neszmélyt ez évben a naszádosoktól visszaváltották s újra a várbirtokhoz csatolták. Így hát a neszmélyi vizeken is megkísérelte a halászatot, mely elég szép eredménnyel végződött. Ápril 1-én történt az első kísérlet. Az ezen alkalommal fogott halakból a várgróf az uradalmat illető részt eladta. A komáromi piacon elkelt 200 csuka, 200 czompó és 100 kisebb hal. Ezeken kívül Farkas Benedek 200 csukát (9 frt) és 100 kisebb halat (4 frt) vásárolt a várgróftól. Czigány Péter 50 csukát és egy sereg kisebb halat 3 forintért vett meg. Gulyás Máté 100 czompót és 50 csukát 6 forintért, Gyurkó Balázs 16 nagy és 50 közönséges csukát 2 forintért és Bellemen 200 czompót 8 forintért vásárolt meg.

Ápril 21-én újra meghalásztatta a neszmélyi vizeket. Ez alkalommal 100 nagyobb halat fogtak. Az apróbbakat nem is számolták, hanem egy tömegben adták el potom áron. Az 1000 darab nagyobb és a meg nem számlált kisebb halakat Gulyás György, Madary György és Farkas Benedek vásárolták meg 35 forintért. Mondanunk sem kell, hogy a vásárlók valamennyien halkereskedők voltak, akik busás áron adtak túl olcsón szerzett portékájukon.

A váruradalom ez évi haszna az eladott halakból 319 frt 27 fillérre (rajnai pénzben) rugott. A nemesebb halakból a várgróf 102 vizát, 61 tokot, 2 sőreget és 3 vágótokot kapott, mint a várbirtokot megillető részt. A halászat a következő kiadásokkal járt; a halászok köteles bora a fogott vizák után 6 frt 15 fill., az aszódi vizafogóhoz 20 kötél 1 frt, karók 15 frt, 15 tutaj 66 frt 57 fill., a komáromi szekeresek bére a végzett fuvar fejében 145 frt 41 fillér. A király számára a friss vizákon kívül 30 hordó besózottat küldöttek; Károly főhercegnek külön 15 hordóval. A várbirtok összes kiadása 1028 frt 17 fillér volt, bevétele készpénzben 1105 frt 14 fillér.

A következő, vagyis 1558. év kedvezett a halászoknak. A viza mellett ez évben sok és szép tokot is fogtak. Az aszódi császári vizafogóban tavaszkor mindössze csak 8 viza került hálóba. A komáromi czége már jobban fizetett. A tavaszi halászatot jó későn, ápril 5-én kezdték. Pál Józsa és András társulata mindjárt az első nap négy (összesen 802 fontos) vizát, Varga Péter meg egy 65 fontos tokot fogott. A következő napokon Pál Józsa és András 3 vizát (34 frt), Simon Soros György 2-öt (10 frt), Csehy Pál 1-et (3 frt), Cseder Ferenc 1-et (9 frt), Varga Péter 2-öt (19 frt), Gulyás György 1-et, Pál Józsa és Varga Péter 2-öt, (356 font),

Csekhy Pál 3 tokot (81 font), Pál Józsa és Cseder 2 vizát (7 frt) és 3 tokot (78 font) Szum (?) Lukács 1 sőreget és 1 tokot (50 font), Bury (?) Imre és Cseder Ferenc 3 tokot és egy fölötté nagy vizát, melyet azonnal Károly főhercegnek küldtek, Bellemen Márkus 4 tokot (99 font), Gulásy Pál 2 tokot (99 font), Ács Tamás egy vágó tokot (29 font) fogott.

A ritkaságok közé tartozott, hogy ez évben még a nyár derekán is folytatták a halászatot. Julius 5-én Ács Tamás 2 vágótokot (55 font), Bódog Lukács 1 vizát (5 frt) és 1 tokot (22 font), Bakhányi pedig 2 vizát (19 frt) fogott.

Az őszi halászat Komáromban szeptember 1-én kezdődött. Ez alkalommal ismét Pál Józsa társulata jutott az első vizákhoz. Szeptember végéig ő és emberei 18 vizát vontattak hálójukkal a partra. Ezek összesen – egy méretlenül eladott 10 firtos vizán kívül – 2965 fontot nyomtak. Pál Józsan kívül ez alkalommal csak Csekhy Pál társulata halászott még.

Hét nap alatt két 45 fontos token kívül 16 vizát fogott, melyek 1823 fontot nyomtak. Az aszódi vizafogóban ugyanez időben a vásáruti, vámosujfalusi, komáromi, gutai és ekecsi halászok (november 1-től december 3-áig) 115 vizát, 16 tokot, 1 sőreget és 4 vágótokot fogtak. A halászok közt legszerencsésebbek az ekecsiek voltak; ők 5 nap alatt 36 vizát huztak ki hálójukkal; a komáromiak mindössze csak kettőt fogtak. A vizák eladásából a várgróf pénztárába 393 forint 15 fillér folyt be. Az egyes, frissen küldött daraboktól eltekintve az udvar és Károly főherceg számára 41 besózott viza küldetett. A halászatra fordított kiadás 98 frt 17 fillérre rugott; a hordó és a só külön 30 forintra. A szekeresek több mint 156 forintot kaptak. A várbirtok bevétele készpénzben 1785 frt 16 fillért, kiadása 1558 frtot tett ki. A kiadásokból a várgróf rovására több mint harmadfél száz forintot töröltek.

Az 1559. év tavasza nagyon szomorú volt a szegény halászokra. A Komárom alatt levő vizafogóban február 24-étől március 13-áig hiába lestek a vizákra, egyetlenegy se mutatkozott. A várgróf kénytelen volt készpénzen vásárolni negyven szebb kecségét, hogy legalább valamit küldjön az udvari konyha számára. Az aszódi vizafogóban is csak 8 viza került a hálóba. Ebből hármat Csehországba küldött a várgróf a király számára, 3-at pedig eladott 32 frt 30 fillérért. A várgróf jelentése szerint az aszódi halászat sikertelenségének oka az volt, hogy a vizafogót a jég megrontotta; ezért a hlászok a szokásos egy hetedrész helyett a zsákmány egyharmadát kapták.

Március 22-én Komárom alatt ismét megkísérelték a halászatot. Ez alkalommal Csekhy Pál és Ács Tamás egyesült társulata 5 vizát (873 font), a következő napon pedig 3 tokot (72 font) fogott. A viza fontja 5, a toké 5 1/2 fillérért kelt. A többi halásztársulatok május elsejéig a következő eredménnyel dolgoztak: Bakhányi Bertalan 2 vizát (329 font) és 4 tokot (97 font), Cseder Ferenc 1 vizát (119 font), Pál Jandrás szintén 1-et (225 font), Kun Lukács társulata 6

tokot (170 font) Bakhányi Bertalan és Cseder Ferenc társulata 4 tokot (115 font), végül Horne (?) Péter 1 tokot (52 font) fogott.

Az őszi fogást Komárom alatt aug. 30-án kezdték meg. A halászat első napján Csekhy Pál egy 118 fontos vizát, Pál Józsa és Pál András pedig 9t darabot (950 font) fogott. Az utóbbiak a következő napokon még 9 vizát (1497 font) és egy 20 fontos sőreget halásztak ki. Az utóbbit ő felségének küldte a várgróf. Csekhy Pál és Cseder Ferenc, egyesült társulata az egész őszi fogás alatt 12 vizát vontattak partra, ezek összesen 2098 fontot nyomtak. Azonkívül 2 vágótokot (70 font) és egy tokot is fogtak. Az első kettő a király konyhájába vándorolt.

Az aszódi vizafogóban az őszi idény alatt október 25-étől november 3-ig halásztak. Ez idő alatt a vásáruti halászok egy vizát fogtak; az őket illető hetedrész fejében 1 frtot kaptak. A nyárasdiak és vámosujfalusiak okt. 25-én hat vizát vontak ki; a hetedrész fejében a várgróf egy vizával adós maradt nekik. Szerencse, hogy később még kettőt fogtak, különben üres kézzel mehettek volna haza. A gutaiak nyolc viza, az ekecsiek 17 viza és 410 kecsége fogásával fejezték be a halászatot. A szegény komáromi halászok most is a legszerencsétlenebbek voltak. Roppant hálóikkal (közel hatszáz láb hosszúak voltak) sehogysem boldogultak. Aztán – amint a várgróf írja – a viz is fölötte kicsiny volt; ők tehát egyetlen halat sem fogtak. A komáromi és aszódi vizafogóban a fentebbi adatok szerint az egész évben 78 vizát, 21 tokot, 458 kecségét, 1 sőreget és 2 vágótokot fogtak. Ez bizony elég silány eredmény.

A várgróf a vizabeváltás költségeire 91 frt 12 f.-t, a halszállításra és besózásra 145 frt 13 f.-t fordított. Az aszódi vizafogóhoz 400 dorongot vett 58 forintért és egy hajót 5 frt-ért.

A következő évben (1560) a vizafogás már nagyobb eredménnyel végződött, amennyiben majdnem kétszer annyit fogtak, mint az előző évben. Ép mikor a taqvaszi halászat kezdődött(márc. 20.) érkezett Komáromba Ferdinánd király feleségével, Miksa és Károly főhercegekkel. A vizahalászatban azonban nem gyönyörködhetek; mert a jó halak csak április elején kezdtek mutatkozni. Az udvar két nap alatt 57 csukát, 98 márnát, 25 kecségét, 13 domolykót, egy nagy süllőt és 20 különféle halat fogyasztott el. Mikor április 1-én az első vizát fogták, az udvar már nem volt Komáromban, a halat tehát utána küldték.

A tavaszi fogáskor Komárom alatt ápril 10-étől május 22-ig négy halásztársulat fáradozott csak eredménnyel. Az első két vizát (ápr. 10-én) Csekhy Pál és Cseder Ferenc társulata fogta. Az egyiket Paxy János főispán megvette 8 frtért; a másikat (148 font) a várgróf tartotta meg. ugyanaz a társulat a következő napokon még 4 vizát, – köztük egy 431 fontosat – aztán 2 sőreget (41 font) fogott. Pál Józsa és András társulata 2 vizát és 9 tokot (148

font), Bellemen Márkus 1 vizát, Kun Lukács pedig egy tokot vont ki hálójával. Az őszi halászat augusztus 7-én kezdődött és október 25-éig tartott. Ez alkalommal az előbb említett társaságon kívül Nagy András, Csete Ferenc, Ács Tamás és Bakhányi társulata is sikerrel halászott. Az első napon Pál Józsa és András társulatának hálójába egy 330 fontos viza került. A következő napokon 24 vizát, 2 sőreget, 1 vágótokat és 3 tokot fogtak. Ezek közül két vizát méretlenül adtak el 8 frt 60 f.-en. A többi 22: 3854 fontot nyomott.

Az aszódi tavaszi vizahalászatról nincs kimutatás; csak a végeredményben említi fel a várgróf a fogott vizák számát. Az őszi fogásnovember másodiktól 27-éig tartott; de mivel a jég összetörte a vizafogót, a halászok egyhatedrész helyett harmadrész fejében halásztak. A halászat ideje alatt legszerencsésebb volt november 2-a és 3-a, e két napon a vásáruiti, nyárasdi, vámosujfalusi, gutai, komáromi és ekecsi halászok 92 vizát fogtak. Ezeken kívül még 15 vizát, 6 tokot és 196 kecségét húztak ki hálójukban. A halmennyiségből 86 viza, 3 tok és 80 kecsége a királyt, a többi a halászokat illette. A várbirtok összes bevétele halakban 144 viza, 40 tok, 7 vágótok, 257 kecsége, 65 csuka, 98 márna, 13 domolyka és 4 süllő volt. Az eladott halakból 486 frt 33 f. folyt be. A komáromi szekerések halszállítás és más fuvar fejében 162 frt 20 f.-t kaptak. A várbirtok összes bevétele készpénzben 1552 frt 15 f., a kiadás 1371 frt 26 f. volt. A kiadásokból felsőbb helyen ez évben csak 22 frtot töröltek.

Az 1561. évről megint nincs jelentés. A következő évi számadás a neszeményi halastóról is megemlékezik. Ennek évi bevétele 6 frt 43 fillér volt. Az itt fogott halakból 150 darab szép csuka 3 frt 45 fennigért kelt el. A komáromi vizafogóban a tavaszi halászat idején március 23-ától május 7-éig összesen 43 vizát és 26 tokot fogtak. nem tulsógos nagy szám, de azért mégis kielégítette a halászokat, mert úgy a vizák, mint a tokok ez évben majdnem kivétel nélkül roppant nagyok voltak. Ez az oka annak a körülménynek, hogy a felvágott viza fontja 5 fennigről 3-ra szállott le. Ilyen silány ára a vizának félszázad alatt nem volt. Csak sajnálnunk lehet, hogy a vizák legnagyobb részét méretlenül adták el s így teljes súlyukat nem lehet megállapítani. De egy 18 forintos vizánál maga a várgróf felemlíti, hogy roppant nagy volt. Pedig akadt olyan is, mely 28 forintért kelt el. A tavaszi fogáskor a súly szerint kimutatott vizák között a legkisebb 208 font volt. A halásztársulatok között a régiiek mellett néhány ujjal is találkozunk. Ilyen volt Nagy György, Bagó Gáspár, Seres Gergely, Bódog Lukács, Böyschy Mihály, Boris Bernát és Fodor János társulata.

Az őszi fogás már kevésbé sikerült. Szeptember 2-ától szeptember 9-éig Komárom alatt csak 14 vizát, 3 tokot, 4 sőreget fogtak. A vizák között volt egy legalább is 8 mázsás daarab, melyet Pál Józsa mester méretlenül 32 forintért adott el. A komáromi egész évi és az aszódi tavaszi halászat együttes eredménye: 64 viza, 38 tok, 7 vágótok, 5 sőreg és 19 kecsége.

Amilyen csekély eredménnyel végződött a komáromi őszi halászat, ép oly fényes siker koronázta az aszódi őszi halászatot. Nem kevesebb, mint 160 vizát, 4 tokot és 50 kecsegét fogtak. A halászat november 5-én kezdődött; ezen és a következő napon a vásárutiak 14 vizát, a nyárasdiak és vámosujfalusiak 28 darabot, a gutaiak 49-et, az ekecsiek 43-at vontattak ki hálójukkal. S bár a jégzajlás kezdetén a vizafogó összetört, a halászoknak hálóikkal együttesen még 26 vizát sikerült összefogniok. A szegény komáromi halászok az előbbi évek sikertelenségei miatt, e szerencsés időben meg sem jelentek Aszódon.

A várgróf ez eladott halakból 676 frt 14 f.-t vett be. A bécsi piacon 14 viza kelt el 142 frton. A halászat kiadása a fuvarral együtt 206 frt 3 fil.-t tett ki, de felsőbb helyen ebből is töröktek 40 forintot. A kiadások között szerepel egy 78 akós hordó, besózott vizaszállításra (11 frt 41 fillér), két hajó (12 frt 5 fil.) az aszódi vizafogóhoz fa 60 frt.

A várgrófok számadása ezzel egyidőre megszűnik. A király ugyanis Ujlaky Sebestyén kapitánynak, majd pedig Majthényi Lászlónak adta át a komáromi vár birtokot oly feltétel alatt, hogy a vár birtok jövedelméből kötelesek eltartani a várőrséget. Azonban 1566-ban a török annyira elpusztította a vár birtokot, hogy alig volt belőle jövedelem s a király kénytelen volt Majthényinek 50 lovas és 50 gyalogos tartására a zsoldot és élelmezést megfizetni. De mire a török pusztítás idejében elszéled lakosság újra visszatért, a vár birtok ismét kincstári kezelés alá került. Érdekes, hogy ez időben egyszerre két várgróf is van, egy német /Tatzger János) és egy Németh János nevű magyar, aki mint várgróf 1564-ben említetik először és 1568-ban utoljára. Valószínű, hogy őt az őj magyar várur hozta Komáromban.

A vár birtok számadásainak vezetését 1566-ban kezdték meg újra. A halászatról szóló jelentés ez évben a Szegér, Szegfő és Sidvág vizeket is felemlíti, ezekből és a többi halastavakból 166 frt 20 fillér volt a bevétel. A vizahalászat ez idén közepes volt. Érdemes felemlítenünk, hogy a komáromi régi halásztársulatok közül csak Csete Ferenc, Nagy András és Ács Tamás társulata szerepel már, a többiek mind újak. Ez évben jelennek meg először a Dunán a neszmélyi halászok is, akiket a várgróf látott el halászati eszközökkel. A legszerencsésebb társulat Csete Ferencé és Ács Tamás volt. Ez tavasszal Komárom alatt 11 vizát és 26 tokot fogott. Ezek együttes ára (fontja 5 fillér) 131 frt 59 fillért tett ki. Bakácsy Gáspár 1 vizát és 3 tokot, Józsa László és Berty Péter 7 vizát, Csapó Pál 2 vizát és 2 tokot, Nagy András 1 vizát, 9 tokot, Berty Péter és Szalay Mihály 8 vizát és 3 tokot, Prágay István 3 vizát, 5 tokot, Halasy Pál 3 tokot, Seres György 2 tokot fogott. A neszmélyi halászok közül Gaál Illés és Keszeg Máté Neszmély alatt 18 vizát és tokot kerítettek hálójukba. Komárom alatt összesen 54 vizát, 57 tokot és 212 kecsegét fogtak. Az őszi halászatról a számadások nem tesznek említést. Az aszódi halászatról viszont a tavaszi jelentés hiányzik. Őszkor

ugyanítt csak a vásáruaiak, gutaiak, nyárasdiak és vámosujfalusiak halásztak. A komáromiak és ekecsiek nem jelentek meg. A halászat eredménye mindössze 9 viza és 3 tok volt. E fölülte silány eredménynek okát valószínűleg az ez évi török háborúban kell keresnünk. Említettük már, hogy a török dulásai elől a lakosság nagy része biztosabb vidékekre menekült.

Az udvar számára ez évben 15 friss vizát küldött a várgróf. A hal és a szállítás 432 frt 51 fillérbe került. Október 23-ától október 25-éig a király több herczeggel és főúrral Komáromban tartózkodott. Az udvarnak és vendégeinek ellátására a várgróf 19 frt 3 fillért költött. Midőn a király és kísérete Győrben volt, a várgróf 1 vizát és 147 kecségét küldött számukra. Károly főherczeg szintén kapott egy vizát és 35 kecségét. A király Komárom és Megyer lesújtott lakosságának 13 frt 45 fillért adatott.

Az 1567. év számadásai szerint a halászat sokkal nagyobb haszonnal járt, mint a múlt esztendőben. A bérbeadott halastavakból 23 forint folyt be. Az aszódi vizafogóban tavaszkor 5 vizát fogtak. A komáromi halászat ápr. 1-től május 14-éig tartott. Ez alkalommal Gergely Mihály 2 vizát, Kántor György 8-at fogott. A várgróf az utóbbiakat a lengyel királynénak és a császárnénak küldötte (ápril. 16-án). Két hét múlva ugyancsak a lengyel királynénak egy szép tokot küldött. A komáromi halászok közül csak Barkasz egy és Józsa László fogtak még négy vizát. A török fennhatóság alatt lévő neszeményiek már nagyobb szerencsével halásztak, egyetlen tanyavetésre 22 vizát vontak Komárom alatt a partra. A pathi halászok is megjelenvén a komáromi vizeken, összesen 17 vizát huztak ki hálójukban.

Az őszi fogás Komárom alatt szeptember 3-án kezdődött. Ez alkalommal a komáromi halászok csak maguk halásztak, s két hét alatt 20 vizát fogtak. Ezekből 2 a király és 1 a lengyel királyné konyhájára került.

Az aszódi őszi halászatra mind megjöttek a régi halászok. Október 23-ától december 15-éig 57 viza, 240 kecsége, 40 ponty és 1 tok került hálóba. A legszebb vizák közül Ferdinánd főherczeg vett meg 14 darabot 157 frt 30 fillérért. A nyitrai püspök meg mások 181 frt 15 fillér árút vettek.

A várgróf (Tatzger) számadásai szerint az egész évben 153 vizát fogtak. Ez a szám azonban nem egyezik meg a fentebbi adatokkal. A halászatra forított kiadások közt szerepel 2 hajó (21 frt 15 kr.) 160 kupa só, fa a vizafogóhoz 60 frt. Besóztak 29 vizát (55 hordóban), frissen küldtek 6 vizát, 120 kecségét, 20 pontyot, 5 tokot és egy sőreget. Az udvar e halakon kívül 40 hordó beszózott vizát kapott, Károly főherczeg külön 15 hordóval. Ugyanő 5 frisset is kéretett magának. Mikor Tatzger János várgróf uram pozsonyban a királynál tisztelgett, négy felséges tokkal kedveskedett öfelségének. Ennek dacára több, mint 200 frt-ot töröltek kiadásából. A várbirtok bevétele készpénzben 1782 frt 46 f., kiadása 1562 frt 16 fillér volt.

A következő 1568. évről nem találtunk várszámadást. De egy királyi rendelet mégis maradt ránk, mely megemlékezik a halászatról, s meghagyja a várgrófnak, hogy a lengyel királyné számára 5 szép vizát küldjön. Az 1569-i jelentés sem a várgróf készítette, hanem Smaltzer György ellenőr (Kriegsoldat und Gegenschreiber.) Az ő számadásai szerint a vizafogók és a halászok száma ez évben megszorodott, bár hal most sem volt több, mint az előző években. A komáromi és aszódi vizafogón kívül, Naszvad és Gúta mellett is állítottak fel szegyéket, aztán Izsá és Path mellett is halásztak.

Komárom alatt a régi halásztársulatokon (Prágay, Gergely, Kántor, Nagy és Csata) kívül a következő ujak halásznak: Lencsés István, Szánthó András, Bajcsy Sebestyén, Weres Dienes, Biró János, Badt (?) György, Kis Péter, Sántha Gergely, Somody Máthé és Nina (Néma?) Ferenc. A tavaszi halászat ez évben szokatlan hosszú ideig, április elejétől július 6-áig tartott, ennek dacára összesen csak 27 vizát, 23 tokot és 1 vágótokot fogtak. A halak közt a legnagyobb 375 fontot nyomott. A viza ára fontonkint 4 fillér volt.

Az izsai halászok 29 vizát és 1 tokot vontattak partra; a pathiak 7 vizát. Ezekből öfelségét csak egy nyolcadrész illette.

Az őszi fogás Komárom alatt szeptember 1-én kezdődött, s november 4-ig tartott. Csak 19 viza került a halászok kezébe. E csekély eredménynek oka az volt, hogy a komáromi vizafogó alatt, az izsaiak és pathiak is állítottak szegyét; tehát Komárom alá kevesebb hal juthatott föl.

Az aszódi halászatnak csak az őszi felét jegyezte föl az ellenőr. Ez sem volt valami kedvező; mert az összes halászok csak 21 vizára tettek szert. A Naszvad és guta mellett öfelsége egyenes parancsára felállított vizafogókat, ez évben használták először. Mondanunk sem kell, hogy a felfelé (Aszód felé) törekvő vizákat már itt elfogták, s így az Aszódon halászóknak nem sok juthatott. November közepétől december 15-éig 101 vizát fogtak. A gutaiak egyetlen napon 45 vizát és 3 tokot kerítettek hálójukba. Föltehetjük, hogy az esztergomi érsek nem nagy örömmel vette tudomásul ez eredményt; mert hisz a császár helyett tulajdonképpen őt illette a fogott vizák egyharmada.

A gotott zsákmányból a tíz legszebb vizát a lengyel királyné kapta meg. Öfelsége konyhája számára 60 hordó besözött halat küldöttek. A vizák besözása ez évben Nagymegyernél történt. A komáromi szekeresek különféle fuvar fejében 165 frt 35 fillért kaptak. Az aszódi vizafogóhoz, mint rendsen 400 dorong kellett. Ugyanoda egy hajót is vettek 20 frt-ért.

Az 1570. esztendőben a várbírtok a bérbeadott halastavakból 33 frt 15 fillért vett be. A vizahalászat Komárom alatt tavaszkor szokatlan későn, ápril 26-án kezdődött, s már május

közepén be is végződött. Az őszi fogás még rövidebb ideig, alig két hétig tartott. A halászok összes zsákmánya 114 viza, 22 tok és egy sőreg vala. A legszerencsésebb halász Gergely Mihály volt, aki Komárom alatt egyetlen napon 23 vizát vontatott a partra. A komáromi halászok ez évben Izsán és Pathon is megjelentek s elég szerencséivel halásztak. A törökök azonban folyton körülöttek leskelődtek, s zavarták őket a munkában. Sántha Gergelynek két szép vizáját el is ragadták.

A régi halásztársulatok mellett ez évben több újonnan szervezettel találkozunk. Megjelenik a komáromi vizeken Halasy István, hevesy András, marthon János és Brosos Ferenc társulata, s ezek épp oly ügyeseknek mutatták magukat mint Pál Józsa és Csete Ferenc uram, akik már több mint 20 éve kezelik a hálót a komáromi czégékben. Az izsai vizeken Bóth jakab, Móré Mátyás, Csalóssy istván, Finta Ferenc, Balázs Bálint és Bánhegyi Gáspár ügyeskedtek, pathnál az öreg Csete Ferenc vezérkedése mellett Nagy Tamás, pap János, Huny Márton tüntek ki.

A gútai és naszvadi czégékről a számadások nem tesznek említést úgy látszik ez évben már az érsek használta. Az aszódi vizafogás történetében eseményszámba megy, hogy ez évben egyetlen vizát sem fogtak, s hogy másféle hal sem került hálóba! Az ellenőr, hogy az udvari konyha szükségleteinek megfelelhessen, kénytelen volt a tútaiaktól 16 darabot készpénzen vásárolni.

Az udvar ez évben rendkívül sok vizát fogyasztott el; csupán márciusban 7 szekérral szállítottak számára. Később ismét 28 hordóval vittek a komáromi szekeresek a „császári konyha” számára. Hova történt a szállítás, nincs megemlítve. A király külön parancsára ez évben Münchenbe is küldöttek Komáromból egy nagy vizát a bajor hercegné számára. A vizák beszállításának és szállításának költségeit az ellenőr 152 frt 56 fillérre teszi. Ez összegből felsőbb helyen 22 frtot töröltek.

Az 1571. évi számadásokat ismét Tatzger János készítette. Ezek szerint a bérbe adott halászhelyekből ez évben 25 frt 37 fillér folyt be. A vizafogás igen kedvező eredménnyel végződött. A komáromi vizafogóban március 20-ától április 21-éig 41 vizát és 3 tokot fogtak. Kántor György egymaga 16-ot, Prágay Lukács meg 8-at vont ki hálójával. Az újabb mesterek közül Madary Demeter 1 vizát és 1 tokot, Csapó Pál 4 vizát és 1 tokot fogott. Izsánál Komárom alatt ez évben csak akkor kezdtek ehalászni, mikor Komáromban már befejezték a fogást. Ez ujtás folytán az izsaiak nem foghatták többé el a komáromi szegye felé törekvő vizákat éa komáromiak elől. az egy hétig tartó halászat eredménye 26 viza volt.

Őszi halászat Komárom alatt ez évben tulajdonképp nem is volt; mert a viza-fogást már junius 1-én megkezdték, s október közepén be is fejezték, holott máskor csak ilyen időtájt

szokták megkezdeni. Vajjon a hideg időjárás, vagy a szokatlan vizállás volt-e ennek oka, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Pál Józsa társulata június 1-én és 2-án már 5 vizával, 2 tokkal és 1 sóreggel kínálhatta a vevőket. Ugyanő a következő napokon még 15 vizát és 3 tokot fogott. Egyet kivéve – ezt öfelségének küldték – mind méretlenül adta el 182 forint 64 fillérért. Csete Ferenc társulata 16, Gergely Mihályé 19, Boris Bernáté 8, Hevesy Andrásé 4 és Bajtsy Sebestyén 2 vizát fogott. Azaz a komáromi és izsai egész évi halászat eredménye 144 darab viza. Ebben úgy látszik a pathiak fogta halak is belszámítvák; mert a fentebbiek együttvéve csak 136 darabot tesznek ki.

Az aszódi vizafogóban úgy látszik csak az őszi halászat fizetett; mert a tavasziról nem ír semmit a várgróf. Őszkor a rendes halászok 38 vizát, 1 tokot 88 kecségét, 4 pontyot és 4 „schaiden”-nak nevezett halat fogtak. A gútai és naszvadi vizafogókról nincs kimutatás, mert a vizafogókat már az érsek vette jogos birtokába.

Az 1571. esztendő nemcsak a halászoknak fizetett jól, hanem a szekereseknek is. Eddig ugyanis egyetlen évben sem szállítottak annyi halat külföldre, mint az idén. A fuvarozás költségei 340 forintba rúgtak. Magának az udvarnak 60 vizát és 60 kecségét szállítottak. Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a várgróf nem jegyezte föl, hová és merre történt a szállítás. Mindössze csak annyit ír, hogy a lengyel királynénak ismét két szép vizát küldött.

Az 1572. évben a bérbeadott halászhelyekből 34 forint 24 fillér folyt be. A vizahalászat eredménye elég kedvező volt. Komárom alatt tavaszkor április 3-ától május elsejéig halásztak. A régi mesterek között néhány ujjal is találkozunk. Ilyen a Forintos János és a Zanutho (?) András mester társulata. Az öreg Csete Ferenc és Pál Józsa persze most sem hiányoznak. Amint Komáromnál befejezték a halászatot, Izsán és Pathon kezdték meg. Mind a három helyen együtt 147 vizát, 14 tokot, 3 vágótokot és 276 kecségét fogtak. Az aszódi császári czége vizabősége nagyon fogyóban volt. a komáromi halászok már el se mentek, a nyárasdiak és vámosujfalusiak pedig semmit se fogtak. A többiek együtt 27 vizát. Különös, hogy ez évben a vizák szokatlanul kicsinyek voltak. A legtöbb 2-3 forintért kelt el. Két mázsás viza alig 3 került a hálóba. Pedig máskor az ilyen nagyságu „apró számba” ment.

Az udvarhoz ez évben csak friss vizákat szállítottak. Az aszódi halászatból 23 viza került a királyi konyhába; a komáromiból 29 viza, 10 tok, 3 vágótok 276 kecsége, 15 ponty és 10 „schaiden.” Ezekon kívül a várgróf ugyancsak az udvar számára 8 élő vizát vett az esztergomi káptalantól. A komáromi szekeresek, török követség is járván ez évben Komáromban, 774 forint 23 fillért kaptak. De a számadásokban ez összegből majdnem 200 forintot töröltek.

A várgróf felemlíti, hogy a Komárom alatt levő Sebestanya vizafogó halásztatása miatt

a szenttamási prépost bepörölte őt, s egyszer a nagyszombati káptalan, másszor pedig „a magyar törvény” elé idéztette. A pörnek még nincs vége, ugymond, de már eddig 40 frt.-ba került.

1573-ban Tatzger János várgróf jobblétre szenderült. Mondanunk sem kell, hogy nem sok áldás kísérte sirjába. Utóda Hiersch János lón. Ez sem volt különb elődénél. Jellemzésére elég felemlítenünk ama panaszokat, melyeket a lakosság küldött ellene a kamarához. Ezek között több olyat is találunk, mint Eördeogh István uramét, aki azzal vádolta a várgróft, hogy Nagy-Megyeren levő nemesi kuriáját feltörte, erővel lefoglalta, s a benne lévő lábas jószágát elhajtotta. E hallatlan erőszakoskodásra az a körülmény birta őt, hogy a nevezett kuria egykor Németh János várgrófé volt! Azzal persze nem törődött, hogy Eördeogh elvette Németh özvegyét, és így törvényesen birta a kuriát. Az sem utolsó dolog, hogy Hiersch mindjárt első évi számadásaiban (Hansen Hierschen Rom. Kays. Burggrafen Ambts Verwalters zu Komorn Raittung) olyanokat ír a boldogult Tatzgerről, hogy pénzeket vett fel, a befolyt gabonát elhasználta stb.

Az 1573-i számadások szerint tavaszkor Komáromnál Weitschy Sebestyén, Gergely Mihály, prágay Lukács, Pischgor (?) Mihály, Márthon Imre, Sándor András és Kántor György társulatai halásztak. Mindössze 57 vizát fogtak. Az almási és pathi halászok 12 frt. az izsaiak pedig 21 frt 30 fillérnyi árut szolgáltatottak be, mint a királyt illető 1/8 részt a vitás tanyákból.

Őszkor a komáromiak 11 vizát és 3 tokot fogtak. Aszódnál ez évben őj halászok próbáltak szerencsét. Hiersch ugyanis nem a régi községeket hívta meg, hanem az izsapiakat, bogyaiakat és tanyaiakat. A halászat öt hétig tartott. Várparancsnokok, hadi főemberek, az érsekujvári várgróf és számos idegen nézték végig a halászatot. A török közelsége miatt egy ágyunaszád 33 emberrel védte a halászokat. A vendégek mindent, „ami volt – írja Hiersch uram – „felfaltak” s az oda vitt 7 akó borból egy csepp sem maradt. Sőt a maga számára vitt kalácsok (85 darab) és kappanyok is elfogytak.

Hiersch az Ujfalu mellett levő régi vizafogót is újra használatba vette, de bizony csak paraszthalakat fogtak ottan. A bérbeadott halászhelyek közül Szegfő és Szegér ez évben semmi jövedelmet sem hozott; a török közelsége miatt senkinek sem kellett. Zsitvát azonban Sándor István hadi ember (Kriegsoldat und Truckhn Wajda) fele részben meghalásztta. Őfelsége része 17 frt 30 fillérre rugott. Csilizt a megyeri jobbágyok halásztak 1/3 rész fejében Barkhy Fülöp várispán felügyelete alatt. őfelsége része 7 frt 33 fillért tett ki. toldvár, Halas, Révkomárom, Fizező és Hatmás hódoltsági részekben lévén, egyetlen nem hódolt halász vagy naszádos sem mert odamenni. Sőt a hódoltságiak sem halásztak ott; mivel a török elvette tőlük a halat. Fizező vizét a komáromi bíró tanúsága szerint egyszer mégis meg merte

halászni Béres András komáromi halász. A vakmerő vállalat 12 tallér haszonnal járt.

Az udvar számára és az udvar által kijelölt különféle helyekre az évben 94 vizát, 15 tokot, 4 sőreget, 559 kecséget és 4 pontyot szállítottak. Kielmann várparancsnok 5 vizát vett 62 ft 30 fillérért, Ernő és Rudolf főhercegek pedig 14 darabot. Érdeemes megemlítenünk, hogy ez évben a viza fontja 5 fillérért kelt, a kecsége darabja pedig 7 fillérért. Az udvar ez évben 3 darab fáczányt is kapott a várbirtokból; az élő 60 fillér, a lelőtt 50 fillérbe volt számítva.

Hiersch felemlíti számadásaiban, hogy a viz ez évben sok kárt tett, s aközségek lakói a bíró vezetése alatt „sirva, Istven szerelmére” könyörögtek elnézésért. Azt azonban nem említi, hogy elengedett-e nekik valamit. A komáromiak is sokat szenvedtek ez évben. A török a dunai szigetet háromszor kirabolta; s a polgároknak és a császárnak ott legelő barmait mind elhajtotta.

Az 1574. évről nem találtunk számadásokat; lehet, hogy a várgróf nem is terjesztett be. Ennek hiányáért azonban bőven kárpótol az 1575. évi jelentés. Ez a legérdekesebb és egyuttal legrészletesebb számadás; amit azonban nem annyira a várgrófnak, mint inkább a király egy rendeletének köszönhetünk. Őfelsége ugyanis 1575. július 4-én elrendelte, hogy a komáromi várbirtokról egy rendszeres urbárium készíttessék. Az urbárium elkészítésével Posár Lukács komáromi alispánt, a magyaróvári főharmincadost és Suessent a várépítés főfelügyelőjét bizta meg. A várgróf ez alkalommal a kommissióval együtt bejárta az egész várbirtokot, s számadás-könyvébe bő tapasztalatainak nagy részét leírta.

Hogy ő és a várparancsnok milyen módon bántak a királyi javakkal és annak lakóival, azt a számadásokból világosan láthatjuk. A komáromi dunai nagyszigetet – írja Hiersch – a várparancsnok magának foglalta el. A várbirtok nagy kiterjedésű réteivel, a magyar hadi nép kénye-kedve szerint rendelkezik, a várparancsnok a várgróf megkérdezése nélkül kiválasztja a legjobb legelőket s 100 öl szénát is (a szénának öle 2 ft) kaszáltat maga számára „Szemrehányásomra tréfásan felel: minek akarom gazdagítani a császárt"! Istállójában 25 ló van, felesége meg 30 marhát tart a császár szénájából. A naszádos fővajda, a vizevárparancsnok meg a többi vajdák annyit kaszáltatnak, amennyi tetszik nekik. Még a köznaszádosok is, kiknek csak egy tehenük van, szénát árulnak. Amit a török miatt megközelíteni nem lehet, azt a császárnak hagyják! Eme legelők egy részét a komáromi mészárosok, aztán Héring, Sággy, Weitschy, Kón és Eötvös szekeresek szokták kibérelni.

A várgróf felemlíti, hogy a bírságpénzt nem lehetett a szegény lakókon megvenni, tehát gabonájukat vette el! Az ujfalusiakat meg arra kényszerítette, hogy sajtot és vaját szolgáltassanak, s azonkívül heten viseljék a régi 18 jobbágy terhát. A hódoltsági falvak közül

több azért nem fizetett, mert a török megtiltotta nekik.

A halászhelyeket ez évben lelkiismeretesen kihasználta. 60 ft 9 fillér folyt e réven be. Révkomárom és Hatmás ("zwen fein und nützlich Larcken".) Fizető és Szöny halászhelyek végleg elveszetteknek tekinthetők.

A vizafogás ez évben elég jövedelmező volt. Tavaszkor Komárom alatt marthon Imre, Forintos János és Kántor György, „akik egyformán ügyesek a háló, és egyéb szükséges dolgok felállításában” 13 nagy vizát fogtak, 11-et eladtak 81 tallér 38 fillérért, kettőt az udvar számára engedtek át. Pischgur(?) Mihály, Nagy András, Weitschy Mihály, Madary Demeter és Gergely Mihály egy társaságban halásztak. Az udvar számára megvásároltakon kívül 9 vizát adtak el 59 $\frac{3}{4}$ tallérért. A harmadik társulat, melynek Bakonyi Ferenc, Prágay Lukács, Pál Imre, és Budai Albert voltak tagjai, az udvar számára visszatartottakon kívül hatot adtak el 41 tallérért és 60 fillérért. Valamennyi viza jól kifejlődött és súlyos volt.

Őszkor ugyanezek a társulatok halásztak egészen Ferenc napjáig, mikor a vizák eltűnnek s csak azok kerülnek hálóba, melyek a czégékbe szorultak. A három társulat együtt 25 vizát fogott. Ezek közül a várgróf 12 élőt megvett és a császári vizatartókba vitetett.

A halászat ez évben fölötte érdekes és mozgalmas volt. Ilyen nagy társulatok együtt még sohasem halásztak. Tudnunk kell, hogy minden komáromi halászmester 2 hajóval és 5 legénnyel vett részt a halászatban. Ha tehát öten összeálltak, a 10 hajón öt mester és 25 legény fáradozott egyszerre.

Az izsai vizafogóban ez évben 35 vizát fogtak. E czége vitás kérdéséről igen bőven ír a várgróf. Az évek óta huzódó pör ez évben került a pozsonyi tábla elé. Az ügyvéd honorárium fejében egy 8 ft-os vizát kapott.

A pathi halászokról azt jegyzi meg a várgróf, hogy ezek még szegényebbek, mint az izsaiak s nincsenek elegendő és használható eszközeik. Ezt nem is csodálhatjuk; mert hisz ez időben egy jóra való vizaháló 60 tallérba került, ilyen összeggel meg kevés ember rendelkezett. A szegény pathiak, aikre a várgróf szerint a nemesek, a törökök és a hajduk folyton leselkedtek, az ő felségét illető rész fejében 3 tallért és 13 $\frac{1}{2}$ fillért szolgáltatnak be.

Az aszódi halászatban ez évben a komáromiak is megjelentek. A fogott vizák egy részét 87 ft 30 filléren adták el. 10 élő vizát és 300 kecsegét meg a császári haltartókba bocsátottak. A várbirtok egész évi bevétele 129 viza, 16 vágótok, 3 sőreg, 22 tok, 860 kecsege 10 ponty és 6 fácány.

A várgróf jelentése szerint ez évben az ősz szokatlan meleg volt. Ilyen melegre – írja – a legöregebb emberek sem emlékeztek! A halak megjöttek ugyan, de egyetlen egy se mutatkozott. A halászok és a legények augusztus 21-től egészen a hó végéig várópénzt kaptak.

De még így is zugolódtak s távozni akartak. Emiatt a várópénzt 24 fillérre kellett fölemelni. A hajósok ugyanennyit kaptak. Október 4-én indultak el a hajósok a Dunán (a magyaróvári ágon) az élő halakkal Regensburgba. Magyaróvárnál a hallatlan forráságban megdőglött 8 viza s ezeket ott be kellett sózni.

A nagy forráság miatt az őszi halászat nagyon silányul fizetett. A halászokat a törökök ellen két ágyunaszád védte. Ujév napján történt, hogy Komárom alatt, Radvány mellett, a halászok a jég alatt egy 10 1/2 mázsás vizát fogtak. Ez volt a legnagyobb hal, melyet félszázad alatt fogtak. Megis bámulták a szörnyeteget!

Élő vizákon kívül az udvar számára besózott halat is szállítottak. A besózás a várgróf házában történt. A 70 darab felvágott vizából 140 vizahólyag, 22 frt 14 fillér értékű ikra és „hausenknöpfen” került ki.

A várbirtok kiadásai között a czégeverések fakiadásai 70 frttal szerepelnek. Egy török követség elszállítása 377 frt 9 fillérbe került. A várgróf mennyegzője alkalmával öfelségétől két serlegre valót kapott. A serlegeket Komáromban készíttette s a 100 frtnyi kiadást a várbirtok jövedelmeiből fedezé.

A következő (1576.) év számadásai szerint a Fizető-t sikerült kihalásztatni. A nagymennyiségű halat Pápán adták el a halászok. A királyt illető rész 36 frt 15 fillér volt. Füzeget ingyen kapták a halászok. martost és Töllöstót Benes Mátyás bérelte ki 13 frt-ért. A halászhelyek jövedelme évről-évre fokozódott. 1576-ban már 91 frt 48 fillérre emelkedett. A tavaszi vizahalászat nem volt jövedelmező; eleget fogtak ugyan, de a nagy meleg miatt nem tudták eladni; a szokásos 5 fillér helyett tehát 2 filléren kelt a viza fontja. érdekes, hogy ez évben az összes naszádosok egyesültek a polgári halászokkal s 5 nagy társaságban együtt halásztak. A legények mind a naszádosokból kerültek. A tavaszi fogás eredménye Komárom alatt 73 viza volt. Ez eredményhez a várgróf a következő megjegyzést fűzi: öreg emberek mondják, hogy a vizahalászoknak ilyen nagy káruk még nem volt. A forráság igen nagy vala, a viza ára meg több mint felényire szállt le. Az őszi fogás sem volt szerencsés; mert mindössze 27 viza került a hálóba. Baj volt, hogy a halászok nem voltak ellátva mély hálóval; a magassal meg nem sokra mentek. A neszmélyiek, kiket a várgróf szerelt fel, 3 vizát fogtak. Mivel a halászat eredménye igen silány volt, a magyar kamara kieszközölte Zeleméry Lászlónál, az eszterg. érsek provizoránál, hogy az udvar számára 62 vizát és tokot engedjen át. zeleméry azonban nem teljesítette ígéretét; mert csak 14 vizát engedett át. A várbirtok a vizákon kívül még 20 darab vágótokot, 7 sőreget, 223 kecségét, 74 pontyot, 56 tokot és 16 fácányt vett be. A halszállítást ez évben Weicsy Mátyás, Sággy János, Szabó Mihály és Szőnyi Benedek szekeresek végezték.

E számadásokon kívül még csak kettő maradt ránk, az egyik 1578-ból, a másik 1581. évből való. Az 1578-i jelentés igen rövid s csak félévről (augusztustól decemberig) szól. A halászatról mindössze csak annyit említ, hogy Aszódnál őszkor alig néhány vizát fogtak. Komárom alatt Nagy András, Vékony Ferenc és Kántor Gergely egyesült társulata 3 hajóval halászott s hat vizát fogott (52 tallér). Földeky Demeter és Wáczy Mihály 2 hajóval 13 vizát kerített hálóba (80 tallér); Piskor Mihály és Kántor György 2 hajóval 2 vizát (14 tallér), Csapó Pál egyet, Piskor Mihály és Pál Imre pedig 4 vizát (10 tallér) vontatott ki.

Az 1581. jelentést Kranóder János várgróf készítette. A király e tisztségre 1578-ban nevezte ki, s meghagyván, hogy fizetését illetőleg alkudozzék a kamarával. Kranóder 1581. év előtt is terjesztett föl jelentéseket, hivatkozik is rájuk. Hol rejtőzhetnek ezek, nem tudjuk.

Kranóder jelentése szerint az 1581. évben Komárom alatt Wáczy Sebestyén és Budai Albert társulata (2 hajóval) 24 vizát, Csorics Bernát és Forior (?) Mihály (3 hajóval) 13-at, Csapó Pál, Farkas és Horváth Mihály (3 hajóval) 19-et fogtak. A neszményi halászok 20-at, az almásiak 22-öt, az izsaiak 64 vizát és 8 tokot halásztak ki czégekiből.

Az aszódi vizafogót összetörte a jég, s a várgróf eladta egy komáromi halásznak.

Az udvarnak szállított vizákon kívül, Ernő főhercegnek is küldött a várgróf 19 nagy vizát. November 25-én meg aq francia királynénak szállított. A fuvar költsége összesen 59 frt 30 fillért tett ki.

Őszkor az aszódi vizafogót újra rendbehozták. A számadások szerint az 545 czégedorong 81 frt 45 fillérbe került. A várbirtok bevétele készpénzben 3908 frt 40 f., kiadása 4271 frt 46 fillér volt. A bevételek közt a komáromi vám és átkelés jövedelme 3126 frt 9 fillérrel szerepel.

Kranóder János, amint az egykoru levelezések mutatják, még 1583-ban is várgróf volt. Hivatala valószínűleg 1584-ben szűnt meg, mert a király ez évben a komáromi várbirtokot bérbe adta Pálffy Miklós várparancsnoknak évi 1300 forintért.

Ez időtől kezdve mély homály födi a komáromvidéki halászat múltját. Csak nagy ritkán szól egy-egy királyi rendelet a halszállításról. A várbirtok állandóan a várparancsnokok kezében maradt zálogképen, ők huzzák a jövedelmet s nem számoltak el senkinek.

Ilkay, Jolkay, Jókay²⁹

Csallóköz, ez az egykori szigetország a magyar népnek, valamikor nagyon keresett földje volt. Dús legelői, ezernyi halászó vize, gyümölcstermő földei s fával bőves szigetei mintegy kínálkoztak arra, hogy a magyarság itt ösfoglalkozását nyugodtan űzhesse. Szigetország volt. Hiszen Rajkától Vénekig 295 szigetet számlált s a mosonyi Dunaág meg negyvennégy szigettel volt gazdag. S hány száz zátony és kisebb sziget akadt, melyeknek élete csak egy-két évig tartott? A szeszélyes Duna, mely akkor még nem volt kőpartok közé szorítva, minden évben alkotott szigeteket és zátonyokat s rövid idő múlva úgy elsöpörte azokat, hogy nyomuk sem látszott. Az áradások számtalan tavacskát, mosást, morotvát, fertőt, zsombékot, hant, dzsindzsárt, sárt, libhányt, posványt, zsemlyéket, kopolyát, pandult, halványt, tócskát, tóloczogót stb. teremtettek, melyek mikor a Duna gerébre szállott, többnyire kiszáradtak. A vízi madarak ezrei lepték el e vizenyős helyeket s halban gazdagabb volt a Csallóköz, mint az ország bármely része. Hol fogták a hatalmas 10-12 mázsás vizákat? Hol akadt a hálóba tömegével a nagyra fejlődött tok, kecsége és söreg? Honnét látták el Bécsset is több külföldi országot nemes hallal? Bizony a Csallóközből a nagy halak e legkedveltebb tartózkodási helyéből!

Hiteles jelentések adják tudunkra, hogy amíg a sok folyóvíz, szakadék és ár ki nem száradt, gyümölcs dolgában is első helyen állt a Csallóköz. I. Mátyás királyunk épp ezért a csallóközi gyümölcsfákra vetette a legmagasabb adót. Verbóczy megemlíti, hogy az országban legtöbbet adnak a Csallóközben termett szőlőért. Istvánffy Miklós is írva hagyta, hogy Bécsben legtöbbet a csallóközi gyümölcsért fizetnek.

Mivel a csallóközi nép a gyümölcsstermelésen és a halászaton kívül az aranymosással is foglalkozott, jólét és gazdagság lett a része. A XVI. században még százötvenhét népes községgel több volt Csallóközben, mint manapság. Azonban e században kezdődik a hanyatlás és a romlás. Nem a török, hanem az átvonuló és a beszállásolt császári csapatok pusztítják Csallóköz falvait és népét. Az aranymosás megszűnik; a gyümölcsfákat és a szőlőket kivágják és feltüzelik a táborzó császári zsoldosok – és kezdetét veszi az általános nyomorúság és elnéptelenedés.

A régi boldog időknek s az egykoron virágzó aranymosásnak emlékét több rege megőrizte. E regék és mondák még ma is szájról-fülre járnak a csallóközi magyar nép között.

29 Forrás: Takáts Sándor: A magyar múlt tarlójáról. Bp., 1926. pp. 393–400.

A legismertebb imigyen szól: Hajdanta a Csallóköz a tündérek Aranykertje volt. Örök tavasz virult itt s a gyümölcsfákon aranygyümölcs termett. A tündérek lakóhelye a Kisduna közepén fekvő Ilka vagy Jóka szigete volt. E zöldbe borult, virágos szigeten lakott a tündérek királynéja, a bájos Tündér Ilona. A tündérek az Ilka vagy Jóka szigetéről a Macskaréven át a mogyorósi rétekre járogattak, ahol egy százados fűzfa alatt terítették meg asztalukat. A lakomájukon bárki résztvehetett. Mikor a tündérek visszatérőben voltak Ilka avagy Jóka szigetére, ragyogó hajukból aranyport hullattak s ki mennyit tudott, annyit szedhetett magának. Nem is volt akkor az Aranykertnek nevezett szigeten sem szegény, sem koldus. Történt azonban, hogy egy durvalelkű ember a tündérek asztalánál jóllakván a vendégszeretetet alávalósággal viszonzta. A megbántott tündérek erre távoztak és soha többé nem mutatkoztak. A macskarévi révész hazaszállítván őket, a kompjában aranypatkót talált. Ezzel fizettek néki a tündérek. eltűnésük után a szigeten inség és nyomorúság kapott lábra. A régi boldog és csöndes idők örökre eltűntek s az egykori Aranykertnek neve Csallóköz lett.

E bájos regét azért hoztuk elő, hogy összekössük azt nagy regényíróknak, Jókainak halhatatlan nevével. Az Ilka vagy Jóka helynév ugyanis nem mese, mint ahogy nem mese az Ilkay avagy Jókay családnak létezése sem. Az is bizonyos, hogy a Jókay családnak szülőföldje a Csallóköz volt. Itt volt már az Árpádok korában az Ilka avagy Jóka helység. Itt volt a XVI. században Jókahely. Jóka szigete Kis és Nagy Jóka község stb. Hogy a Jókay-család a csallóközi Ilka vagy Jóka helységtől kapta a nevét, ahhoz semmi kétség nem fér. Amint magát a Jóka helységet, hol ezen, hol pedig az Ilka néven említik irott emlékeink, úgy magát a családot is Ilkay vagy Jókay néven emlegetik.

Az Ilkay (de Ilka) vagy Jókay család már a középkorban mint nemesi család szerepelt IV. Béla királyunk 1265-ben említi a villa nomine Jóka falut, mely azelőtt az esztergomi káptalané volt. Az említett 1265-ben Banai András comes és az esztergomi káptalan közt egyesség jött létre, mely szerint a comes az aha-i (bars-megyei) birtokot átengedi a káptalannak, ez viszont a Jókai faluban lévő földet és erdőt engedi Banai András grófnak.

Az 1265. év előtt úgy az ahai, mint a jókai földek is Banai András comes kezén voltak. Lehetséges, hogy az Ilkay avagy Jókay család tagjai közül már ez időtájt költöztek néhányan a barsmegyei Aha községbe. A XV. és a XVI. században ugyanis Aha faluban több ízben találkozunk Jókaiakkal. A család zöme azonban Ilka vagy Jóka községben maradt. Egyik 1303-ban kelt oklevelünk például Ilkay Jánost és Ilkay Andrást, az 1311. évben pedig Ilkay Salamont és fiát: Ilkay Lászlót említi, 1312-ben Venis de Joka és „Johannes Filius Ureus de Ilka” szerepelnek.

Nem lévén célunk a Jókay család genealogiáját adnunk, csak megemlítjük, hogy még a

XVI. század derekán is felváltva használják a családtagok a Jókay és az Ilkay vezetéknév s hivatalosan is így írják nevüket: Ilkay sen Jókay.

A XVI. században a török-magyar harcok idején a nemesség állandóan hadakozott. A katonáskodás – főleg a birtokaikat veszített nemesek részére – kenyérkeresetté lett. Az Ilkay vagy Jókay család tagjait is a harctereken találjuk Ilkay Péter (Petrus de Ilka) testvérével együtt Telekessy Imre fővezér seregében szolgált. Valószínűleg akkor álltak e kiváló főtisztünk hadába, mikor az Komáromban a naszádosok főkapitánya volt. Telekessyvel együtt aztán a két Jókay messze elszakadt hazájától. Ilkay Péter, aki Jolkay-nak és Jókay-nak is írta magát, Telekessy seregében, Kálnássy Ferenc kapitány kardja alatt mint huszár-főlegény három lóval szolgált. Fivére: Jókay Bertalan egy ideig vele együtt ette a vitézi kenyeret, aztán a Dunántúl harcolt. Mindketten jeles vitézek voltak s többször kitüntették magukat. Ilkay vagy Jókay Péter résztvett Telekessy Imrének győzelmes harcaiban s a kazai diadal alkalmával egy Hazzon nevű előkelő és szép török ifjút fogott el, akit Telekessy fővezér a királynak küldött ajándékba.

Jókay avagy Ilkay Péternek testvére: Ilkay Bertalan 1556-ban résztvevén a szigetvári expedícióban, török fogságba esett s aztán Ettek nevű pesti vajda tömlöcében sinlődött. Jókay Péter mindenáron ki akarván szabadítani fivérét, folyamodásában arra kérte a királyt, adná néki vissza a Hazzon nevű török ifjút, aki az ő rabja volt, hogy fivérét kiválthassa véle. Együttal ugyane célra hátralékos zsoldja kifizetéséért is könyörgött.

Érdemes megemlítenünk, hogy a folyamodását így írta alá: Petrus Ilkay. Az udvari kamara pedig ezt írta a kérvényre; Supplicatio Petri Jolkay.

Péter úr többször megismételte kérését, de úgy látszik minden eredmény nélkül. Hátralékos zsoldja kifizetése ügyében azonban történt némi intézkedés. A fizető és mustramester ugyanis kimutatta, hogy Jókay Péter 1557. dec. 24-ike óta három huszárlóval szolgál Szepességben Kálnássy Ferenc kapitány kardja alatt.

Úgy ezen, mint egyéb katonai mustralajstromokból kitűnik, hogy a Jókay család fiai a XVI. században a vitézlő rendhez tartoztak, zsoldért szolgáltak és nemesek voltak.

Nagy regényírónk családjának címeres levele – amint tudjuk – szintén azt bizonyítja, hogy a nemességszerző vagy annak előde jeles vitézi tettet vitt véghez. A címerlevél ugyanis egy magyar vitézt ábrázol a várbástyán, aki az alatt táborozó törökökre süti ágyúját s a családi hagyomány szerint az ágyúgolyó az egyik főtörököt találta.

Bizonyos dolog, hogy az „Ásvay aliter Jókay” címeres nemeslevelet Jókay Mihály – a regényírónak őse – 1668-ban kapta. Ha ezt a nemeslevelet ismernők, sok mindent megmagyarázhatnánk. De hát ki látta azt valaha?

Eötvös Károly a Jókay-nemzetség című munkájában írja: „A nemesi levelet én sohasem láttam s erről a Jókay-rokonokkal sohasem beszéltem.” Könyvének további fejezeteiben azonban megfigyelhető e nyilatkozatáról s két helyen is idézget a soha nem látott nemesi levélből!

A nemességszerző Ásvay avagy Jókay Mihályról Eötvös Károly azt írta, hogy életének nyomait 1650-től kezdve meg lehet találni a komáromi jegyzőkönyvekben. Ehhez még hozzáfűzi, „hogyminden jelenség azt bizonyítja, hogy Jókay Mihály 1610-1615 körül született Komáromban” s ezen Jókay Mihálynak atyja is Komáromban élt!

Eötvös Károly, aki ezeket írta, aligha lapozgatott a komáromi jegyzőkönyvekben. Ott ugyanis azt olvashatta volna, hogy Jókay Mihály 1663. dec. 7-én lett komáromi polgárrá, lefizetvén a szokásos taksát. Eszerint ő nem születhetett Komáromban s atyja sem élhetett ugyanott. Ugy látszik, hogy a XVII. században több Jókay is költözött Komárom városába. Ilyen volt például Jókay János, aki 1676-ban a városi tanács tagja, esküdtje és perceptora volt. Véle egy időben szerepel Jókay Mátyás uram, akit 1675-ben a város kapitányának választottak meg. Miféle rokonságban volt e két Jókay a költőnek ősapjával: Jókay Mihállyal, azt megállapítanunk nem sikerült. Az említett két Jókay minden valószínűség szerint katolikus volt. Hofkirchen generális és várparancsnok ugyanis felsőbb rendeletre a protestánsok templomait erőszakkal elfoglalta, virágzó iskoláikat bezáratta s papjaikat a városból kiűzte. Ezután kizárólag katolikusokból alakította meg a városi tanácsot. E dologról a városi jegyzőkönyv is megemlékezik, írván: „Anno 1674. 3. aug. az városi status között az öreg tanács in statum catholicum reformáltatott ad integrum.”

Az itt említett három Jókay közül Mihály a nagy költőnek őse. Ez a Mihály szerezte 1668-ban a címeres nemeslevelet. Jókay Mihály uram iparos polgár lévén, nem szerezhetett magának olyan címeres levelet, amelyet csak a katonáknak adtak valami vitézi tettért. Ezért valószínűnek tartjuk, hogy ez a címeres levél a Jókay-család valamelyik tagjának már régebben birtokában lehetett. De az is lehetséges, hogy Jókay Mihálynak valamelyik elődje vitt véghez holmi jeles vitézi tettet, amit aztán az Ásvay aliter Jókay-címer megörökített.

Jókay Mihály uram megvette Fricsey Ferencnek, a nemrég Komáromban költözött polgárnak a Kajtor utcában lévő házáat. De a család e házon később túladott.

Jókay Mihálynak utóda Samuel elköltözött Komáromból s a nagy költőnek családja azontúl Gyallán éldegélt. Csak Sámuelnek özvegye maradt meg komáromi lakónak.

Eötvös azt írja említett könyvében, hogy száz évvel ezelőtt tizenöt Jókay-család élt Komáromban és környékén. Mi hiába kerestük a jegyzőkönyvekben e családokat. Az 1745. évben a szabad királyi városi jog megszerzésekor az udvari kamara pontos összeírást

készített Komárom városának nemesiról. Ez összeírás szerint lakott akkor a városban 33 kuriális nemes és 217 polgári telken élő nemes (jobbára iparos). Ez utóbbiak névsorában szerepel nemes Jókay Sámuelnek meghagyatott özvegye. Más Jókay az összeírásban nem szerepel.

Jókai, a jó kertész³⁰

Még a ragyogó napban is akadnak foltok s vannak, akik csak e foltokat keresik és vizsgálják. A mindennapi ember azonban keveset törődik e foltokkal, hanem áldja és élvezi a nap fényét és melegét, mely éltet, gyógyít és ezernyi és ezernyi virágot nyit s még több gyümölcsöt érlel.

Nagy regényírónkkal: Jókaival is így vagyunk. A kritikusok keresik műveiben a foltokat, a hibákat, a nemzet pedig világot árasztó, meleget sugárzó napjának tartja őt, akit Isten jókedvében adott népének. És a múltban csak úgy, mint a jelenben, élvezi és érezi költészetének csodálatos varázsát, humorának kedvességét s nyelvének zengését.

Mondják, hogy Jókai a szertelenségnek híve és a hihetetlen, fantasztikus tárgyaknak a barátja. Ha ez így van, akkor Jókai megelőzte a korát; mert hiszen manapság a fantasztikus regények divatját éljük. Ám ami Jókai regényeiben a kritikusok szemében fantasztikusnak, hihetetlennek látszik, az nem mind hihetetlen. Tudott dolog, hogy Jókaink ezer oly dolgot hallott és ismert, amik még ma is a levéltárakban kopnak. Naplók, ismeretlen emlékiratok, levelek egész seregét használta ő, s majd ha ezek napvilágot látnak, akkor dől el, vajjon Jókai hihetetlen tárgyakat dolgozott-e föl? Aki nemcsak a nyomtatott munkákat ismeri, hanem a levéltárak anyagát is átböngészte, az más szemmel nézi Jókainak regénytárgyait, sőt néha csodálattal kérdi, honnét tudhatta ezt Jókai?

Amikor költőnk „Pekry Farkas leányai” című művét írta, még a történetírók sem ismerték a magyar familiáris rendszert, a régi családi élet e fundamentumát, s Jókai a nevezett művében mesteri módon tárta elénk azt, mintha csak ezernyi régi levelet és följegyzést olvasott volna. Amikor költőnk a tollát forgatta, még senki sem tudta, minő szerepet játszott a régi magyar életben a hársfa. Ma már tudjuk, hogy minden kastélyban, minden udvarházban ápolták a magyarok e kedves fáját, melyet a hódoltság népe nem egy helyen mint szent fát imádott is. Honnét tudta ezt Jókai, nem sejtjük, de a Bálványos vár című regényében nagyszerűen szerepelteti a nagy hársfákat, melyeknek árnyékában tartották a gyűléseket is. Még magának Jókainak is a hársfa volt a legkedvesebb fája. Magyar lelke megérezte e fa régi szerepét, s még sírhelyét is e fa tövében kívánta.

Regényíróink között Jókai volt az első, aki a török-magyar társadalmi érintkezéssel foglalkozott s a török-magyar barátság hívének vallotta magát. Bár a török világban játszó regényeihez az akkori legkitűnőbb forrásmunkákat használta (köztük a janinai konzul

30 Forrás: Budapesti Szemle. Vol. 198. (1925) pp. 167–177.

jelentéseit is), mégis azt írták e műveiről, hogy nélkülözik a korhűséget, s egy soha nem létezett világot tárnak elénk.

A kritikusok szemében Feriz bég szerelme egy magyar lány iránt, aztán a török fővitézek lovagias szelleme, stb., hihetetlen dolog. Pedig hát a valóságban hányszor megesett, hogy a hazai főtörökök magyar nőt vettek feleségül, s e nőknek még hitüket sem kellett elcserélniök. A hazai török vitézek lovagias szelleméről is ezernyi és ezernyi adat maradt ránk. Csak például említjük, hogy Révayné Forgách Máriának Thuróczból Kapuvárra kellett utaznia leánya látogatására. Mivel török területen kellett utaznia, úgy búcsúzott el övéitől, mintha többé sohse látná őket. És iszonyú félelem és rettegés közt indult útnak. Kapuvárra érvén, onnét megírta, hogy az Isten csodát tett véle. A törökök nemcsak hogy sehol nem bántották, de Esztergombnál a patyolatos főtörökök emelték kocsiját a kompra s átvivén őt a túlsó partra, Esztergomban meghívták reggelire, aztán útmutató kísérőket adtak melléje, nehogy pestises faluba tévedjen.

Ma már tudjuk, hogy a török s magyar vitézek miként mulattak együtt; tudjuk, hogy városaink a török hatóságoktól kérelmezték, ne engednék meg, hogy a török urak és vitézek a magyar lányokkal és menyecskékkel táncoljanak. Az is tudott dolog, hogy a budai basák lakodalmukra a magyar urakat is meghívták.

Jókaink az utolsó budai basáról is írt. A költő szerint e basa lányának a kuruc Petneházy udvarolt Budán. Biz ez hihetetlennek tűnik fel. De ha tudjuk, hogy az utolsó budai basának, a hős Abdinak a felesége magyar asszony volt, akkor mindjárt lehetségesnek látjuk Petneházy udvarlását.

A török történetíró: Evlia Cselebi, aki beutazta Magyarországot, de meg a magyar források is megírják, hogy a hazai törökök a XVII. század derekán már letették a turbánt s helyette darutollas magyar sőveget s hozzá dolmányt és mentét viseltek. Aztán igen sokan közülök magyar vezetékes nevet vettek fel.

Ezek és ilyenek ma már tudott dolgok, de ha Jókai írt volna ilyesmit, egykori kritikusai megint csak azt írták volna, hogy azok fantasztikus mesék!

Valamikor hihetetlennek és fantasztikusnak mondták azt a mesteri leírást, melyet Jókaink egyik nagyobb regényében az 1848-ban hazaszökött huszárok merész kalandjairól adott. Hát ez az érdekfeszítő leírás sem Jókai fantáziájának a termése. Kevesen tudják, hogy a költő ezt Dessewffy huszárőrnagy naplója után írta. S ez a Dessewffy a hazaszökött huszárok egyik népszerű tisztje volt. Ha naplója egykor megjelenik, kiki látni fogja, mennyire ragaszkodott ahhoz Jókai s mit változtatott azon.

Ilyen és ezekhez hasonló dolgot seregével sorolhat fel az, aki némileg ismeri a családi

levéltárak kiadatlan kincseit, miket Jókainak seregével használt fel.

E sorok írójának még megvolt az a szerencséje, hogy személyesen ismerhette a nagy költőt. Hát bizony egyébről sem beszéltünk, mint szülővárosunknak, Komáromnak múltjáról. S én a város monografusa, álmélkodva hallgattam, minő alaposan ismeri ő e sokat szenvedett város múltját. Nem csoda tehát, hogy oly mesteri módon és mégis oly híven írta meg a komáromi nagy földrengést, a dunai híd leszakadását, a nagy tűzvészt, stb. A monarchiáról szóló nagy munkában is ő akarta Komáromnak és vidékének múltját és jelenét megírni. Nagy kár, hogy a betegség ebben megakadályozta őt. Így aztán nekem kellett megírnom. S Jókai, akit némelyek még vallási elfogultsággal is vádolnak, meghagyta, hogy az úrnapi körmenetet szépen írjam le; mert olyan nincs több az országban!

Mikor költőnknek ideje is az estvéhez közeledett, s mikor utolszor fordult meg Bécsben, felkeresett ott a levéltárban. Szokása szerint ezzel állt elém: „No, mit csinál a mi Komáromunk?” Ezúttal én meséltem neki a városi jegyzőkönyvekből vidám és regényes dolgokat. Szép kék szemei felragyogtak olykor, s így szólt hozzám: „Öcsémuram mért nem mondta előbb ezeket, mily szép dolgokat írhattam volna belőlük!” Még megteheti – mondám én. Már késő – felelé ő. S csakugyan késő volt.

Komárom! Ezredéves színmagyar város, legnagyobb fiad mennyi örömmel, mennyi szeretettel foglalkozott veled. Ő tett meg téged a honszerelem csodás bőv körének, mely őt magát is élte végéig fogva tartotta. Itt szereztette ő a legnagyobb kincseket, miket aztán a haza oltárára helyezett. Itt lett ő az örök szépnek és a jónak művelője, itt gyűjtögette a lilium kelyhéből a harmatot, hogy elvarázsolja véle honfitársai szívét. Itt véste emlékezetébe a város tragikus múltját s szőtte be az álmok ragyogó ábrándjaival. Itt kezdte ismerni a természet titkait, itt szerette meg a fákat és a virágokat. Nagy megfigyelőtehetsége s kitűnő emlékezte lévén, semmi el nem került figyelmét, s az ifjúkori benyomások soha el nem tűntek lelkéből. S már ekkor kifejlett benne a búvárkodási és kertészkedési hajlam, s idővel igen jeles kertészgazda vált belőle.

Oláh Miklós esztergomi érsek végrendeletében utódainak hagyta a pompás pozsonyi kertjét, melyet maga ültetett és gondozott, de azt kívánta tőlük, hogy ők is jó kertészek legyenek. Oláh Miklós nagyon jól tudta, hogy minő hatással van az emberre a kertészkedés; tudta, hogy nemcsak a földnek és a hazának szeretetét tartja ébren, de szelídséget, megnyugvást és sok-sok ártatlan örömet szerez az embernek. Ezért kívánta, hogy az érsekségben utódai jó kertészek legyenek.

Tudott dolog, hogy a kertészetet mindig a népek műveltsége hőmérőjének tartották. Nálunk a XVI. században éri el virágszakaszát, mikor is még a királyi és császári kertekbe is

tőlünk viszik a nemes csemetéket és az oltóágakat, s külföldi fejedelmek hirdetik, hogy nincs ország, mely olyan gyümölcsöt teremne, mint Magyarország. És mit látunk a kertészkedés e virágszakaszában? A műveltség minden ága fejlődik és virágzik, s a hazaszeretet, a nemzeti érzés eladdig nem látott fokra emelkedik. És e kor legnagyobb és legjobb fiai épp azok, akik maguk is lelkes kertészek voltak.

Jókaink – amint tudjuk – még gyermekkorban volt, mikor a kertészkedést megkezdte. Komáromban minden ház körül volt kert, s mindenik nagyasszony – köztük Jókai édesanyja is – lelkes kertgazda volt. Az iskolában és otthon a kis Jókai hamar elsajátította az oltást, a szemzést, az ültetést, s mód nélkül megszerette a kertészkedést. Természete lévén a magány keresése, az elmélyedés a természet titkaiba, semmi sem felelt meg lelkének annyira, mint a kertészkedés. Hite, szeretete és szelídsége aztán a fák és a virágok között folyton erősödött.

Tudjuk, hogy mint ifjú, hosszú ideig egész napját szigeti kertjükben töltötte. Itt a magányban teljesen elmélyedt a természet tanulmányozásába. Soha alkalmasabb helyet nem találhatott volna erre a komáromi szigetnél. Az ő korában ez a sziget még bőves volt morotvával, dzsindzsárokkal, kopolyákkal, tóloczogókkal, melyek a legritkább vízivő növények ezreit termelték. Aztán mikor a kertek gyümölcsfáinak ezrei virágba borultak, a csodás látvány s az illatár tágas mezőt adott az elmélkedésre. Fülemlék csattogásától, énekes madarak ezreinek zengésétől, méhek zümmögésétől hangzott ilyenkor a sziget. Mind oly dolog, ami a mélyen érző Jókait elbájolván, a fantáziáját életre keltette. Óh! – írja ő maga – az a kis fakunyhó ott a dunaszigeti gyümölcsöskertben, az volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam meg az első regényemet!

A természettel való foglalkozás a fiatal Jókai ábrándos lelkének egyik hézagját tölté be és egészíté ki. És a nagy természet szépsége a költőnek kifogyhatatlan kincsévé vált. Szorosabb viszonyt képzelni sem lehet, mint Jókaiét a természet szépségeihez, a fákhöz, a virágokhoz. II. Sylvester pápa a madarakkal folytatott párbeszédet, Jókai a fáival és a virágaival beszélgetett, s amint maga írta, szerette őket, bennük élt és általuk élt. A fák és a virágok szórakoztatták, tanították, ha kellett vigasztalták, s felemelték az eszményi felé. Az élet csupa örvény, ezekben néki a kert oázis volt. „Óh! – kiáltja –, a földmunka a legédesebb, a zöld levél a legjobb barát!”

Bizonyos dolog, hogy a szigeti kertjében eltöltött hosszú idő alatt a fákkal és a virágokkal való foglalkozás lelkivilágára is nagy hatással volt. Szelídsége itt nagyobbodott, hite itt erősödött, szeretete a növényekhez itt növekedett. „Akárhová nézek – írja ő maga –, bármerre fordulok, mindenütt őt látom, fűben, fában és a fa leveleiben, őt – akit a nagy bölcsék nem akarnak látni!” – „A virágok erdejét – írja más helyen – mély zsongás zúgja át s

e titokszerű zsongásban, a virágok szemeiben Isten beszél, Isten néz.” – „Minden virágnak éppen úgy van élete, vágya, hajlama, bánata és öröme, fájdalma és szerelme, mint nekünk.” – „Én azt hiszem, a fák is hallgatják és nézik azt, aki őket szeretve ápolja!... Óh, a fák oly okos lények, azokban lélek lakik! Én gyilkosnak tartom, aki egy nemes fát kivág.”

A fák és a virágok szeretete arra indította a költőt, hogy a füves könyveket és a kertészeti munkákat is tanulmányozza. Ismeretei e téren aztán folyton nagyobbodtak. Mivel az igazi szeretet sohasem gyengül, soha meg nem szűnik, Jókainkban a természetért való rajongás soha ki nem aludt. Halhatatlan művei hirdetik, hogy ifjúkora emlékeit százszor is visszaálmódta s a szigeti kertben szerzett megfigyeléseit folyton kamatoztatta. Aztán még agg korában is mindent elolvasott, ami a fákról és a virágokról szólott. S e páratlan munkásságú férfúnak maradt ideje arra, hogy minden újabb rózsá-, szőlő- és gyümölcsfajt megismerjen és kertjében meghonosítson.

Természetrajzi és kertészeti ismereteit aztán nagyszerűen értékesítette regényeiben és elbeszéléseiben. Alig van munkája, melyben ragyogó színekkel nem festené a természet szépségeit, a fákat és a virágokat. Reális megfigyeléseivel e téren úgyszólván egyedül áll a világirodalomban. S nem azért írja e tüneményes, a szivárvány minden színével ragyogó leírásokat, mert ismereteit akarja fitogtatni, hanem azért, mert lelke mélyéből szerette a természet szépségeit és örvendett mindannak, amit a kertészet terén teremtett. Ő maga írta jómagáról: „Lehet, hogy el fognak felejteni mint költőt, de az én szép fáim minden évben újra ki fognak zöldülni s hirdetni fogják, hogy kertész voltam”.

Igen! Ő kertész volt, mégpedig a legjavából. Alaposan ismerte úgy a hazai, mint a délszaki növényeket és fákat s utánozhatatlan mester volt ezek festésében. Költői ihlet és lelkesedés fogja el őt, valahányszor valami ritka növényről írhat. Ki nem olvasta például a tordai hasadék ritka flórájának megkapó leírását? Szinte szemünkkel látjuk a medveszőlő-bokrot, az *allium oliquum*-ot, mely vadon sehol másutt elő nem jő, aztán a díszbokrok leggyönyörűbbikét: az ősztavaszkukojcát (*Arbutum Unedo*), melynek ágai korallpirosak s gyöngyvirágalakú, illatos, fehér virágai vannak. Mikor Jókaink Olaszországban utazott, – amint maga írta – a horticulturalis élvezet volt első gondja. Mindent megnézett s amit hasznosnak talált, kertjében is alkalmazta. Itt, olasz földön, nem kis öröme, találkozott az ősztavaszkukojcával, a tordai hasadék e gyönyörű virágcserejével.

Gondolhatunk-e pompásabb, színesebb s hívebb leírást azoknál, amiket Jókaink adott a lópokról és a lópok növényeiről? Ő nemcsak a vízi virágokat ismerte, de azt is jól tudta, melyik nő mély vízben, melyik az iszapban és melyik a kavicsos, sekély vízben.

A délszaki fák és növények, valamint a velük való bánásmód bőséges leírását „Ahol a

penz nem Isten” című regényében adja. Mint mindenütt, úgy itt is költői lángelméjével valósággal elvarázsolja az olvasót, úgyhogy az szinte beleéli magát a délszak bűbajos világába.

Ki nem olvasta az Aranyemberben a Senki-szigetének megragadó leírását? Ne higgyük – amint sokan állítják – hogy ez is Jókai ragyogó fantáziájának a teremtése! Ifjúkori emlékeinek a felújítása ez. A Senkiszigetének leírása, fái, virágai, vízi növényei ugyanis a valóságban a komáromi sziget hű festése. Ha valaki virágfakadáskor a Dunán Komárom mellett utazott, láthatta a Senkiszigetet. Óriási fehér és rózsaszínű folt ilyenkor a komáromi sziget, telve madáréekkel. S ha ilyenkor erősebb szél fúj, a hulló szirmok millióját sodorja a Dunába.

A Senkiszigetének úgy őszi, mint tavaszi leírásában minden lapon kiérzik a költőnek komáromi megfigyelése. Csak például említjük, hogy az egyik májusi árvíz után a Senkisziget hatalmas diófái mind elpusztultak. Aki a szigeti életet nem ismeri, ez hihetetlennek tűnik fel előtte. De Jókaink sokszor tapasztalta Komáromban, hogy a nyári árvíz a leghatalmasabb diófát is kiöli.

Tudott dolog, hogy Jókai szívesen szerepeltet a regényeiben kertészeket. A Politikai divatokban például, mint a forradalom egyik menekültje, jómagát is mint kertészlegényt szerepelteti, aki mesteri módon magyarázgatja gazdájának az üvegházi virágokat.

Az Elátkozott családban a derék Gutai Thaddeus tiszteletes uramat mint nagy botanikust szerepelteti. S Gutai uramat az a szerencse éri, hogy a komáromi szigeten a legritkább virágok egyikét, az *Oenothera biennist* sikerült felfedeznie, mely virág különben csak Virginiában fordul elő.

De ki tudná mindazt felsorolni, amit Jókaink a fákról, a virágokról és a kertészkedésről megörökített. Könyvet kellene írunk, ha Jókainknak e téren való ismeretét mind egybe akarnánk fűzni.

Jókai, a nagy idealista, aki csodálatos fantáziáját ezernyi színben ragyogtatja, aki a költői leírásoknak utólérhetetlen művésze, a kertészet dolgában, a természetrajz terén a legnagyobb realista. Amit ő a fákról és a virágokról valaha írt, az reális megfigyelésen alapszik. S meg kell állapítanunk, hogy e tekintetben alig van párja a világirodalomban.

A költőknél megszoktuk, hogy olyan virágokat fűznek bokrába, amelyek egy időben sohasem virágoznak. Ez a rómaiaktól kezdve napjainkig szinte szokássá vált. Még az olyan költők is, akik a virágok közt éltek és forgolódtak, legtöbbször a poetica licentiával élnek. Tompa virágregéiben például a rózsa, szekfű, ibolya, árvácska, basarózsa, tulipán, lilium, ciprus, mályva stb. egyszerre virágzik és illatozik. Az őszi kikericsnek Tompa szerint piros a színe, a téli zöldnek piros fürtök helyett kék a virágja.

A realiztikus irány nagymestere: Zola a „Mouret abbé vétke” című regényében fejtette ki legbővebben növénytani és kertészeti ismereteit. Több fejezetben írja le itt a Paradou-nak nevezett parkot. Tagadhatatlan, hogy költői szempontból gyönyörű a leírás s a franciák méltán halmozták el a legnagyobb magasztalásokkal. A reális irány e nagy mesterétől azonban elvárhattuk volna, hogy a valót és a lehető írt írja le. Ám a Paradou nagyszerű leírásában egy szemernyi valóság sincsen. Zola egy óriási, elhagyatott parkot ír le, melyet jó száz éve emberi kéz nem érintett. Valamikor e parkban melegágyakban ritka virágokat neveltek. A gazda elköltözése után azonban a park magára maradt és emberi kéz nem érintett ott többé semmit. Zola szerint azonban a nemes virágok nemcsak hogy tovább éltek, hanem örökéletű alakban mód nélkül elszaporodtak.

A nemesített rózsák erdei fákká növekedtek s rózsafák őserdeje keletkezett. Egy és ugyanazon törzsön minden elképzelhető színű és illatú rózsa nyílt, s a lehullott szirmok emberderékmagasságig értek! A krizantém-, ibolya- és gyöngyvirágmezők, a jácint, a tubarózsa, a tulipán, a fukszia, pünkösdi rózsa stb. rengetegje mind egyszerre nyílt. Embervastagságú napraforgók, miknek levelei egy gyermeket is elbírtak, egész táblákat töltöttek be. A nemes rezedák térdig értek, a rhododendronok óriási nagyságra nőttek. A sima törzsű körtefák, a piroskérű százados őszibarackfák, szilvák, meggyek és cseresznyék stb. mind roskadásig tele voltak gyümölccsel s egyszerre értek. Még a görög-és sárgadinnye is vígan tenyészett az eperrel együtt. A paradouban a kékvirágú pünkösdi rózsa viaszfehéret nyílt.

Aki csak egy hajszálnyit ért a kertészethez, tudja, hogy Zolának ilyen leírása a képtelenségek halmaza. A kertet, melyet jó századon át ember nem művelt, gaz, dudva, bogáncs és csalán fogja el. Nemes virág nem nő ott egy szál sem. Hiszen ezek különben is néhány nap alatt elpusztulnának, ha nem öntözik. A nemes rózsafák nem nőhettek fákká, hanem elpusztultak. Hiszen a csipkerózsa vad hajtásai rövid idő alatt előlik a nemes részt.

Nemcsak Zolának, hanem egész csomó jeles regényírónak műveiben találunk ilyen hihetetlen botlásokat. Hugo Victor például a januári legnagyobb hideget írva le, pompásan festi le az angol tengeren dühöngő hóvihart! Oly hihetetlen nagy volt e hóvihar, hogy Hugo Victor szerint még fecskék és sirályok sem mutatkoztak!

Pierre Loti szép regényeiben találkozunk szürkészínű lenvirággal, piros mezei gyűszűvirággal, stb. Egyik tavaszi leírásában virágzó erika borítja a réteket. Mikor ugyanezt a tájt októberben írja le, akkor is éppúgy virágzik ott az erika, mint tavasszal. Aztán a kecskerágóbokrok ugyanitt szőnyegetek és kékvetőket alkotnak.

Aki nem röstelli a fáradságot, seregével találhat ilyeneket a nyugati népek regényíróinak

műveiben. Mily messze esik ezektől a mi Jókaink, aki minden fáról és virágról reális megfigyelései alapján ír, aki maga oltogatja gyümölcsfáit, maga szemezi rózsáit, s minden fának, cserjének, gumónak ismeri a természetét. Aztán van még más valami is, ami csakis a mi Jókainkban található. Ha ő a természet alkotásaival foglalkozik, lelke szinte szárnyakat ölt s oly varázserővel ír, hogy még azokat is magával ragadja, akiknek a természet szépségei iránt vajmi kevés érzékük van. S mi ennek a magyarázata? Imígyen csak az olyan költő írhat, aki maga is rajongó szeretettel csügg a természetben, aki szívvel-lélekkel rabja a fának és a virágnak. S Jókaink az volt. Fecskefészkeknek nevezi a maga kertjét, melyet egy elhagyott kőbánya területén valóságos paradicsommá változtatott. Ha itt, a kertjében foglalatoskodott, gondjai elültek, öröme tisztább, lelkesedése forróbb lett. S minden fája és virágja eszméket keltett benne. Ő maga írja egy alkalommal: „Gondterhesen járkáltam künt a kertemben, akkor még fiatal fácskáim közt, s íme mint Mózesnek a csipkebokor, nekem a ribiszkebokor súgta meg hogy kezdjek egy művet!”

Bár Jókainak jósága csak virágot hintett, mégis sokszor kellett tövisbe gázolnia. Kertjében azonban vigaszt talált. Ez a kert még szülővárosát is emlékébe juttatta; mert onnét is hozatott cserjéke és oltóágakat. Csoda-e, hogy amit maga teremtett, maga nevelt, azt lelke mélyéből szerette? A föld – úgymond – amiben fáik élnek, az ő költeménye, az ő életének története van azokban megírva. Oh, – írja felesége halála után – milyen nagyon szeretünk mi a fákat, a mi fáinkat, miket magunk ültettünk.”

Hogy Jókai minő kertész volt s mi mindenhez értett, azt jómaga megírta „Kertgazdászati jegyzetek” című, 1896-ban megjelent munkájában. Kevesen ismerik e derék munkát, pedig ennél bájosabb, szellemesebb és vonzóbb kertészeti könyvet aligha írtak. Egész sereg hasznos megfigyeléssel szolgál benne s amellet kedves vidámsággal tréfálkozik. Itt, e munkájában jelenti ki, hogy az ő kertje életének föltétele; jó kedélyét és egészségét kertjének köszönheti, hiszen egész házatája fürdött a fölséges ámbraillatban! Ugyancsak itt sorolja fel az igazi kertész örömeit. „Akinek – úgymond – nem gyönyörűsége az első oltványnak rügyfakadása, akinek nem repes a szíve az első virágbimbó kipattanásánál, az menjen a piacra s ne vesztegesse idejét a kertészkedésre.”

Jókai a természethez, a fákhöz és a virágokhoz való hűségét a koporsójáig vitte. S akit idefent a róluk való ragyogó ábrándok annyiszor elringattak, ott lent a sírban is kedves fáiról és virágjairól akart ábrándozni. Az kívánta, hogy kertje fehérlevelű hársfái alá temessék. „És ott – írja – hallgatom majd, amit a fák beszélnek a méheknek, a méhek a virágnak s a virágyököknek éneke.”

Aki így szerette a fát és a virágot, aki szíve és lelke örökéletű virágait mind a

nemzetének hagyta, annak sírját csakugyan a hála örökéletű virágjainak kell borítani. Hadd álmodjon a költő tovább is a fákról és a virágokról s ne tudja meg sohasem, hogy imádott hazája mivé lett.

Az elátkozott család³¹

Jókainknak oly sokszor emlegetett „szertelenségei és hihetlenségei” akaratlanul is elménkbe jutnak, mikor Az elátkozott család című szép regényét olvassuk. Aki nem ismeri Komárom múltját, szentül hiheti, hogy Jókai e művében nagyon is túlment a képzelet tilalomfáin. Pedig hát, mint legtöbb történeti regénye, úgy ez is valóságon alapszik s mesteri módon világítja meg Komárom akkori életét. Emellett éppen ez a regénye villámfényt vet az ő lelkivilágára, kulcsot ad az ő pszichológiájához s bepillantást enged lelkének legmélyebb rejtekébe.

Jókai, mint legtöbb regényében, úgy Az elátkozott családban is egykorú följegyzéseket használt forrásokul. Komáromban még ma is forognak ilyenek közkézen a nagy tűzvészről, a földrengésekről, a dunai híd leszakadásáról, stb., számadatokkal szolgálván az akkor elveszett emberéletről s az okozott károkról. Jókai itt említett regénye a nagy földrengésnek mesteri leírásával kezdődik. Lássuk hiteles történeti adatok alapján a gyászos esemény leírását.

Az 1763. év június 28-án nagy vásár volt komáromban, tehát mindenki korán kelt. Reggeli hat órakor a hívők jórésze a templomokban imádkozott, mikor irtóztató dörrenés zúgott végig a városon, a legbátrabb embereket is megrémítvén. Rögtön rá, egy még hatalmasabb rázkódtatás következett. A tornyokban egyideig a harangok maguktól kongtak. Aztán egy pillanat s a templomok a legerősebb épületekkel együtt porban heverték, ölve az embereket bizonytalan számban. A föld tombolása sok épületnek még az alapját is szétvetette. Irtóztató por és füst tölté be a várost s az emberek egymást sem igen látták. A városházának és a Szent János-templomnak tornya a vásárosokra szakadt. A Szent András-templom bedőlt boltozata a misét hallgatókra dőlt. A félelmetes zúgás és az összeomló házak robaja közé a sebesültek és a haldoklók jajkiáltása elegyedett. A Dunán a földrengés valóságos tengeri csatát rögtönzött, egymáshoz vagdosván a hajókat és a malmokat. A Vág-folyó mellett a föld megnyílt s a nyílásból nehézszagú, kénes víz ömlött s különféle színű iszap szökött a magasba.

A romok alól még aznap 65 halottat vontak ki, másnap a sebeikben meghaltak közül százketőt temettek el. S ez így ment tovább. A sebesültek száma olyan nagy volt, hogy számukat tudni sem lehetett. Összedőlt mind a hét templom a papi házakkal együtt; 279 ház teljesen, 785 pedig részben omlott össze. A földrengés pedig szeptember 26-ig meg-megújult. Méltán mondhatta tehát az egyik városatya: „Istennek büntetése vagyon rajtunk, imádkozzunk; mert elsüllyed alattunk a föld.”

31 Forrás: Takáts Sándor: Hangok a múltból. Bp., 1930. pp. 371–379.

Ime, ez a történeti igazság. Aki ismeri Jókai regényét, meggyőződhetik, hogy ő a valóságtól alig tért el.

Az események folytatása helyett most némi kitérést kell tennünk, mert imígyen nagyszerű világot vethetünk Jókainak lelkivilágára, arra a ritka lelkivilágra, melyben a gyűlölködés és a felekezeti türelmetlenség nem verhetett gyökeret.

Bár Komárom törzsökös lakossága a XVI. század derekától fogva az új hitnek volt követője, nincs az országban város, melyben a protestánsoknak egyszázadon át annyit kellett tűrniök és szenvedniök, mint Komáromban. Hoffkirchen generális és várparancsnok felsőbb parancsra 1672-ben templomaikat s virágzó iskolájukat elfoglalta s papjaikat fegyveres erővel kiűzte a városból. Azontúl egy kis fa-oratóriumban gyűltek össze s a gyülekezet legvénebbje – papjuk nem lévén – vezette az istentiszteletet. Az 1746. évben ezt is megtiltották nekik. A halottaikat nem volt szabad éneklés mellett eltemetniök. Részt kellett venniök a katolikus nagyobb ünnepeken és az úrnapi körmeneten, ahol rendesen a saját felekezetük korholását kellett hallaniök. A városba jövő prédikátorokat a katonaság elfogta. A jezsuiták főnöke folyton örködött s azonnal értesítette a német katonaságot, ha a protestánsok valamelyik házban összegyűltek. Mikor az általánosan tisztelt Kazáry Ádám meghalt, tisztelői mit sem törődvén a tilalommal, a temetésen énekelni kezdetek. Az ottlevő jezsuita páter meg akarván ezt akadályozni, valóságos ribillió tört ki s a páter alig szabadulhatott (tumultuosam insurrectionem fecerunt etc.). Az üldözött protestánsok 1732-ben már külföldi fejedelmekhez és Hollandiához fordultak védelemért, de e lépésük még inkább rosszabbította a helyzetüket. Mivel a Komárommal szomszédos községeknek: Szőnynek, Mocsának, Ekelnek stb. saját papjaik voltak és szabadon gyakorolták vallásukat, a komáromiak nagyobb ünnepeken odamentek imádkozni. Ezt is betiltották s aki a Dunán átment, tömlöcbe vetették. A városba jött Szatmáry Mihály prédikátort a jezsuita főnök elfogatta a katonasággal, aztán az esztergomi érsekre bízták, börtönnel vagy gályarabsággal büntesse-e őt. Nemes Sarkady Sámuel billegi prédikátor ugyanezért másfél évig ült a börtönben. Vajda Péter ekli pap haldokló testvérét jött meglátogatni, de nem bocsátották hozzá, hanem bántalmazások között kiűzték a városból.

Ilyen és hasonló esetet egész sereget őriztek meg a levéltár régi iratai.

Az üldözésekben maguknak a polgároknak nem volt részük. De ezek között is akadt néha, aki helyeselte a protestánsok elnyomatását.

Az üldözésnek e századában Komáromban sok megható tragédia játszódott le. Bár Jókaink nagyon jól ismerte mindezeket, regényében teljesen mellőzte. Többízben volt alkalmam véle Komárom ez időbeli történetéről beszélgetnem. Mikor kérdést intéztem hozzá,

miért nem használta föl regényében e megkapó drámai részleteket, szelíden felelte: „én a kölcsönös megértést és a szeretetet s nem a gyűlölködést hirdetem. Az utóbbit jobb, ha örökre eltemetjük”.

A nagy földrengés hatása alatt a megrettent lakosság kettőzött áhítattal fordult az ég felé. Imádkoztak mindenfelé. Mivel temploma egyik felekezetnek sem volt, fa-imaházakat építettek. Ezt tették a kálvinisták és a lutheránusok is, még pedig – amint Jókai is írta – közadakozásból. Mindkét felekezet bejelentette ezt a királynénak és a kancelláriának, alázatosan kérvén, engedtesék meg nekik, hogy „az Úristen haragjának megszűnéséért s koronás királynéasszony hosszú életéért imádkozhassanak”.

A városi tanács – ahonnét a protestánsok ki voltak zárva – 1763. augusztus 19-én bejelentette a helytartótanácsnak az imaházak építését. Onnét aztán sürgős rendelettel meghagyták az imaházak lerombolását. Erre mindkét protestáns felekezet könyörgő felterjesztést intézett a helytartótanácsához.

„Mi – írják az ágostai vallásúak – ugyan semminemű oratóriumot nem építettünk, hanem a hatalmas Úristennek irtóztató büntetése az egész városunkon, sőt majd az egész országon lévén, kénytelenítettünk házainkat s minden javainkat elhagyni s hajókra szállani és a fölséges Istennek haragját szüntelen való imádságainkkal és esedezéseinkkel engesztelni s látván azt is majdnem szemeinkkel, hogy minden minutában az iszonyú s országunkban hallatlan földindulások miatt vagy elsüllyedünk, vagy pedig a kőfalaknak leomlási által életünk hirtelen eltöröltetik, semmi egyebet hátra lenni nem gondoltunk, hanem hogy ilyen netalántán következhető veszedelmek között lelkeinket annak, akitől vettük, ismét visszaadhassuk, először hajókon, azután pedig református uraiméktől látván, mi is a régi temetőn a végre, hogy mind a Vágdunától s mind pedig a győri Dunától közelebb érjük s összekötöttetett imádságainkkal buzgóbban könyöröghessünk, a napnak rettenetes hévsége ellen, egynéhány deszkát imitt-amott összetámogatván, és hogy a szél el ne hordja, póznákhoz madzagokkal kötöttünk s azok alatt az Úristen haragjának megszűnéséért s fölséges koronás királyné asszonyunknak hosszú életéért, szerencsés országlásáért s az ilyen s egyéb veszedelmünktől való megoltalmaztatásáért mindennap reggel és este imádkozunk. Minthogy pedig gondoltuk, hogy lehetnek olyanok, akik ezen szíves indulatbeli buzgóságunkat rosszul netalántán magyarázni s mindket vádolni fognak, mi mindezeket július 10-én fölséges, kegyelmes, koronás királyné asszonyunknak Schönbrunnban, alázatosan benyújtott instantiánkban detegáltuk s fölséges asszonyunk kegyelmes dispositioja alá magunkat önkényt vetettük. De ő felsége eddig semmit sem resolvált.”

„Nálunk – írják tovább a folyamodók – sem prédikátor, sem levita, sem más ilyes

hivatalbeli ember nem vala s nincs is, hanem közülünk hol egyik, hol másik a többi előtt imádkozott. Nékünk két halottunk azóta lévén, de akkor is annak vitelekor senki közülünk nem énekelt. Ami az összetámogatott deszkáinknak lerontatását illeti, annak nagy munka nem kívántatik; mert ha két végén a madzagokat késsel elmetszendik, azonnal összedül. De alázatosan esedezünk, hogy azon deszkák mostani státusban maradhassanak, míglen ő felsége kegyelmes resolútiója éránta érkezik, nem azért, hogy azon idő alatt alájok concurrálnánk, hanem hogy valaki ne mondhassa, hogy mi talán vakmerőül ő felsége előbbi kegyelmes resolútiói ellen valóságos oratoriumot építettünk. És aki ezen város romlásának megtekintésére ide jövend, mindenki láthassa, hogy az nem oratorium.”

A komáromi kálvinisták is bejelentették a fa-imaházukat úgy őfelségének, mint a kancellárnak is. Mivel sem a luteránusok, sem ők választ nem kaptak, teljes bizalommal várták a legfelsőbb végzést. A kálvinisták is megírták folyamodásukban, hogy sem papjuk, sem levitájuk nincsen. Egy öreg ember imádkozott elő s végezte az istentiszteletet. Temetéskor nem énekeltek. Az imádság helyén emelt gyenge és alázatos hajlék ügyében alázatosan várják ő felsége kegyelmes végezését. S míg ez megjönne, engednék meg nekik, hogy Isten ítéletinek engesztelésére tovább imádkozhassanak fahajlékukban.”

Ő felségétől egyik felekezet sem kapván választ folyamodására, a helytartótanács elrendelte, hogy az imaházakat azonnal le kell bontani s azok ellen, akik az építésben részesek voltak, szigorú vizsgálatot kell indítani. A város a helytartótanács parancsára szeptember hó 28-án lerontatta a két fa-imaházat.

Idáig – amint látjuk – Jókai a történeti igazságtól alig tért el. Mindössze annyi a különbség a hivatalos iratok s Jókai elbeszélése közt, hogy Jókai a fatemplomok lerontásánál a megyét, illetve az alispánt szerepelteti.

A regényben ekkor kezdődik Malárdy alispán szereplése. Itt az anyagot Jókai vagy egykorú följegyzésből, vagy a komáromi urak elbeszéléséből merítette. De hát ki is volt ez a büszke Malárdy? Rozsomnitici és Alsólieszkói Ordódy Péter volt ő, aki 1757-től fogva volt a megye alispánja s egyúttal udvari tanácsos is. Tudott dolog, hogy a regény egyik legpompásabb alakja Bajcsy András uram, a komáromi csizmadiák nemes céhmestere és a kálvinisták kurátora. Kit ábrázolt ebben Jókai – nem tudjuk. A Bajcsyak régi komáromi lakosok s már a XVI. században szerepelnek. Az is bizonyos – amint Jókai is írja a regényében – hogy 1790-ben egy Bajcsy nevű embert választottak Komárom alispánjává. De ez a Bajcsy nem volt csizmadiamester.

Az elátkozott család másik legnagyobbszerűbben megrajzolt alakja Gutai Tádé. Bizonyos dolog, hogy ennek erkölcsi tökéletessége, tüzes hazafisága, egekig csapongó hite az

első komáromi prédikátorra, idősb Péczeli Józsefre vall. Ezt annál inkább föltételezhetjük, mert Jókai a regényben előadja a komáromi tudósok irodalmi munkásságát is, mellyel az alvó magyarságot ébresztették. Ezeknek a feje pedig idősb Péczeli József volt. E nyelvmívelő társaság ismertetésénél olvassuk Jókainak e gyönyörű s a mostani viszonyaink közt nagyon is elkelő mondását: „lehajolhatsz, te árva nemzet, egész a fekete földig, széthullhatsz, elolvadhatsz: de mikor a végsőre jutottál, akkor fölébredsz újra s megújítod lételedet!”

Az elátkozott család egyik remekül jellemzett alakja az örökké pletykázó Mákosné. Ez speciális komáromi termés. Valamikor úgy hívták őket, hogy bíróbúsító vénasszonyok. Komárom régi jegyzőkönyvei hemzsegnek az ilyen alakoktól.

Ami magát a regénynek korrajzát illeti, az tökéletes. Minden komáromi ráismer benne városa régi életére s mindegyik érzi benne azt a vonzalmat, melyet Jókai szülővárosa iránt késő vénségéig megőrzött...

Ime egy példát hoztunk itt fel arra nézve, hogy Jókai történeti regényeit egykori kritikusai nem egészen igazságosan ítélték meg. ők ítélték, de az író forrásait nem ismerték. Fantasztikusnak, hihetetlennek mondtak olyasmit is, amit hiteles történeti adatokkal igazolhatunk. Vegyük például a török korszakban játszódó regényeit. Ezekről kritikusai azt írták, hogy nélkülözik a korhűség szilárd alapját!

Thallóczy Lajos, a törökök egyik legkiválóbb ismerője, aki Janinában is megfordult s akit meleg barátság fűzött Jókaihoz, egyik levelében írja nekem, hogy a Janicsárok végnapjait s Tepelenti Ali pasa históriáját Jókai egy francia mérnöknek emlékirata alapján írta, aki Janinában hét esztendeig szolgált Ali pasa udvarában. „Igy hát – írja Thallóczy – a regény ténybelileg és jellemzés dolgában is elég jó alapokon nyugszik.”

S hány történeti regényéről mondhatjuk el ugyanezt? Persze, ismernünk kell oly forrásokat, oly emlékiratokat is, amiket Jókaink ugyan olvasott és használt is, de amig még ma is levéltárainkban kopnak s így a derék kritikusok sem ismerhették. Enélkül pedig igazságos ítéletet nem is mondhattak.

A komáromi Erzsébet-sziget múltja³²

Ha az utasember gyöngyvirág havának az elején – hajón vagy vasúton – Komárom közelébe ér, csodás kép tárul a szeme elé. A szőke Duna közepéből óriási fehér folt emelkedik ki. Mi ez? Honnét e csodás fehérség? Amint közelebb éri az ember, hamarosan rájön, hogy nem a délibáb játéka csalogatja a szemét, nem a tündérek játéka áll szemben. Az a nagy fehér folt ugyanis virágos dunai sziget s a fehérség rajta a gyümölcsfák százezreinek tavaszi ruhája. Amint némi szellő száll a Duna fölé, a dolog még bizonyosabbra válik. Egy-egy áramlat ugyanis bódító illatárt csap a hajó fölé, sőt ha a szél erőre kap, még virágszirmokat is hullat oda. Sok ember elmélázva nézi a bájos jelenséget, sokban föltámad a kíváncsiság: látni e szigeten a tavasz fenséges munkáját.

Hát bizony érdemes e szigetre lépünk bármikor, de különösen hálás dolog ez úgy virágfakadás idején. Ilyenkor ugyanis a szépségével a Margitszigetet is leveri. Budapestnek is megvan a gyöngye ez utóbbiban, de a komáromiak Erzsébet-szigetje egészen más valami. Mesterséges virágágyak üvegházi növények, virágszönyegek itt nincsenek. Csak holmi parasztszönyegekkel találkozunk a mezőin, amiket a természet szőtt tarkabarka virágokból. De vannak ám pompás lápi liliomai, vízi virágjai és ritka réti füvei, miket másutt keresve sem találunk. Olyan festői képei is bőven akadnak, amikhez emberi kéz nem nyúlt s rajtuk semmit sem rontott. A mélyebb fekvésű mezőkön hatalmas hollófűzek, vadkomlótól át- és átszött csalitos cserjék és szálligetek váltják föl egymást. A kopolyák és sülyedékek szegélyét csodás nagyságú vörösgyűrűk és kecskevirágok ülik meg. Itt óriási topolyfák bocsátják ki az ágait, amott százados rezgőnyárfák emelkednek az égnek; a tövükben kökény- és galagonyabokrok keresgetik az átszűrődő napsugárt. A magasabb fekvésű helyeket – a sziget elejétől a végéig – gyümölcsös kertek foglalják el. A kertek mindegyikét zöld sövény barázdolja és keríti. E sövény sűrűbb bokra egy-egy szerelmes madárpárnak a boldog búvóhelye. Mivel az énekes madarak hasonlíthatatlanul több táplálékot találnak a gyümölcsös kertekben, mint a divatos parkokban s mivel a komáromi sziget hozzá még meglehetősen csöndes és néptelen, a trillázó, csattogó madarak ezrei és ezrei lepik el minden részét. Sehol annyi fülemilére nem talál az ember, mint itt. S ha úgy a tavasz derekán a többi kilométernyi hosszú és százados fákkal szegélyezett főúton végig megyünk, a virágillatból és a madárdalból ugyancsak bőven kijut. Nincs toll, mely ilyenkor a sziget szépségét híven visszaadhatná! A gyümölcsfák beláthatatlan

32 Forrás: Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp., 1927. pp. 483–499.

sokaságát – amelyek között a százados példányok seregével akadnak – a virág terhe nyomja, húzza. Méhek zümmögése, bogarak zsongása, madarak énekszava hangzik mindenfelé. Aztán egy-két nap – és a sziget fehér leple lehull. A tavaszi szellő a szirmok millióit hordja széjjel. Előbb a fák, most a föld lesz hófehérré. Ez is hamar elmúlik. Aztán a madárdal is megszűnkedik. Elérkezett a költés ideje. S mikorra az apró, pici madársereg szárnyra kel, a rekkenő hév idő, a sokféle gyümölcsre már piros és sárga színt lehelt. Csak akkor, azaz a gyümölcserés idején mutatkoznak a kertbeli urak, csak ekkor népesül meg a sziget, kezdődve a gyümölcskedvelők örömeinek az ideje. A lárma és az életeltart ögy dióverésig. Aztán ismét megszűnkedik minden. Bezárják a zölddel befuttatott nyári házakat, egy-két szép őszi nap – és aztán télre fordul az idő. Megint fehér lesz a sziget, de ez a fehérség nem az ébredést, hanem a csendes álmodást jelenti.

A komáromiak Erzsébet-szigetjé, amit minden vérbeli komáromi csak sziget-nek hív, a város előtt terpeszkedik szét. Körülbelül akkora és oly régi, mint a Margit-sziget. Amint azt, úgy ezt is vashíd fűzi a két parthoz. Mivel a téli kikötő építésekor – a város örök kárára a Duna kisebbik ágát kőhányással elzárták, a sziget nyugati csúcsáról (a komáromiak szerint orráról) szárazon is a városba juthatunk. Igazában tehát most már nem is szigettel, hanem félszigettel vagyon dolgozunk. Amint a Margit-sziget, úgy a komáromi Erzsébet-sziget is a letűnt időkben jóval nagyobb volt, mint ma. A Duna vizének a szegése és a sebes áradat ugyanis kényére nyesegethette a védtelen partokat addig, míg kőhányással gátat nem vetettek neki.

A komáromi sziget a XVI. században még két részből állott. A felső és kisebbik részét Kis sziget-nek hívták, az alsónak pedig Nagy sziget volt a neve. A kettőt elválasztó érnék a holtmedre még ma is látható. Idővel a választó és eliszaposodván és erejét veszítvén, a két sziget eggyé lett. A régi írott emlékek aztán vagy Nagy szigetnek, vagy Mészárosok szigetének nevezik, a katonák pedig hadiszigetnek hívogatják. Komárom városa kiváltságai alapján e szigetet mindig a magáénak tartotta és hirdette. úgy látszik, a vártartomány középkori birtokosai is ezen a nézetten voltak, mivel a várost a sziget birtokában sohasem háborgatták. A mohácsi veszedelem után azonban a vár tartománya a német várkapitányok kezére kerülvén, a nyomorult városra súlyos idők következtek. Nagyobb hatalmuk volt ezeknek, mint a város összes pecsétes levelének és kiváltságának s a szegény községgel azt tették, amit akartak. Az 1528. évtől kezdve tehát a város vagyona, joga és kiváltsága évről-évre fogyóban, a terhei pedig növekedőben vannak. A várkapitányok (mint zálogos urak) csináltatták az urbáriumokat s azt iratták belé, amit akartak. Bár a XVI. és a XVII. század adománylevelei közül egy sem állítja, hogy a Mészárosok szigetjé valaha a vártartományé lett volna, az urbáriumok már 1528-tól kezdve a nevezett szigetet a várbirtokhoz sorolják s az ott

lévő polgári kertektől bért szedegettek. Ily módon a város privilégiumai, melyeket a Habsburgok évről-évre megerősítettek. Homlokegyenes ellenkeztek az urbáriumokkal. A kiváltságok Komáromot teljesen szabad városnak mondják, a várkapitányok urbáriumai pedig annyi terhet és szolgálatot rónak rá, mint az urbéres falura. A vártartománynak 1528-ban és a következő években történeti összeírásai azt mondják, hogy a dunai Nagy-szigeten a polgárok és a naszádos katonák kerteket ültettek s e kertek aztán a vár udvarbirájának (várgrófnak) egyenkint évi 40 forintot fizettek. Eszerint bizonyos, hogy a komáromi szigetnek kertművelésre való fölhasználása legalább is négyszázéves múltra tekinthet vissza. A háborús időkben azonban a kertek hamar elpusztultak. Az átvonuló hadak s különösen a császári hajóhad idegen matrózai (marinári) ha a szigeten megszálltak, mindent fölégettek és elpusztítottak ott. A komáromi várgróf a számadásaiban 1557-1559-ig meg-megemlíti, hogy a szigeten már egyetlen egy kert sincsen, mivel a hadinép mind elpusztította. A következő években a polgárság megint a kertültetéshez fogott; a naszádosok is követték a jó példát s így a sziget megint a régi állapotjára verte magát. Azonban 1566-ban – mint a várgróf jelenti – a császári hajóhad tűzre vetvén az összes fát, megint pusztává tette a szigetet. Ez időtől fogva a szigetet legelőnek használták. A komáromi polgárok és katonák legeltették ott a marháikat és lovaikat. A ravasz törökök azonban 1574-ben egymásután három éjjel a szigetre csaptak s az ott legelő csordákat a császár ökreivel együtt elragadták. A törökök tolvajlőhelyévé válván a sziget, senki sem mert odamenni. A várkapitány: Kielmann András felhasználván a kedvező alkalmat, a szigetet magának foglalta le. Egyik részében a lovait füveltette, a másik részét pedig a város erszényére kaszáltatta. Így tartott ez 1592-ig, amikor Braun Rézmán várkapitány ismét megengedte, hogy a polgárok és a naszádosok ott kertészkedjenek. Ha tehát valaki kertet akart fölfogni, szabad volt vele, csak bért kellett fizetnie. A sziget tehát ültetvényes teleppé lőn. Az 1594. évben azonban a török megdolván és megégetvén a szigetet, amit ott talált, magával vitte.

A polgároknak tehát ismét előlről kellett kezdeniök a munkát. A XVII. század elején már ismét sok szép kert akadt a szigeten. A város szerencsétlenségére ekkor Reiffenberg Dietrich János volt a főkapitány. Szívtelen, dölyfös és mérhetetlenül fősvény ember volt ez a Reiffenberg. Az 1623. év tavaszán minden igaz ok nélkül a szigeti kertekre küldé a katonáit s erővel elfoglaltatta a polgári kerteket. Mészáros Miklós városi bíró meghallván, hogy maga Reiffenberg is a szigeten van, a szegénység könyörgésére az esküdtekkal együtt szintén a „Nagy sziget”-re ment. S ráakadván Reiffenbergre, a szegénységgel egyetemben alázatosan könyörgött, hogy önagysága a szegénységet a kerteknek elfoglalásával ne bántsa. „Mi időtől fogva emlékezünk – mondá a bíró – egyenlőképpen várossal és sereggel együtt éltük azon

szigetet!” Mely alázatos könyörgésre Reiffenberg éktelen haragra lobbanván, disznóknak, gazoknak nevezé a könyörgő polgárokat s a muskatérosainak megparancsolá, hogy öljék meg a bírót! A vitézek azonban nem engedelmeskedtek. Erre Reiffenberg megfogatta őket s a tisztüket elvette tőlük. A bírót is fogva vitette a várba „s ha az egész város – írja a jegyzőkönyv – nem könyörgött volna önnagyságának, három pálcával (100 bottal) ugyan megverette volna, de Isten nem engedte és nem bocsátotta reá!”

Reiffenberg az egész Nagy-szigetet elfoglalván, maga élte azt s házat is építtetett ott magának. A kertjüket vesztett szegény polgárok pedig a felhőket szaporíthatták a fohászkodásukkal.

Reiffenberg utóda a komáromi főkapitányságban az emberséges Kollonits Ernő volt. Ez nem tört ugyan a polgárság romlására, de a szigeti kerteket mégis pusztulni hagyá, hogy ezzel is kárt okozzon a gyűlölt zálogos úrnak: Reiffenbergnek. Az utóbbi szidja is eleget Kollonitsot, amért a szigetet füvelőre és kaszálóra fordította! De hiába kotlott az esze, Kollonitson ki nem fogott.

Kollonits utódai nem az ő, hanem Reiffenberg példáját követvén és „nagyobb szarvat kapván, mindeneket megmarkoltanak!” Hofkirchen főkapitány már nemcsak a Nagy szigettel rendelkezett, de börtönbe vetvén a városi bírót, 1673-ban a város földjeit is a német katonáknak osztogatta szét. Bár a viszonyok még a XVIII. században sem javultak, a szatmári békekesség után a polgároknak és katonáknak ismét megengedték, hogy a szigeten kertnek való területet béreljenek. A Mészárosok-szigetén tehát dinnyés, dohányos, törökbúzás és katonakertek keletkeznek, amiknek bérét a várkormányzók húzzák. Az 1741-44-ig például a várkommendáns a kertek után 452 forintot kapott, s a széna-eladásból pedig 640 forintot vett be. A sóvontatóknak a szigeten szabad volt a legeltetés.

Mária Terézia korában az agyongyötört Komárom – anyagi romlásának az árán – szabad királyi várossá lévén, a várkapitányok zsarnokságától és fosztogatásaitól végre megszabadult. Ekkor – s csakis ekkor – végre Bécsben is beismerték, hogy a dunai sziget (Fleischhacker-sziget) igazában mindig a város tulajdona volt, de a várkapitányok erővel a maguk számára foglalták le. Az akkor (1744-ben) megejtett becslés szerint a sziget évenként 400-600 forintot jövedelmezett s így az értékét 4000 forintban állapították meg. Ez összegben a sziget belsejében volt halastó értéke is bentfoglaltatik.

A város kezére jutván a sziget, immár maga rendelkezett vele. Jóideig a régi szertartással élt, azaz, hogy egy részét legelőnek használta, más részét pedig kertekre fordította. A XIX-ik század elején azonban a város az egész szigetet fölmérette s megépítvén az utakat, a kerthelyeket a polgároknak eladta. A város kezén csak a mélyebb fekvésű rétek és

a partosok maradtak. A sziget jelen állapota tehát a napoleoni időktől kezdődik. A széltől védett pompás talajú és eléggé nedves sziget pompás gyümölcsstermőhelynek bizonyult. A komáromi gyümölcs – főleg az alma – ízre és minőségre az ország bármely vidékének a termésével kiállja a versenyt. A szilváját és a körtjét is messze földön ismerik. Bámulatosan díszlik a szigeten a rózsák. Kora tavasztól a fagy beálltaig itt mindig virág borítja a rózsátöket. Az Erzsébet-sziget jóval naposabb, mint a Margit-sziget, tehát a rózsái is többet és szebbet nyílnak.

De az Erzsébet-szigetnek nemcsak ezek teszik a nevezetességét. A nagy történeti eseményekből, amik Komáromban 1849-ig lefolytak, a sziget is kivette a maga részét. Itt tört ki a nassádosok lázadása 1554-ben, mikor 900 fegyveres nassádos Bécs ellen indult. Itt ismétlődött meg a magyar nassádosok lázadása 1574-ben, amit csak nagynehezen csillapíthattak le. Hogy az 1594. évi ostromban, aztán a nemzeti fölkelésekben jelentékeny szerep jutott e szigetnek, mondanunk sem kell. Az 1848-49. évi szabadságharcban is mozgalmas élet volt itt. Az itt emelt sáncokból lödözték a német tábort. A nagy Duna mentén emelt sáncokat csak alig néhány éve hordta el a Duna árja.

Az Erzsébet-szigetnek a történeti emlékeken kívül irodalmi jelentősége is van. Hiszen Petőfitől Mikszáth Kálmánig alig van nevezetes írónk, aki e szigeten nem járt. Ha a szigetnek százados fái beszélni tudnának, mennyi szép, mennyi érdekes irodalmi eseményről mesélhetnének. Valamikor Péczeli lelkes író társai sétálgattak itt s megalapították a komáromi tudós társaságot. Aztán az első magyar folyóírásban: a Mindenest Gyűjteményben rázogatták mély álmából az alvó magyarságot. Méltán írta róluk az egykori versfaragó:

Sok hamu alatt lappangó emléket fényre hoznak
Ezek, kik dunaközi Komáromban lakoznak,
Te muzsám! Ki becsülöd írásokat ezeknek,
Mess szivedbe ércoszlopot érdemes személyeknek.

Péczeli írói gárdájának fáradozása eredményes volt. Egymásután jelennek meg Komáromban a magyar munkák s egymásután támadnak írók. A későbbiek közül megemlíthetjük a kitűnő humoristát és regényíró: Beöthy Lászlót, akinek legkellemesebb szórakozóhelye volt a sziget. Itt élte le napjait Beöthy Zsigmond, kinek szépirodalmi munkái eléggé ismeretesek. Komáromnak e „kegyelmes urát” naponta lehetett látni, amint szigeti kertjében üldögélve olvasgatott s fogadta tisztelőit. Jókai – mint tudjuk – szintén sok időt töltött szigeti kertjében. Itt írta első regényét, itt látogatta meg őt Petőfi. A szigeti főút százados fái még látták őket

együtt s hallhatták a két halhatatlan beszélgetését. Jókai itt a szigeten látta és tanulmányozta az árvizek pusztítását, a sövényel való partvédelmi munkákat, a vizinövényeket stb., miket aztán később nagyszerűen értékesített regényeiben. Később, mikor elszakadt szülővárosától, a szigetről s a szigeti kertjéről gyakran megemlékezett s ha véletlenül hazavetődött, a szigeti kerteket mindig megtekintette. Feledhetetlen emlékek fűzték őt ide.

Beóthy Zsigmondnak szigeti kertjét fia: Beóthy Zsolt örökölte. Az ő érdeme, hogy ez az egyszerű, de kedves kert s vele együtt a sziget irodalmi nevezetességű hellyé lett. Alig van nevezetesebb írónk és politikusunk, aki itt meg nem fordult s aki innét kellemes emlékek nélkül távozott volna. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Giczey Kálmán, Darányi Ignác, stb. szívesen befordultak oda, hogy bizonyosságát adják baráti hűségüknek. És évről-évre mindég többen és többen keresték fel Beóthy Zsoltot s aki egyszer megfordult a kertjében, a következő években is vissza-visszakiváncozott oda. Különösen sokan jöttek szeptember 4-én, mikor Beóthy születése napját ülte. Mily szép, mily kedves, mily felejthetetlen napok voltak ezek a szeptember 4-iki születésnapok! Rendesen 50-60 író gyűlt össze ebédre. Mintha most is látnók ott a nyulánk Gárdonyi Gézáét, aki jókedvében elhatározta, hogy regényt ír Komáromról. Tán be is váltja ígéretét, ha fel nem világosítja őt Beóthy, hogy Jókai már kiaknázta Komárom kincsesbányáját: a város levéltárát. Berzeviczy Albert is el-eljött Beóthy üdvözlésére és ékes beszédével emelte azt az ünnepet, melyen az elme és a szív versenyzett egymással, hogy mennél megkapóbb formában nyilvánuljon meg a baráti hűség és a szeretet érzése. Az édes szavú költő: Vargha Gyula, méltó társával: Kozma Andorral évenként megjelent s úgy érezte magát, mintha az édes szülői házban lenne. És folytak az irodalmi viták és hangoztak a szebbnél-szebb beszédek. Isten a megmondhatója, hány szép eszme született itt, hány terv valósult meg. Valóságos irodalmi ünnep volt Beóthy Zsolt minden születésnapja. Nem is hiányoztak ennél az irodalom emberei. Hiszen évről-évre ott voltak Angyal Dávid, Fejérpataky László, Gárdonyi, idősb és ifjabb Szinnyey József, Négyessy László, Császár Elemér, Kéky Lajos, Várdai Béla stb. stb. Lőrinczy amúgy is mindennap koptatta Beóthy küszöbét, őt hát említenem sem kéne jómagammal egyetemben. Hegedüs Istvánról sem szabad megfeledkezni, hiszen ő volt a felköszöntők atyamestere s egyetlen ebéd sem múlt el anélkül, hogy ő két-három felköszöntőt ne mondott volna, hol a jelenlévő Molnár Ferencre, hol meg a házigazdára. Beóthy Zsolt magyar vendégszeretetéről szólnunk sem kell, annyira ismeretes volt az. Az is természetes, hogy a vendégseregnek izlett a komáromi halászlé, melyet Salamonné emberei bográcsokban ott a kertben főztek, no meg aztán a másik komáromi specialitás: a mónáracsúsa, meg a százados hagyományokon alapuló tornyos komáromi torták. De hát mi volt az anyagi élvezet a szellemihez képest, melyet itt az

ország jelesei nyújtottak a jelenlévőknek? Örök kár, hogy senki sem írta le azt. Most már csak a százados fák susoghatják egymásnak, mikor a megváltozott életet látják maguk alatt.

Ugy nyaratszaka a szigetnek szórványos látogatói is bőven akadtak. Mikszáth Kálmán, Voinovich Géza is el-elvándorolt a szeretett mesterhez. Thallóczy Lajos és druszája: Horánszky Lajos is többször megfordultak a szigeten. Gyümölcs dolgában mind a ketten műértők voltak s mégis a sziget körtéit és ringlóit izesebbnek állították a legjobb délfrancia gyümölcsnél is. Thallóczy egy izben egész magyar társaságát lehozta Bécsből a komáromi szigetre. S az ő festő- és író baráti ebéd után olyan lármát és vitatkozást csaptak, hogy a csendhez szokott fülemülék megrettenve repültek tovább.

Irodalmi körökben igen sok ember ismerte Beőthy Zsoltot és csodálta bámulatos tudását. Igazában azonban csak bizalmas barátai körében nyílt meg a lelke. Csak ilyenkor lehetett a különben mindig komoly tudóst a maga eredetiségében megismerni. Páratlan tudását a katedrán és az irodalmi társaságokban is ragyogtatta, de bizalmas barátai körében a szívényt nyitotta meg. S ez a nagy szív sok olyat rejtett magában, amiről igen keveset tudtak. A komoly és rideg tudós bizalmas barátai körében mindig vidám, beszédes, nyíltszívű és tréfát kedvelő ember volt. Szellemes megjegyzései, kifogyhatatlan humora és pompás adomái állandó derűtségben tartották környezetét. S mivelhogy a tűz átvitel közben elevenebb szikrára gerjed, úgy az ő szívének és lelkének sugallatai is környezetében lángoló melegséget keltett.

Minderről tanuságot tehetnek az úgynevezett csötörtökösök, akik a nyolcvanas és a kilencvenes években Beőthy Zsolt és Endrődy Sándor bizalmas körét alkották. Badics Ferenc, a jeles irodalomtörténetíró, aki e társaságnak szintén tagja volt, hivatva volna, hogy a csötörtökösök múltját a feledéstől megóvjá.

A komáromi nyaralás idején Beőthy társasága persze szűkebbre szorult. Akik felkeresték őt, jobbára csak egy napot töltöttek a szigeten. Akár jött vendég, akár nem, délután hattól nyolcig mindennap kettesben diskuráltuk el az időt. Feledhetetlen napok voltak ezek, sok derűvel, sok tanulsággal bővesek! Zsolt barátom mindenben szeretvén a szépet, nagy barátja volt a rózsának is. A komáromi szigeten pedig gyönyörű rózsák nyíltak.

Mikor Beőthy Zsolt családjával a reggelinél ült, megjelent ott egy torzonborz fehérszakállú, hatalmas üstökű, ütött-kopott ruhájú ember s ékes szavak kíséretében átadta a tőlem küldött szigeti rózsabokrétát.

Ezt a vén kurirt Beőthyvel együtt csak remete-suszternek hívtuk. A komáromi sziget egyik legérdekesebb embere volt ő, akinek a földi jókból ugyancsak kevés jutott, de akinél elégedettebb embert azért keresve sem találhatott volna az ember. Ő maga Komárom

legboldogabb emberének, magyar Robinsonnak mondá magát. S úgy is élt, mint Robinson. A sziget legvégén, elhagyott helyen, egy düledező kis fabódében lakott. A szél keresztül-kasul járta a viskót s tetejéről vígan folyt be az esővíz. S itt lakott a remete télen-nyáron. Egyébként Kertész Géának hívták s 1853-ban született. Hat elemiit végzett s szülei aztán suszternek adták. Mint legény bejárta az egész országot s Bécsben és Fiumében is megfordult. Susztersága legnagyobb eseménye az volt, hogy a győri püspöknek varrt egy pár cipőt. E nagy esemény híre a falujába is eljutott s mint híres embert ünnepelték őt. Különben a kaptafánál jobban szerette a könyveket s ha az éhség nem szorította munkára, tanult és olvasott. Bámulatós memoriája volt. Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany legszebb költeményeit kívülről tudta s úgy szavalta, mintha az ő fejéből pattantak volna ki. Rendszeresen olvasta a magyar folyóiratokat is. S ez a földhözragadt szegény suszter Shakespeare bármelyik darabjának tartalmát kész volt elmondani. Ismerőseitől a kaszinótól nem alamizsnát, hanem könyveket és folyóiratokat kért kölcsön. S ha kapott, rágyújtott terebélypipájára, melybe dohány helyett legtöbbször csak száraz falevél került. Aztán olvasott és nagy gyönyörűséggel olvasott. Ilyenkor éhes gyomra korgása is muzsika volt neki.

A sok olvasás nem veszett kárba, s remetesuszter oly választékos nyelven írt és beszélt, hogy bármelyik irodalmi embernek becsületére vált volna. Egy alkalommal rózsát kellett Beőthyhez vinnie. Meghagytam neki, hogy szépen köszöntse a méltóságos urat, mert ma van a születése napja. Délután találkozáván Zsolt barátommal, megkérdeztem, tudott-e a suszterünk beszélni? – „Barátom – felelé Zsolt – a legtalpraesettebb beszédet mondta valamennyi vendégem között!”

A Dunaparton üldögelvén ketten, Zsolt a naplementében gyönyörködött. „Néz – mondá – lehet-e ennél szinesebb és szebb látvány?” Hátunk mögött erre megszólal a suszter és pompásan elszavalja Kisfaludynak Alkonyat című versét. Beőthy két jó szivarral ajándékozta meg őt s megkérde, nem sajnálja-e, hogy más pályát nem választott magának? Erre a kérdésre a suszter Berzsenyivel felelt:

Láttam a mosolygó tavaszt,
Láttam az égető nyárt;
Láttam minden időszakaszt
S minden földi láthatárt.
Ha örök időket élnénk,
Ezeknél többet nem érnék!

Beőthy gyakran észrevette, hogy mikor a vén suszter a szigeti főúton megy, ugyanazon a helyen mindig megáll, leveszi kopott kalapját s megbólintja magát. Egyszer aztán megkérde a susztert, miért áll meg mindig ugyanazon a helyen? „Ott, ahol én megállok – felelé – ott van Jókai Mór kertje; az ő nagy szelleme előtt hajlok meg én törpe.”

A remete suszter a tollat is forgatta. Még verseket is írt, még pedig úgy, hogy előbb a dallamot fundálta ki s aztán írt hozzá szöveget. Mikor a hadbavonuló katonáinktól hallotta, minő esetben harci nótákat énekelnek, ő maga írt egy hazafias harci indulót. Ezt aztán elénekelte Konkoly-Thege kisasszonynak, aki szivességéből lekottázta. A „Harcbaszállott már a magyar” kezdetű harci induló Beőthynek is tetszett. A katonai karmester meg megígérte, hogy betanítatja a zenekarral. A derék suszter aztán az ujoncok közé ment s maga tanítgatta őket a nótára.

A háború végén egy kóbor kutya megmarta őt. Lement Pestre s többé nem láttuk őt. Mivel Beőthy nagyon kedvelte őt, jóideig kérdezősködött utána, de hiába.

Az 1918. évben tölté Zsolt az utolsó szünidőt komáromi kertjében. Aztán jött a nagy felfordulás s élte utolsó születésnapját már Budapesten, Koránszkyéknál ülte meg régi barátai körében. Nagy ovációk között ünnepelték őt itt s az ősz tudóst ennyi szeretet és ragaszkodás könnyekig megindította.

A komáromi kert azóta néma és puszta. Ki tudja, az ottan lefolyt szép napok nem olyanok-e, mint a lefolyt vizek, melyek soha többé vissza nem térnek? Reméljük az ellenkezőjét s tartsunk jámbor eleinkkel, kik azt tartották, hogy a vontatott reménység megbetegíti az elmét, a beteljesedő kívánság pedig az életnek fája.